

CEVDET KUDRET • DİLLERİ VAR...

Cevdet Kudret

Dilleri Var...

Deneme

EVRENSEL
BASIM
YAYIN

EVRENSEL
BASIM YAYIN

Bu kitap, Cevdet Kudret'in *Dilleri Var Bizim Dile Benzemez* (1966), *Bir Bakıma* (1977), *Kalemin Ucu* (1991) adlı deneme kitaplarında yer alan "dil" konulu yazılarından yayınevimizece yapılan bir seçkidir.

Cevdet Kudret

DİLLERİ VAR...

Deneme

DOĞA BASIN YAYIN

Dağıtım Ticaret Limited Şirketi

Tarlabaşı Blv. Kamerhatun Mah. Alhatun Sk. No: 25 Beyoğlu / İstanbul

T: 0212 255 25 46 F: 0212 255 25 87

www.evrenselbasim.com - info@evrenselbasim.com

Evrensel Basım Yayın **636**

Dilleri Var: Cevdet Kudret

Genel Kapak Tasarım: Savaş Çekiç

Kapak Uygulama: Bahar Eroğlu

ISBN 978-605-331-352-6

© Evrensel Basım Yayın 2015 - Sertifika No: 11015

Birinci Basım **Mayıs 2015** • İstanbul

Baskı: Ezgi Matbaacılık Tekstil Pors. İnş. San. Tic. Ltd. Şti.

Sanayi Cd. Altay Sok. No: 14 Yenibosna / İstanbul • Sertifika No: 12142

T: 0212 452 23 02 - www.ezgimatbaa.netl

DİLLERİ VAR...

İÇİNDEKİLER

Türkçenin özleşmesinde ölçü	11
Bu da dil üzerine	20
Gene dil üzerine	43
Bu dil	53
Kim öle kim kala	65
Öz ile dil	68
“Babalar ve çocuklar”	73
Devrik cümle üzerine	77
Oyun dili	100
Gene oyun dili	105
Dillerin gizli dünyası	123
Edebiyatın temel terimlerinden birkaçı üzerine	127
Halkçılık açısından dil devrimi	133
Dil devrimi ne âlemde?	146
Devrim kaçakları	153
Bilim dili üzerine	162
“Yaşayan Türkçe” dedikleri	166
Biraz perhiz, biraz Osmanlı lahanası	170
Türk dilinin karakoncolosları	179
Sisav dil festivali ya da bayram değil seyran değil, eniştem beni niye öptü?	190
Balyemez	203
Cübbeli bilginler	207
Bilumum çorbalar	218
Âheste çek kürekleri	222
Dizin	227

*Güzelleri şarkı söyler çığırır
Dilleri var bizim dile benzemez*

Karacaoğlan

Türkçenin özleşmesinde ölçü

Türkçenin özleşmesi akımı aldı yürüdü. Ataç, bunun öncülüğünü ediyor. Dilini seven her aydın gibi ben de ondan yanayım elbette. Gelgelelim, Ataç'ın her dediğini gözü kapalı kabullenmek de içime sinmiyor...

Türkçenin özleşmesinde ölçü ne olacak? Ataç'a göre, dildeki bütün yabancı sözler atılmalı. Benim dokunmak istediğim nokta şu: yabancı sözlerin hepsini atabilir miyiz?

Dilde çeşit çeşit yabancı söz var:

1. Konuşma dilinde karşılığı bulunanlar: *adet* (tane, sayı), *avdet* (dönme), *ecnebi* (yabancı), *içtima* (toplanma), *inhiraf* (sapma), *lisan* (dil), *ziya* (ışık), *ziynet* (süs), vb...

2. Türkçedeki karşılıkları konuşma dilinde kullanılmaz olanlar: *cehennem* (tamu), *mezar* (sin), *zehir* (ağu), vb...

3. Söylenişleri değiştirilerek Türkçeleştirilmiş olanlar: *âyine* (ayna), *bâzâr* (pazar), *cihaz* (çeyiz), *cârcûbe* (çerçeve), *gavgaa* (kavga), *hâmir* (hamur), *hoş-âb* (hoşaf), *jaket* (ceket), *kumrî* (kumru), *kâğâz* (kâğıt), *kaalîb* (kalıp), *nerdüban* (merdiven), *pâre* (para), *suret* (surat), *zukaak* (sokak), vb...

4. Konuşma dilinde karşılıkları bulunmayan ve söylenişleri değiştirilerek Türkçeleştirilmemiş olanlar: *akalliyet*, *aks ül-amel*, *matbuat*, *maznun*, *mefhûm*, *muharrir*, *müstemleke*, *salname*, *şifahi*, *tahsisat*, *zâhife*, vb...

5. Batı dillerinin çoğunda ortaklaşa kullanılan terimler ve teknikle ilgili âlet, makine, eşya adları: *demokrasi*, *tiyatro*, *komedyâ*, *dram*, *roman*, *klasik*, *romantik*, *realist* vb... *vapur*, *tren*, *telefon*, *radyo*, *tramvay*, *otobüs* vb...

Bunlardan, l'inci takıma giren yabancı sözler elbette atılacak. Ama, Ataç bunları atarken, yerlerine canlı dildeki karşılıklarını değil de, duyulmadık sözler koyuyor. *Şüphe* karşılığı *kuşku* varken *küşün*, bir de *sizin*; *vezin* karşılığı *ölçü* varken *kög*; *kafiye* karşılığı *ayak* varken *uyak*; *mesela* karşılığı *sözgelişi* varken *örneğin* diyor. Bu ise dili özleştirmez, ancak eşanlamlı sözleri çoğaltır. Birtakım kavramların canlı dilde karşılıkları varken, o kavramlar için türetilen sözlerin tutunacağını sanmıyorum. Sözgelişi, Ataç, *sohbet* karşılığı bir ara *söyleşi* diyordu; şimdi onu bırakıp *konusu* diyor; belki bir gün onu da bırakıp *görüşü* diyecektir. Ama hiçbirinin tutunacağını ummuyorum; çünkü canlı dilde *sohbet etmek* karşılığı *hoşbeş etmek* var, *sohbet* sözünü de ancak *hoşbeş* sözüyle karşılayabiliriz. Yaşayan söz, sonradan türeme sözü kovacaktır elbette.

2'nci takıma giren, yani konuşma dilinde Türkçe karşılıkları kullanılmaz olan yabancı sözlere gelince... Ziya Gökalp Türk halkının benimsediği *cehennem*, *mezar*, *zehir*, vb. gibi yabancı sözleri Türkçe sayar, bunların konuşma dilinden atılmış olan *tamu*, *sin*, *ağu* gibi öz Türkçe karşılıklarına "lisanî müstehâse" (dil taşılı) der, hayvan ve bitki taşıkları gibi bunların da yeniden dirilemeyeceğini söyler.

Halkın diline sinmiş yabancı kelimeleri atıp da onların yerine fosilleşmiş Türkçe kelimeleri diriltmeye çalışanlar şu noktayı gözden uzak tutuyorlar: yabancı saydıkları o kelimelerle halk birtakım deyimler kurmuştur. Sözgelişi: *Akıl* sözünü atıp da yerine *us* sözünü aldık diyelim. İş bununla biter mi? *Akıllı* sözünü *uslu* ile karşılayabilir miyiz? *Uslu*, başka anlama gelir. İşte *akıl*'a bağlı bir sıra deyim daha: *aklı başında*, *aklımı başıma toplamak*, *aklısıra*, *aklına esmek*, *aklına gelmek*, *aklına şaşayım*, *aklına turp sıkayım*, *aklını peynir etmekle yemek*, *adamakıllı*, vb... Bu da başka bir örnek: *yürek*, *gönül*, *kalb* sözlerini alalım. *Kalb*'i, yerine göre *yürek*, yerine göre de *gönül* sözüyle karşılayabiliriz. Öyleyse, birinci takıma giren yabancı sözler gibi, *kalb*'i de atmamız gerek. Ama bunların olumsuz halleriyle meydana gelen deyimler ayrı ayrı anlamlardadır: *Yüreksiz* (korkak),

gönülsüz (isteksiz), *kalbsiz* (merhametsiz). İşte bundan ötürü *kalb* sözünü atamayız... Demek oluyor ki, canlı dilde karşılığı bulunanları bile kimi zaman atamayacağız. Kaldı ki, *kalb*'e bağlı bir sıra deyim daha var: *kalb kalbe karşıdır*, *kalb kırmak*, *elini kalbine koymak*, vb... öyleyse, birtakım sözleri atmakla iş bitmiyor, onlara bağlı sıra sıra sözleri de atmak gerekiyor. Bu da olur iş değil... Oysa, Ataç, ne var ne yok temizliyor. Sözgelişi, *hava* yerine *kalıt* diyor; *hava* gidince de, *havalanmak*, *hava almak* (hiçbir şey kazanmamak), *havada kalmak* (muallakta kalmak), *hava parası*, *havaya gitmek* (boşa gitmek), *ağzını havaya açmak*, *burnu havada*, *bana göre hava hoş* vb... sözleri açıkta kalıyor. *Ruh* ve *can* yerine *tin* diyor, *can*'la birlikte *can atmak*, *can çekişmek*, *can yoldaşı*, *can-ciğer*, *can boğazdan gelir*, *can kurtaran yok mu?*, *canı cehenneme*, *canı çekmek*, *canı çıkmak*, *canı yanmak*, *canı-tez*, *canını dişine takmak*, *canına tak demek*, *canına kıymak*; *canın isterse*, *Allah canını alsın*, *altta kalanın canı çıksın*, *mal canın yongasıdır*, vb... sözler de gidiyor.

Ziya Gökalp, konuşma dilinde yaşayan yabancı kelimeleri Türkçe saymak gerektiğini *Türkçeleşmiş Türkçedir* dizesiyle özetlemiştir. Ataç olsun, Melih Cevdet Anday olsun, bu görüşü çürütmeye uğraşıyorlar; ileri sürdükleri karşı görüş de şu: kökünü bilmediğimiz kelimeleri kullanmak doğru değildir. Sözgelişi, Arapça okumamış kimseler şey sözüyle *eşya* sözü arasındaki ilgiyi bilemezler. Bir kimsenin “bilmediği bir dille yazması utanılacak” bir davranıştır. Öyleyse, bu sözleri atıp yerlerine öz Türkçelerini koymalıdır... İlk ağızda insanı duraksatan bir görüş. Ama biraz kurcalamak gerek: birtakım Türkçe kelimelerin köklerini biliyor muyuz acaba? *Su*, *yol*, *dağ*, *kır*, *koş*, *dur*, *bat*, *bin*, *sar*, vb... sözleri nerden çıkmıştır?.. Bunlar kök kelimelerdir. Konuşurken, kök kelimelerin nerden geldiklerini aklımıza bile getirmeyiz. Su içerken nasıl iki hidrojenle bir oksijen içtiğimizi düşünmezsek, su derken de onun aslının ne olduğunu düşünmeyiz. Biz, ancak türetme yoluyla kurulmuş kelimelerin köklerini düşünebiliriz: *sulak*, *yolcu*, *dağlı*, *kıraç*, *koşu*, *durgun*, *batak*, *binek*, *sarmaşık*, vb... Hemen şunu da söyleyeyim: türetme yoluyla kurulmuş kelimelerden de yalnız köklerini bildiklerimizin nerden geldiklerini düşünürüz, bilmedik-

lerimizi gene düşünmeyiz: *saygı*'yı düşünürüz de, *kaygı*'yı düşünmeyiz; *yumruk*'u düşünürüz, *kuyruk*'u düşünmeyiz; *oyun*'u düşünürüz, *koyun*'u düşünmeyiz; *sarık*'i düşünürüz, *çarık*'i düşünmeyiz, vb... İşte düşünmediklerimize birkaç örnek daha: *kuşku*, *yankı*, *ayak*, *bacak*, *alın*, *karın*, *azık*, *kaşık*, vb... Bunların birer köke dayandıkları besbelli; ama o kökleri biz bilmiyoruz, unutmuşuz. Bugün kullanmadığımız, ama eski kitaplardan bildiğimiz köklere dayanan kelimelerin yapısından açıkça anlıyoruz bunu: *odun* ile *od* (ateş), *yayla* ile *yay* (yaz) [yayla, yaylak: yazı geçirmeye mahsus yüksek yer] arasındaki ilgi ortada. Ama biz her iki kökü de bugün kullanmadığımız için, onlardan türeyen kelimeleri kullanırken köklerini düşünmeyiz. İşte bunu göz önüne alarak, halk ağzına sinmiş yabancı kelimeleri de, kökünü bilmediğimiz Türkçe kelimeler takımından sayabiliriz pekâlâ... Bir örnek daha vereyim: *yeşil* sözünün aslı *yaşıl* imiş; bu da *yaş* (genç, taze, körpe) köküyle *-il* nisbet ekinden ortaya çıkmış, "taneye, körpeye mensup" demekmiş. *Mavi* sözünün aslı da Arapçada *maî*'dir; bu da *mâ* (su) köküyle *-i* nisbet ekinden ortaya çıkmıştır; "suya mensup" demektir. Kullanırken *yeşilin* kökünü düşünmemiz ve bilmemiz nasıl gerekli değilse *mavi*'nin kökünü de bilmemiz öylesine gerekli değildir. Nasıl ki, *yeşil* gibi kurulmuş olan *kızıl*'ın da nerden geldiğini bilmiyor, ama kullanıyoruz. Şu örneği de vermeden geçemeyeceğim: Farsça *çirk* (kir, mundarlık) sözünü biliyordum da, *çirkin* sözünün onunla ilgili olduğu aklıma bile gelmiyordu doğrusu. Ataç'ın bir yazısından öğrendim Farsça olduğunu. Öğrendim de ne oldu? Bilmediğim zaman yanlış mı kullanıyordum o sözü? Ataç onu atmış, yerine *yımızık* demiş. *Çirkin*'in kökünü bilmiyoruz da *yımızık*'ın kökünü biliyor muyuz? Nitekim, kitaptan öğrenmezsek, *güzel*'in kökünün de *gözel* (göze mensup, göz için) olduğunu ne bilir, ne de düşünürüz...

3'üncü takıma giren, yani söylenişleri değiştirilerek Türkçeleştirilmiş olan yabancı sözlere gelince... Ziya Gökalp, yabancı dillerden alınan kelimeleri halkın bozarak benimsediğini örneklerle anlatır, bunları Türkçe saymak gerektiğini söyler. Gökalp'in görüşünü doğru

buluyorum, hele halkın bozduğu kimi kelimelere bayılıyorum: *hoş-âb*'ın (tatlı su) *hoşaf*, *cihaz*'ın *çeyiz*, *alâim-i sema*'nın *eleğimsağma*, *pâ-bûs*'un¹ (ayak öpen) *pabuç*, *çehâr-şenbih*'in (dördüncü gün) *çarşamba*, *penc-şenbih*'in (beşinci gün) *perşembe*, *fuzûl*'ün *fodul*, *kumrî*'nin *kumru*, *halîfe*'nin *kalfa* olmasından daha güzel ne var?.. Gelgelelim, Ataç bunları da atma yolunda. *Kalıp* (*kaalib*'den bozma) yerine *kep*, *kâğıt* (kağaz'dan bozma) yerine *sazın*, *helbette* (*elbette*'den bozma) yerine *ögseyin* diyor. Halk söyleyişini sevmediğinden değil, “kökçülük” yüzünden yapıyor bunu. Halk söyleyişini sevmese *bugün* yerine *bü-ğün* yazar mı? *Derhal*, *hemen* yerine bir zamanlar *ossaat* yazar mıydı hiç? Ama şimdi bir “kökçülük” çıkardı ortaya, saat yerine *ucur* dedi, *saatle* birlikte güzelim *ossaat*'i de silkip attı. Yalnız onu mu? *Zaman* yerine *öy* dedi, *çoğuzaman* (ekseriya), *kimizaman* (bazen) hep gitti... Bu ise, dili özleştirmek değil, zorlamaktır.

4'üncü takıma giren, yani konuşma dilinde karşılıkları olmayan ve söylenişleri halk ağzında bozularak Türkçeleştirilmedikleri için de buram buram yabancılık kokan sözlere gelince... Bunları Türkçe kök ve eklerden türetilen yeni kelimelerle karşılamak gerek. Burada karışımıza şöyle bir sorun çıkıyor:

- a. Konuşma dilimizde kullanılan kök ve eklerden yararlanma;
- b. Başka Türk lehçelerinden yararlanma.

Ziya Gökalp, Türk lehçelerinin ayrı ayrı yollarda gelişmiş olduklarını; başka lehçelerin kelime, kip, edat ve kurallarını dilimize sokarsak İstanbul Türkçesinin güzelliğinin bozulacağını söyler.

Tutunmuş olan yeni kelimeleri göz önüne alırsak, bunların hep İstanbul ağzında bilinen kök ve eklerden türediklerini görürüz: *bakan* (nazır, vekil), *yazar* (muharrir), *sayın* (muhterem), *kesin* (kat'î), *basın* (matbuat), *yayın* (neşriyat), *azımlık* (akalliyet), *çoğunluk* (ekseriyet), *gezi* (seyahat), *kazı* (hafriyat), *başarı* (muvaffakiyet), *tasarı* (lâyiha, proje), *konu* (mevzu), *vurgu* (aksan), *övgü* (medhiye), *yergi* (hicviye), *tepki* (aksülâmel), *yetki* (salâhiyet), *baskı* (tab'), soylu (asil), *sözlü* (şifahî), *yazılı* (tahrirî), *geceli* (leyli), *gündüzlü* (nehârî), *emekli* (mü-

1 Pâ-bûs yanlıştır, doğrusu pâ-pûş'tur (ayak örten).

tekaait), *kutlu* (mübarek), *başlık* (ser-levha), *yıllık* (sâlnâme), *günlük* (jurnal), *güvenlik* (emniyet), *durum* (vaziyet), *yorum*, (tefsir), *bölüm* (kısım), *toplama* (mecmu), *kavram* (mefhum), *deyim* (tabir), *akım* (cereyan), *yatırım* (mevduat), *arttırım* (tasarruf), *donatım* (teçhizat), *iyimser* (nikbin), *kötümser* (bedbin), *çekimser* (müstenkif), *andlaşma* (muahede), *sözleşme* (mukavele), *açıklama* (izah), *inceleme* (tedkîk), *okuyucu* (kaari), *dinleyici* (sâmi), *uçak* (tayyare), *kayak* (ski), *sanık* (maznun), *tanık* (şahit), *bölge* (mıntaka), *sömürge* (müstemleke), *bilgin* (âlim), *seçkin* (güzide, mümtaz), *başkan* (reis), *sürüngen* (zâhife), *göçmen* (mu hacir), *seçmen* (müntehib), *öğretmen* (muallim), *ödenek* (tahsisat), *gelenek* (an'ane), *eşit* (müsavi), *taşıt* (vasıta-i nakliyye), *yakıt* (mahrûkaat), *anıt* (âbide), vb...

Tutunmayan türetme sözleri inceleyecek olursak, bunların ya kök, ya da eklerinin konuşma dilimizde bulunmadığını görürüz. Söz gelişi, *tecim* (ticaret) ve *könülük* (adalet) sözleri halk arasında yayılmamıştır, çünkü *tec* (?) ve *könü* (âdil) kökleri konuşma dilimizde yoktur; *saylav* (mebus, milletvekili) sözü de yayılmamıştır, bunda da *-lav* eki konuşma dilimizde yaşamamaktadır çünkü. Buna karşılık, *göçmen* (mu hacir) sözü her sınıf halk arasında yayılmıştır, çünkü hem *göç* kökü, hem de *-men* eki konuşma dilimizde yaşamaktadır. *Taşıt* da (vasıta-i nakliyye) öyle; belediyenin sokak başına astığı “Taşıt giremez” levhasını arabacı da, şoför de anlıyor, sokağa girmiyor. Bunun gibi, *dergi*, *durum*, *başarı*, *açıklama*, *seçmen*, *ödenek*, *sömürge*, *yazar*, *emekli*, *iyimser*, vb. sözleri de tutunmuştur; çünkü hem kökleri hem de ekleri konuşma dilinde yaşamaktadır. Ataç'ın “Divanü Lugat'it-Türk”ten aktardığı *köğ* (vezin), *yır* (aslı *ır*: şiir), *nen* (aslı *neng*: şey), *tin* (aslı *tın*: ruh, can), *köğ* kökünden türettiği *köğük* (mısra) sözlerinin yadırganması, başka lehçenin malı olmalarındandır. Tutunacaklarını hiç ummuyorum. Kaldı ki, bunlardan birkaçının karşılıkları bizim lehçemizde vardır: *köğ* (ölçü), *yır* (deyiş), *nen* (nesne).

5'inci takıma giren, yani Batı dillerinin çoğunda ortaklaşa kullanılan terimlerde ve teknikle ilgili âlet, makine, eşya adlarında da, Ataç, Gökalp'in görüşünden ayrılıyor. Gene “kökçülük”e dayanarak, Yunanca, Latince bilmeden *tiyatro*, *komedya*, *dram*, *roman*, vb. deme-

ye hakkımız olmadığını söylüyor. Ben, herhangi Avrupalı bir aydının da *roman* derken, bu kelimenin “Roma İmparatorluğu içindeki halkların kullandığı bozulmuş Latinceye ve bu dille yazılan destan ve halk hikâyelerine verilen ad” olduğunu düşündüğüne pek inanmıyorum. Hele teknikle ilgili *vapur, tren, radyo, tramvay, otomobil*, vb. adları... Halk *tramvay*’ı kabullenip *tabanvay* şakasını yaratadursun, Ataç beri yanda “Bir gün İstanbul’da bir Ulus alıp buğuluya (vapura) binmiş, Adalar’a gidiyormuş” diyor. Ya bir başkası da çıkıp “Bir gün Ankara’da bir Utku (Zafer) alıp dumanlıya (trene) binmiş, Çiftlik’e gidiyormuş” derse... Dile eskiden girmiş bu türlü kelimeleri değiştiremeyiz pek, hiç değilse şimdilik değiştiremeyiz, ama yeni girecekler için düşünmeliyiz. Önümüzde *biçerdöver* gibi iyi bir örnek var.

Bir ara “tasfiyecilik” adı verilen, ama tutmayan bir akımı Ataç şimdi yeniden deniyor. Bu sefer tutunacağını umuyor. Diyor ki:

2050 yılında Cahit Sıtkı Tarancı’nın, Fazıl Hüsni Dağlarca’nın, Sait Faik Abasıyanık’ın şiirleri, hikâyeleri üzerinde uzun uzun incelemeler yazılabilir, o olur, ama o şiirler, o hikâyeler, örneğin bugün Fransa’da Chénier’nin, Hugo’nun şiirlerinin okunduğu gibi okunmaz. Biz şimdi Fuzulî’yi, Nef’î’yi, Tevfik Fikret’i niçin okumuyorsak, onlar da 2050 yılında onun için okunmayacaktır. Dilleri eski dil olduğu için, kolay kolay anlaşılamadığı için... 2050 yılının Türk okuryazarı Cahit Sıtkı Tarancı’nın, Fazıl Hüsni Dağlarca’nın, Sait Faik Abasıyanık’ın dili ile konuşmayacağı gibi o dille de düşünmeyecektir.¹

Fazıl Hüsni’yle Cahit Sıtkı’dan birer parça okuyalım:

Hayran oluyordu koca gökyüzü
Göğüslerimizde büyüyen bahta.
28 Mart günü bir Adsız-tepe’de,
Çeliğe karşı tahta.²

1 Nurullah Ataç, *Ararken*, 1954, s. 94-96.

2 Fazıl Hüsni Dağlarca, *Üç Şehitler Destanı*, 1949.

Gökyüzünün başka rengi de varmış!
Geç fark ettim taşın sert olduğunu.
Su insanı boğar, ateş yakarmış!
Her doğan günün bir dert olduğunu
İnsan bu yaşa gelince anlarmış.¹

Bu şiirler, yüzyıl sonra bir yana atılacaksa, bu, dillerinden ötürü olmayacaktır. Ama Ataç'ın bel bağladığı şu satırların 2050 yılında da yadırganacağını sanıyorum:

Kendini bir düşünmez mi, esrikleşiverir. Tinlerin yolu yordamıyla çağırılınca tirge başına seğirterek üşüşüklerine varıncaya dek türlü nenlere inanır ya, en çok kendi büyüklüğüne inanır, yır-larında olsun, düzeyitlerinde olsun, yazağından ne çıkmışsa hep-sinde ölmez derin derin doğrular, geçmez görkemli güzellikler bulunduğunda şuncağız küşünü yoktur.²

Yaşar mı bu dil? Ummuyorum. Bunu nereden anlıyorum diyeceksiniz? Elimde, bundan 85 yıl önce konuşma diliyle yazılmış bir örnek var da ondan. Geçmişe bakıp geleceği kestiriyorum. Çünkü, Âli Bey'in çevirdiği *Ayyar Hamza* (1871) komedyasındaki dil, halk ağzında yaşayan konuşma dilinin koskoca "Divan, Tanzimat, Servet-i Fünun" edebiyatlarına karşı koyarak, kendi başına buyruk sürüp geldiğini ve sürüp gideceğini gösteriyor. Âli Bey'in oyun kişileri 85 yıl önce şöyle konuşuyorlar:

– O kaptan olacak adalı hayduda söyle, şimdi oğlumu bıraksın, yoksa hükûmete haber veririm.

– Hükûmete mi? Tuhaf söylüyorsunuz. Denizin ortasında hükûmetin işi ne?

– O herifte hiç insaf yok mu?

– Tamam! Adalıda insaf.. Ne kadar uzak şey!..³

1 Cahit Sıtkı Tarancı, *Otuz Beş Yaş*, 1946.

2 Nurullah Ataç, *Diyelim*, 1954, s. 100.

3 Âli Bey, *Ayyar Hamza*, 1871, p. II.

Bakın bakalım, bugünkü dille aralarında şuncağız ayrılık var mı? Demek ki, konuşma dili öyle hemencecik değişmiyor. Ataç'ın umudu gerçekleşse de, 2050 yılının okuryazarı –Divan edebiyatının okuryazarı gibi– başka bir dille konuşup düşünse bile, o dil konuşma dilinden ayrı bir dil olacak, halkın dili ise beri yanda gene kendi yolunda yürüyecek ve günün birinde yeni bir Ömer Seyfettin'le bir Ziya Gökalp çıkıp, er geç yazı dilini konuşma diline yeni baştan yaklaştıracaktır.

Peki, bu “yeni tasfiyecilik”in hiç yararı yok mu? Var elbette: Sanatçılar, yabancı kelimelerin konuşma dilindeki karşılıklarını bulmaya zorluyorlar kendilerini. *Kimi* (bazı), *kimi zaman* (bazen), *çoğu zaman* (ekseriya), *gelgeldim* (fakat, lakin), *ne var ki* (fakat, lakin), *oysaki* (halbuki), *tut ki* (farzet, farzet ki), *ossaat* (derhal, hemen), vb. hep böyle çıkmıştır ortaya. Bu da az şey değil.

1957

Dilleri Var Bizim Dile Benzemez

Bu da dil üzerine

*Ah, keşke Paris'in zerzevat pazarında
kullanılan kelimelerle konuşabilsem.*

Montaigne

Varlık'ın 446'ncı sayısında çıkan *Türkçenin Özleşmesinde Ölçü* adlı yazımdan Bay Ataç alınmış. *Ulus* gazetesinde *Dil Üzerine* başlıklı dört "söyleşi"¹, *Son Havadis* gazetesinde *Günce* başlıklı bir "görüşü"² yazmış buna karşı. Yazımı okuyanlar görmüştür, ben Bay Ataç'ın kişiliği üzerinde değil, salık verdiği dil üzerinde durmuştum. O ise, kişiye dokunmamayı gereksiz görmüş, beni almış ele, gitmiş yola. Neler dememiş ki! "*Gülenleri çoğ olsun!*" demiş. "*Bilgisini yeter bulup kendisini yetiştirmiş, eksiksiz aydınının örneği sanabilir, bir diyeceğim yok, avunsun böyle...*" demiş. "*Bay Cevdet Kudret biliyor hangi tilciklerin tutunup hangilerinin tutunamayacağını. Kuralını, yasasını da bulmuş, söylüyor*" demiş... Eh, bu kadarı benim de elimden gelirdi. Ne var ki, o yola dökülmek istemedim, gene de istemiyorum. Sırası gelmişken söyleyeyim, yermecilik benim damarımda var. Ama beğenmem bu huyumu, kendi kendimi hep göz önünde tutarım. Şimdi de öyle yapacağım: Ele aldığım konuya değer verdiğim için; işi sen-ben kavgasına dökmemeye, ilk yazımda olduğu gibi, gene bilimin sınırları dışına çıkmamaya çalışacağım, kendimi kollayacağım.

İnceden inceye okudum Bay Ataç'ın yazılarını. Başka tartışmalarında kullandığı yolu bir kez daha denemiş, tam umduğum gibi yaz-

1 *Ulus*, 30 Ocak, 7 Şubat, 14 Şubat, 21 Şubat 1957.

2 *Son Havadis*, 26 Şubat 1957.

miş. Yani, asıl konunun çoklukla yanında yöresinde dolaşmış, yer yer girmiş içine, sık sık da dışına çıkmış...

Ne demişim ben o yazımda? Dildeki yabancı sözleri 5 takıma ayırmışım. Bunlardan hangilerinin atılması, hangilerinin atılmaması, yeni kelimeler türetilirken de hangi kurallara uyulması gerektiğini söylemişim. Karşı yazıda önce bu temel görüşlerin bir bir ele alınması; bütün bunlardan sonra, ayrıntılar üzerinde durup verilen örnekler ya da kullanılan kelimelerden içe sinmeyenler varsa onların gösterilmesi gerekmez miydi? Bay Ataç bunun tam tersini yapmış; yazının başında, ortasında, sonunda ne kadar yanlış saydığı, ya da öyle sandığı kelime varsa hepsini bir araya toplamış, bu “bilgisizlik örneklerini” sıklaştıracak bir hava yaratmış, beri yanda asıl konuyu sık sık açıkta bırakmış. Gerçi bu bir yazıcılık ustalığıdır ama, verimsizdir, tartışmayı bir sonuca bağlamaz.

İlkin, yazımın başındaki bir kelimeye takılmış: “*Ataç’ın her dediğini gözü kapalı kabullenmek de içime sinmiyor*” demiştim. “*Kabullenmek* tilciğini görünce irkilmiş. *Kabul etmek yerine kabullenmek* denmemeli imiş. O tilciğin anlamı başkaymış, *üstüne yatmak* deyininkine yakın bir anlamı varmış”. Öyle bir anlamı var elbette; ama bir de, daha sözlüklere geçmemiş olan, “*üzerine almak, paylaşmak, benimsemek*” gibi bir anlamı var: “*suçu kabullendi*” dendiği zaman, işte bu anlamda kullanılır. Nitekim bizim yazılardan hemen sonra, –Evliya Çelebi’nin söyleyişiyle, “*hikmet-i Hüdâ*” – Yakup Kadri Karaosmanoğlu da, Ulus’ta yayınladığı “*Sert Gerçekler Âlemi*” başlıklı bir yazısında, aynı kelimeyi aynı anlamda kullanmış. Şöyle demiş:

*Garp milletleri ve bunlara katılmış irili ufaklı diğer milletler, siyaset alanında Amerikalılarla işbirliğini dolar hatırı için mi kabullenmişlerdi?*¹

1 Ulus, 11 Şubat 1957.

Ataç’ın da aynı kelimeyi aynı anlamda kullanmış olduğunu, ölümünden sonra yayınlanan bir kitabında gördüm. Demek ki, kabullenmek sözünün benimsemek’e yakın bir anlamı olduğunu bilmiyor değilmiş, sırf bana inat olsun diye öyle söylemiş. Dediğim örnek şu:

Bizimdir sevdiğimiz beyitler, şiirler; yüreğimizin, gönlümüzün birer parçasıdır sanki. Zaten şairler de bize kendimizi anlatmak, buldurmak için yazmazlar mı şiirlerini? Şa-

Sonra ben, o yazımda, *üretmek* yerine *türetmek* kullanarak, “tilciklerin aralarındaki anlamlara aldırıyor” imişim. Kendisi yapamazmış bunu. Neyleyelim ki, *türeme* ve *türetme* sözleri dil bilgisinde “resmî” terimdir, “bir kökten çıkma, çıkarma” anlamında kullanılmaktadır. *Üremek* ise, “canlı şeylerin birbirinden çıkıp çoğalması” anlamına gelir. İşte bundan ötürü, ben bu yazımda *türetmek* sözünü kullanacağım.

Geçelim bunları. Beni sevme, yolda rastlaşma, düşünce ve görüşlerde uzlaşıp uzlaşmama gibi konu dışı sözleri de geçelim... Bay Ataç'ın yazılarını birinci yazımın çerçevesi içinde ele alacağım.

1- “Konuşma dilinde karşılığı bulunan yabancı sözler atılmalı” demişim ve, “*avdet* (dönme), *içtima* (toplanma), *inhiraf* (sapma), *li-san* (dil)” vb. gibi birkaç da örnek vermişim. Konuyu açıklarken de demişim ki:

“Ataç bunları atarken yerlerine canlı dildeki karşılıklarını değil de, duyulmadık sözler koyuyor: *şüphe* karşılığı *kuşku* varken *küsüm*, bir de *sizin*; *vezin* karşılığı *ölçü* varken *köğ*; *kafiye* karşılığı *ayak* varken *uyak*, *meselâ* karşılığı *sözgelişi* varken *örneğin* diyor. Bu ise dili zenginleştirmez, ancak eşanlamlı sözleri çoğaltır.”

Bay Ataç, ana kuralı bırakmış bir yana, burada ve daha aşağıda örnek diye verilen kelimelerden birkaçını almış ele: *kuşku*'nun başka bir anlamı varmış. Var elbette. Olmadığını söyleyen kim? Ama, yerine göre, “*şüphe*” anlamı da var. Dilimizde bir de *işkil* kelimesi yaşıyor. Sırası düştükçe, birinden birini kullanırız pekâlâ. Eğer pek oturmazsa, biraz da “anlam kaydırırız”. Bay Ataç, *hayal* karşılığı *düş*, *akıllı* karşılığı *uslu* diyor ya! Bunlar, o sözlerin tam karşılığı mıdır? Öyleyse, *şüphe* yerine *kuşku* deyince, kelimelerin aralarındaki ayrımlara neden aldırılmazlık edilmiş olsun?..

Meselâ karşılığı *sözgelişi* varken *örneğin*'i uydurmanın gereksiz olduğunu söylemiştim. Bay Ataç:

irler istesinler, istemesinler, ben alıyorum sevdiğim şiirleri, beyitleri, benimsiyorum onları, kabulleniyorum... (Söz Arasında, 1957, s. 66)

“Üzülerek görüyorum, Bay Cevdet Kudret dilimizdeki tilciklerin, deyimlerin anlamlarını düşünmüyor, iyi bilmiyor. ‘Meselâ’ ile ‘söz gelişi’ bir değildir; kullanıldıkları yerler ayırdır” demiş.

Demiş ya, bu ayrılığın ne olduğunu açıklamamış. Kelimeyi söz gelişi diye ayrı yazdığına göre, “sözün gelişi” anlamına almış zahir. Bir kere, aynı kavramı anlatan iki sözden bir tanesi ötekinin çevirisi olmak gerekmez; sonra da, Bay Ataç’ın sorumlu kolbaşılarından biri olduğu Dil Kurumu’nun Türkçe Sözlük’ünde de, *meselâ* için, “sözgelişi anlamına kullanılır” denmiş; söz maddesinin içinde de kelime şöyle tanımlanmış:

“Bir fikri açıklamak için misal getirileceği vakit o misale giriş gibi söylenir.”

Sözlük, benim kullandığımı doğruluyorsa da, Bay Ataç “dilimizdeki tilciklerin, deyimlerin anlamlarını düşünmediğimi, iyi bilmediğimi” söylüyor; bir yandan da kendisi *kakavan* kelimesini *papağan* yerine, *uslu* sözünü de *akıllı* yerine kullanıyor. Ama ben, aynı ağızla konuşmayacağım da, şöyle diyeceğim: “*Kakavan* ve *uslu* sözlerinin dilimizde çok yaygın başka anlamları vardır, onları yeni anlamlarda kullanmak doğru değildir; gene o yüzden, bu kelimelerde anlam kaydırması da pek yapılamaz.”

Hoşbeşe’e gelince... Ben:

Ataç, *sohbet* karşılığı bir ara *söyleşi* diyordu; şimdi onu bırakıp *konusu* diyor; belki bir gün onu da bırakıp *görüşü* diyecektir. Ama hiçbirinin tutunacağını ummuyorum; çünkü canlı dilde *sohbet etmek* karşılığı *hoşbeşe etmek* var, *sohbet* sözünü de ancak *hoşbeşe* sözüyle karşılayabiliriz...

demiştim. Bay Ataç kızmış buna:

Benimle de, okurlarıyla da eğleniyor mu Bay Cevdet Kudret? “Söyleşi” tilciğini bırakmış mıyım ben? Yazılarımın kimine “söyleşi”, kimine “konuşu” diyorum...

diye çıkmış bana. Ne kendisiyle, ne de okurlarımla eğlenmeyi aklımdan bile geçirmem. Ancak, Ankara gazetelerini sık sık göremiyorum, bir dergide de *konusu* başlığını kullandığını görünce, *söyleşi*’yi bıraktı

sanmıştım; eşanlamlı kelimeler kullanacağını nerden bileyim?..¹ Şimdi asıl konuya girelim: *hoş* sözü Farsça olduğu için *hoşbeş*'i kullanmazmış. Benim üstünde durduğum nokta da bu ya! Ziya Gökalp'e uyararak, "Türkçeleşmiş Türkçedir" diyorum ben. *Hoş* Farsçadır diye *hoş geldin*, *hoş bulduk*, *hoş görmek*, *hoş görürlük*, *hoşlanmak*, *hoşa gitmek*, *hoşça kal*, *hoşaf*, *hoşnut*, *bir hoş olmak*, vb... sözlerini de atacak mıyız?.. Bay Ataç'a göre "üstelik *'hoşbeş'te bir bayağılık da var'*"mış, "*kahve ağzı*, '*ya-renlik' gibi*" imiş. Bir kere sohbet türü, çatık kaşla değil, bir ahbapla konuşur gibi, dertleşir gibi yazılan bir yazı çeşididir. "Hoşbeş etmek" de, birbirine yakınlık duyan iki kişinin ahbapça görüşmesidir, "sohbet" in tam karşılığı. Benim asıl dokunmak istediğim o değil de, şu "*bayağılık*" sorunu. "Mutlu azınlık" için kurulan bütün edebiyatlarda kimi kelimeler her nedense "*bayağı*", kimi kelimeler de "*soylu*" sayılmıştır. Recaizade Ekrem Bey, *Takdir-i Elhan* (1886) adlı eleştirisi kitabında:

*Gece mehtaba karşı gülşende
Oturup seyr ile tabiatı ben...*

diye başlayan bir şiir için şöyle diyor:

...Şiirinizi sözleri bakımından da mükemmel bulamıyorum:

"Oturup seyr ile tabiatı ben..." diyorsunuz. Bilirsiniz ki, lisân-ı şâirâne, hususiyle şiirlerde "oturmak, kalkmak" gibi kelimeler kaba düşeceğinden gerçek lüzum görülmedikçe kullanılmamalı... Bu halde mısraı meselâ:

"Seyre mevkuf olup tabiatı ben"

yolunda yazıvermek size göre güç bir şey değildi.

Bu da başka bir örnek: Evliya Çelebi, konuşma dilinde kullanılan *can pazarı* deyimini kaba bulmuş olacak ki, bir deniz kazasını anlatırken şöyle diyor:

...Kimisi çârsû-yi canda (can pazarında) bazârlık (pazarlık) eder oldu.

Görülüyor ki, eskiden, konuşma dilindeki canlı sözler "kaba" sayılarak yerlerine yabancı kelimeler konurmuş; şimdi de aynı sözler

1 Ölümünden sonra yayınlanan bir kitabında şöyle bir cümle var: Bir dilde anlamı bir olan sözlerin çoğalması o dil için bir iyilik değil, bir kötülüktür (Günce, 1960, s. 78).

“bayağı” sayılarak yerlerine türetme kelimeler konuyor. İşte böyle. Kelimeler değişiyorsa da “anlayış” değişmiyor.

2- Halkın konuşma diline sinmiş olan yabancı kelimelere gelince... Ben, Ziya Gökalp’in görüşüne uyarak, “konuşma dilinde yaşayan yabancı kelimeleri Türkçe saymak gerektiğini” söylemiş ve “Türkçeleşmiş Türkçedir” dizesini anmıştım. Bay Ataç ise, eski “Tasfiyeciler”in görüşünü benimseyerek, dildeki bütün yabancı kelimeleri atmak gerektiğini savunuyor, yazılarında da bunu deniyor. Attıkları arasında şu sözler var: *akıl, ateş, can, çirkin, destan, din, elbette, hak, halk, hava, kalem, kitap, masa, mektup, mezar, papağan, saat, şey, tarih, tıpkı, yani, zaman, zehir, zengin*, vb...

Bay Ataç, konuşma dilinde yaşayan bu canlı kelimeleri atıp yerlerine öz Türkçelerini koyarken üç yoldan yürüyor:

a) Konuşma dilinden düşmüş –Gökalp’in söyleyişiyle, “dil taşılı” haline gelmiş– olan Türkçe kelimeleri yeniden diriltmeye çalışıyor: *us* (akıl), *od* (ateş), *sin* (mezar), *ağu* (zehir), *sayrı* (hasta), *bay* (zengin), vb...

b) Yurdun herhangi bir köşesinde, bir köyde, bir kasabada, çok dar bir çevre içinde kullanılan kelimeleri alıyor: *yımızık* (çirkin), *öğseyin* (elbette), vb...

c) Kendisi türetiyor: *bağlanç* (din), *yazak* (kalem), *tirge* (masa), *tilcik* (kelime), vb...

(Kelime türetme işine aşağıda ayrıca değineceğim.)

Bu konuda benim üstünde durduğum en önemli nokta şuydu: halkın diline sinmiş yabancı kelimeleri atarken, onlarla kurulmuş birtakım deyimleri de atmak gerekiyor. Söz gelişi, *can* gidince, ona bağlı deyimler de gidecek elbette: *can atmak*, *can çekişmek*, *can yoldaşı canciğer*, *canıtez*, vb... Bay Ataç, yayınladığı beş uzun yazıda bu konuya dokunmaktan titizlikle kaçınmış nedense! Konuşma dilimizde yaşayan bu Türkçeleşmiş kelimelerle kurulmuş yüzlerce deyim atacak mıyız, atmayacak mıyız? Yazımda sanki böyle bir “sorun” ortaya koymamışım. Öylesine susmuş... Ben, dokunduğu noktaların

hepsini karşılamaya çalışacağım; şöyle ki, yanıldığım yerleri bile sy-
leyeceğim, hiçbirinde kaçamak yapmayacağım.

şimdi gelelim “kök” işine... Bay Ataç beş yazının ikisini buna ayırmış, ötekileri de gene bu dingil üzerinde döndürmüş. Söylediğine göre, ben;

Kullandığımız tilciklerin köklerini bilmemizi istemiyormuşum, gerekli bulmuyormuşum. Kendim istemediğim, gerekli bulmadığım gibi, isteyenlere, gerekli bulanlara da şaşıyormuşum. Dudak bkecek, glecekmişim onlara... Kınıyormuşum (kökleri) düşünenleri; deli diye, alık diye bakıyormuşum onlara...

İkinci yazısında söylüyor hep bunları... Aynı yazıda bir de şunu diyor:

Bay Cevdet Kudret istemiyor, gerekli bulmuyor tilciklerin köklerini, hangi kurallara göre üretildiğini bilmeği.

Ama, dördüncü yazısında da diyor ki:

Bay Cevdet Kudret biliyor hangi tilciklerin tutunup hangilerinin tutunamayacağını. Kuralını, yasaını da bulmuş, söylüyor: “Tutunmuş olan yeni kelimeleri göz önüne alırsak, bunların hep İstanbul ağzında bilinen kök ve eklerden türediklerini görürüz” diyor, birçok da örnek gösteriyor.

Demek ki, “tilciklerin köklerini, hangi kurallara göre üretildiğini bilmeyi” gereksiz saymıyormuşum; öyle ki, kelime türetmenin kuralını, yasaını bile bulmuşum, sylyormuşum... Öyleyse, Bay Ataç, bana, kelimelerin kökünü bilmemiz gerektiğini anlatabilmek için boşuna yormuş kalemini.

Benim dediğim başka... Ben diyorum ki:

“Biz konuşurken kök kelimelerin nerden geldiklerini düşünemeyiz (szgeşiş, *yol* derken *y+o+l* filân gibi ayırmalar yapamayız, kök kelimelerin nasıl doğduğunu diltiller bile zememiş daha); biz, ancak türetme yoluyla kurulmuş kelimelerin (dil bilgisi terimiyle söyleyim, ‘gövde’ kelimelerin) nerden geldiklerini ve nasıl türediklerini düşünebiliriz (szgeşiş, *yolcu* derken bunu *yol+cu* diye ayırabilir ve *yol* kökünden geldiğini düşünebiliriz). Türetme yoluyla kurulmuş kelimelerden de, köklerini zamanla unutmuş

olduklarımızın nerden geldiklerini gene düşünmeyiz (yani, birtakım gövde kelimeleri de kök kelime gibi kullanırız: *ayak, bacak, azık, kaşık*, vb.). Bunu göz önüne alarak, halk ağzına sinmiş yabancı kelimeleri de, kökünü bilmediğimiz Türkçe kelimeler takımından sayabiliriz pekâlâ!”

Benim dediğim işte bu.

Bay Ataç, Türkiye’de yirmi yedi milyon insanın kullandığı *çirkin* sözünü Farsçadır diye atıyor da, onun yerine yalnız Konya köylerinde bilinen *yımızık* sözünü alıyor; *tıpkı* sözünü atıyor, Türkiye’de sadece yedi kasabada kullanılan *çıkla* sözünü alıyor. “*Çirkin*’in kökünü bilmiyoruz da *yımızık*’ın kökünü biliyor muyuz?” sorusunu karşılamak için de şöyle diyor.

Köklerini, kurallarını bilmediğimiz tilcikleri kullanacaksak, kendi diliminkileri yeğlerim (tercih ederim); ne de olsa Türk’üm, Türk diye çıkıyorum ortaya, kendi dilimin tilciklerine daha bir yakınlığım vardır.

Köklerini bilmediğine göre, o kelimelerin Türkçe olduklarını nerden anlıyor? Gene kendi yazısından öğreniyoruz: *şüphe* yerine bir ara *küsüm* demiş; sonra, Konya’da *şüküm* dediklerini de öğrenince bunun Arapça *şek*’ten bozma olduğunu anlamış, bırakmış; şimdi *sizin* diyormuş. Peki *tıpkı* yerine kullandığı *çıkla* sözünün Türkçe olduğunu nerden biliyor? Ya Çince ise? Atalarımız Çinlilerle az mı komşuluk etmişler!..

3– Ben, “yabancı dillerden alınan birçok kelimeleri halkın bozarak benimsediğini, söylenişleri değiştirilerek Türkçeleştirilmiş olan bu çeşit yabancı sözleri Türkçe saymak gerektiğini, hele halkın bozduğu kimi kelimelere bayıldığımı” söylemiş, birkaç da örnek vermiştim: “*hoş-âb* (tatlı su) [*hoşaf*], *çehâr-şenbih* (dördüncü gün) [*Çarşamba*]” vb...

Bay Ataç önemle durmuş bu nokta üzerinde. Yazılarının çeşitli yerlerinde, şunları demiş:

“Arapçadan, Farsçadan bozularak kamunun, çoğunluğun diline geçmiş tilcikleri seviyormuş onlar..”, “Yanlışın doğrudan yeğlenmesi (tercih edilmesi). Eh! Ne yapalım? Okumamışın okumuştan üstün tutulduğu; Bakî’nin, Nef’î’nin, Nailî’nin, Galip’in değil de

Âşık Ömer'in, Sümmanî'nin, Dertli'nin, Bayburtlu Zihni'nin büyük ozan sayıldığı bir çağda yaşıyoruz. Özdenlik (samimilik), duygu, anlayış, gerçeklik, ne varsa hep bilgisizlerde...", "Köksüz, soysuz, yanlışlarla dolu bir dil."

İşte bu düşünceye dayanarak, *nasıl* (*ne asıl*'dan bozma) sözünü –içinde Arapça *asıl* sözü gizlenmiş diye– atıyor, ölmüş *nite* kelimesini diriltmeye çalışıyor; *duvar* (*divâr*'dan bozma) yerine *söyük*, *kalıp* (*kaalib*'den bozma) yerine *kep*, *saat* (*sâat*'ten bozma) yerine *ucur* diyor (Pek merak ediyorum, bir işi düşünce duvarcı, kalıpçı, saatçi ile nasıl konuşacağını). Bay Ataç, “yanlış doğrudan yeğlemediği (tercih etmediği)” için yapıyor bunu ya, beri yanda da *köy* (*kûy*'den bozma) diyor; yeni kelimelerin eski karşılıklarını da *kâğıt* (*kâğaz*'dan bozma), *ayna* (*âyine*'den bozma) diye yazıyor. Dahası var:

Bir yandan, yabancı kelimelerin halk ağzında bozularak Türkçeleştirilmesini kınıyor, “şimdiye dek çoğunluğa önem vermediğini, çoğunluğun beğenisine inanmadığını” söylüyor, bir yandan da Türkçe kelimelerin halk ağzında bozulmuş biçimlerine göz yumuyor, onları pek beğeniyor; sözgelişi, *büğün* (*bugün*'den bozma) diyor, *gene* (*yine*'den bozma) diyor.

Bir yandan, “yazı dilinin kamudan alınmayıp kökleri, *nite* (*nasıl*) üretildikleri bilinen köklerden kurulması gerektiğini” savunuyor, bir yandan da Derleme Dergisi'ni tarayıp köylerde yaşayan kökünün bilmediği kelimeleri kullanıyor.

Bay Ataç, dil dolayısıyla, halk ve divan edebiyatlarını da ele alıyor, –konuşma dilini kullandıkları için olacak– halk şairlerini küçümsüyor, “büyük ozan” diye alttan alta alay ediyor onlarla. Ama, Bakî'ye, Nefî'ye, Nailî'ye, Galip'e karşılık Âşık Ömer'i, Sümmanî'yi, Dertli'yi, Bayburtlu Zihni'yi anıyor da, Köroğlu'yu, Karacaoğlu'nı atlıyor nedense! Oysa, başka bir yazısında şöyle diyordu:

...Köroğlu'nun, Karacaoğlu'nın diye anılan birkaç koşma, semai vardır ki en güzel gazellerimizin yanına konabilir... Karacaoğlu'na bayılırım.¹

1 N. Ataç, *Günlerin Getirdiği*, 1946, s. 123.

Konuşma dilini ve halk şairlerini yeren Bay Ataç, Osmanlı Türkçesi ve divan şairleri hakkında şöyle diyor:

Osmanlıca güzel bir dildi, usul (makul) bir dildi... Arapçayı, Farsçayı iyi bilen, Arapçaya, Farsçaya Türk yazı dilinin kaynağı diye bakan kimseler, büyük ozanlar, büyük yazarlar kurmuştur Osmanlı Türkçesini. Bakî, Nailî gibi ozanlar bilirler kullandıkları tilciklerin köklerini, nite üretildiklerini; kamu ağzından gelişigüzel toplamazlar onları, sözlüklerden seçer, yolu yordamıyla dizerler.

Duralım bu görüşün üstünde. Osmanlı şair ve yazarları Arapça ve Farsça kelimeleri iyi bilirler, “yolu yordamıyla dizerler”di(!) ama; onlar da Türkçe kelimeleri bozarlar, Farsçalaştırırlar, yolu yordamıyla değil, gelişigüzel dizerlerdi. İşte örnekler:

Kelimelerin bozulması: *âne* (ana’dan bozma) [Süleyman Çelebi], *yare* (yara’dan bozma) [Fuzulî], *pûşâ* (paşa’dan bozma) [Nef’î] vb...

Biri Türkçe, biri Farsça ya da Arapça iki kelimededen Fars dilinin kuralıyla isim tamlamaları kurulması: *tôp’i âh* (ah topu) [Nabi], *darb-ı tôp* (topla dövme, vurma) [Naima], *ta’yîn-i vergi* (vergi tayini) [Tanzimat Fermanı], *resm-i geçit* (geçit töreni) vb...

Türkçe kelimelerin Farsça *ü*, *vü* (ve) bağlacıyla ya birbirlerine, ya da yabancı kelimelere bağlanması: *yer ü gök* (yer ve gök) [Nesimî], *ok u yay* (ok ve yay), *sarkmış ü düşmüş* (sarkmış ve düşmüş), *aldı palanını vü saldı ota* (palanını aldı ve ota saldı), *gâh odunda vü gâh suda* (kâh odunda ve kâh suda) [Şeyhî], *gül geçti vü nevbahar geçti* (gül geçti ve ilkbahar geçti) [Galip] vb...

Bay Ataç’ın örnek diye gösterdiği *sürc-i lisan*, *gün-be-gün*, *yakînen* gibi sözleri de halk değil, “Arapçaya, Farsçaya Türk yazı dilinin kaynağı diye bakan” Osmanlı yazarları kurmuştur. İşte bir örnek:

Düştük bugün o şûh ile zevrakta yan-be-yan

[Nedim]

Yalnız bununla bitse... Osmanlı şair ve yazarları iyi bildikleri Arapça ve Farsça kelimeleri de, Bay Ataç’ın dediği gibi, pek yolu yordamıyla dizmezlerdi. İşte örnekler: Biri Arapça, biri Farsça iki kelimededen Fars

dilinin kuralıyla isim ve sıfat takımları kurarlardı: *devr-i gül* (gül devri) [Necati], *reh-i aşk* (aşk yolu) [Fuzulî], *esîr-i bâde* (şarabın esiri) [Nef'î], *metâ-ı can* (can malı) [Galip], *dil-i mecruh* (yaralı gönül) [Fuzulî], *âşık-ı âzâde* (hür âşık) [Nef'î] vb... İki Arapça kelimeden Fars dilinin kuralıyla isim ve sıfat takımları kurarlardı: *belâ-yı aşk* (aşk belâsı) [Fuzulî], *şarab-ı aşk* (aşk şarabı) [Bakî], *mülk-i saâdet* (saadet ülkesi) [Bakî], *gam-ı firkat* (ayrılık gamı) [Nef'î], *elem-i intizâr* (bekleme ele mi) [Nailî], *gam-ı aşk* (aşk gamı), [Galip], *âlem-i fâni* (ölümlü dünya) [Bağdatlı Ruhî], vb... Arapça ve Farsça kelimeleri Fars dilinin kuralıyla birleştirerek bileşik kelimeler kurarlardı: *lâle-had* (lâle yanaklı) [Necati], *gül-izâr* (gül yanaklı) [Bakî, Nailî], *hoş-nefes* (tatlı soluklu) [Yahya], *hikmet-âmîz* (hikmetle karışık, hikmetli) [Nabi], *meserret-âbâd* (sevinç yeri) [Galip], *ser-had* (sınır) [Latifi], vb. [Gerçi bunları Farslar kurmuş, bizimkiler onlardan aktarmıştır; ama bunlar da Farsların “köksüz, soysuz, yanlışlarla dolu”, “devşirme” sözleridir. Bay Ataç'ın “usul (makul) bir dil” dediği Osmanlıca işte budur. Farsça ile Arapça kelimelerin Fars dili kurallarıyla birleşmesinden doğan devşirme sözlerle dolu Osmanlıca “usul (makul)” bir dil sayılır da; içinde, Arapça ya da Farsça kelimelerin Türkçe kelimelerle ve Türk dili kurallarıyla birleşmesinden doğan birtakım sözler bulunan (*hoşgörülük, hoşbeş, nasıl* vb.) konuşma Türkçesi nasıl olur da “usul (makul)” bir dil sayılamaz?..]

Bay Ataç, bir yandan, halk ağzında yaşayan dili –kelimeleri bakımından– “köksüz, soysuz, yanlışlarla dolu” buluyor ve “yazı dili”nin “konuşma dili”nden ayrı olmasını savunup “*seçkincil (aristocratique) bir yazı dili kurmayı*” gerekli görüyor; bir yandan da, konuşma dilindeki devrik cümleyi tutuyor ve başka bir tartışma yazısında şöyle diyor:

...Ben eski yazarlarımızı, Mercimek Ahmet'i, Âşıkpaşazade'yi de arasına açıp okurum; onların dili, sizin imrenerek baktığınız yazarların (Tanzimatçıların, Edebiyat-ı Cedidecilerin) dili gibi kaskatı kesilmemiştir; konuşma dilimizin sıcaklığı vardır onlarda... Demek ben de dilimizi canlı canlı yazarlara uymayıp sizin dâhilerinize uyacağım...¹

1 N. Ataç, *Ararken*, 1954, s. 102.

İyi ama, “seçkincil (aristocratique) bir yazı dili kurmak” isteyen bir yazar, Bakî’nin, Nef’î’nin, Nailî’nin, Galip’in nesirde “mütenazırı” olan, yani “tilcikleri kamu ağzından gelişigüzel toplamayan, (Arapça, Farsça) sözlüklerden seçen, yolu yordamıyla dizen” Sinan Paşa’yı, Hoca Sadettin’i okumalı değil midir? Mercimek Ahmet ile Âşıkpaşazade’nin dilinde ise “konuşma dilimizin sıcaklığı vardır”, “dilimizi canlı canlı yazar” onlar, kelimeleri pek öyle “yolu yordamıyla dizmezler”. Konuşma dili bir bütündür, üslûbunu alıp kelimelerini atamayız.

(“Konuşma dili” ile “yazı dili” işine aşağıda ayrıca değineceğim.)

“Halkın bozarak Türkçeleştirdiği yabancı kelimeler” diyorum ya; aslında, bu, “bozmak” değil de, kelimeleri Türk dilinin yapısına, fonetiğine uydurmaktır. Sözcüğü, halk, *kaalib* sözünü *kalıp* yaparken, hem uzun heceleri kısaltmış, hem de sesli harfler arasında ses uyumunu sağlamıştır. Şu sözler de o yolda Türkçeleştirilmiştir: *kumrî* (kumru), *divâr* (duvar), *pâre* (para) vb... Halk, ses uyumundan başka, çapraşık sözleri de kendi ağzına uyacak yolda sadeleştirmiştir: a) Sesli olsun, sessiz olsun, kimi harfleri atmış, ya da değiştirmiştir: *Âyine* (ayna), *çâr-tâk* (çardak), *çâr-yeh* (çeyrek), *çehâr-şenbih* (çarşamba), *jaket* (ceket) vb... b) Pek çapraşık bulduğu kimi sözleri, sesi benzer Türkçe kelimelerle değiştirmiştir: *alâim-i semâ* (eleğimsağma), *demokrat* (demirkırat) vb... (Karagöz de, Hacıvat’ın Arapça, Farsça sözlerini bu yolda bozar.)

Halkın bozarak Türkçeleştirdiği yabancı sözlere örnekler verirken, *pabuç*’un Farsça *pâ-bûs* (ayak öpen) sözünden bozma olduğunu söylemiştim; Bay Ataç yakalamış bu yanlış, doğrusunun *pâ-pûş* (ayak örten) olduğunu söylemiş, epey de alay etmiş benimle. Hem öyle “alttan alta” değil, açıkça, dobra dobra... Ne dese haklı. Az bile demiş. Ben olsam daha da çullanırdım, “kendini pabucu büyüğe okutsun da öğrensin” derdim. Yanıldığımı işte açıkça “itiraf” ediyorum. *Ser-pûş* (baş örten) sözünü bilen bir kimse, ötekinin de *pâ-pûş* olması gerektiğini bilmeliydi, bilmiyorsa bile sezmeliydi. İşte böyle çekerim cezamı. Meheldir bana. Delikanlılık çağımda Yahya Kemal’in “*Buseden pâ-bûs giydirdim o nermin payına*” dizesini her nedense pek beğenir-

dim. *Buse, pâ, pâ-bûs* sözlerinin bir araya toplanmasından doğan söz oyunundan hoşlanmışım zahir. O dizeden *pabuç*'un kökünü, öğrendim sanarak, bir daha da sözlüğe bakmayı gerekli bulmamışım. Bay Ataç yerden göğe kadar haklı. Haklı olmasına haklı ya, gene de şu iki nokta aklımı kurcalıyor: a) *Pabuç*'un nerden geldiğini bilmediğim zaman yanlış mı kullanıyordum o kelimeyi? Şimdi öğrendiğim için doğru mu kullanacağım? (Ben “pabuç”u değil, “pâbûs”u yanlış kullanıyordum); b) Farsçadan bozmadır diye *pabuç* kelimesini atacak mıyız? *Pabuç*'la birlikte *pabucu dama atılmak*, *kendini pabucu büyüğe okutmak*, *gürültüye pabuç bırakmamak*, *pabuçsuz kaçmak*, *pabucunu eline vermek*, *pabucunu ters giydirmek*, *pabuç eskitmek*, *pabuç kadar dili var* vb. deyimleri ne olacak?.. Bay Ataç'ın yazısına göre, “köksüz, soysuz, yanlış” olduğu için bu çeşit kelimeleri atmak gerek. Ama daha sonraki bir yazısında *tiryaki* (Farsça *tiryâki*'den bozma) sözünü kullanıyor, sonra da bir ayraç açıp (öz Türkçe yazıyorum diye “*tiryaki*” de demeyecek değilim a!) diyor.¹

Bay Ataç'ın, her şeyden önce, bütün bu çelişmeleri bir hale yola koyması gerek.

4– Ben, “Batı dillerinin çoğunda ortaklaşa kullanılan terimler ve teknikle ilgili âlet, makine, eşya adlarının eskiden Türkçeye girip de konuşma diline yerleşmiş olanlarını da atamayacağımızı” söylemiş, birkaç da örnek vermiştim: “*Demokrasi, tiyatro, komedyâ, roman, klasik...; vapur, tren, telefon, radyo, tramvay, otobüs vb...*”

Bay Ataç çok titizlikle duruyor bu nokta üzerinde. “*Batı dillerini konuşan, yazan, ya da konuşmuş, yazmış olan ulusların hepsinin Hind-Avrupa uruğundan (ırkından)*” olduklarını, “*o ulusların hepsinin bir uygarlık (medeniyet), Yunan-Latin uygarlığı içinde gelişmiş*” bulunduklarını, “*okullarında Yunanca, Latince okuttuklarını*”, o yüzden de kullandıkları sözlerin anlamlarını ve köklerini bildiklerini söylüyor. Bilmediğimiz bir dilden kelime almamalıyız, demek istiyor. Doğru. Doğru olmasına doğru ya, kimi kelimeleri almışız

1 Ulus, 28 Şubat 1957.

bir kere, olan olmuş artık. Aksi gibi, halk da öğrenmiş o kelimeleri; kimini bozarak, kimini bozmadan kullanıyor; *vapur* diyor, *tren* diyor, *radio* diyor, *tiyatro* diyor. Bunların köklerini bilmiyorsa da anlamlarını, yani hangi kavramın adı olduklarını biliyor; sözgelişi, *vapur* yerine *trene* binmiyor, *radio* diye telefon almıyor... Ben diyorum ki, bu çeşit kelimelerin çok yaygın olanlarını artık değiştiremeyiz, hiç değilse şimdilik değiştiremeyiz. Sözgelişi, *vapur* yerine *buğulu* diyemeyiz; *demokrat* yerine, günün birinde halkın söyleyişine uyup belki *demirkırat* diyebiliriz, ama *budunbuyrumcu* diyemeyiz. Gücümüzün üstünde bu iş... Bay Ataç, bu konuda şöyle kelimeler sürüyor ileriye: *Görmük* (tiyatro), *görmüksü* (théâtral), *tutkuca* (tragédie), *kopuzsulluk* lirisme), *soy yapıt* (classique eser)... Ne yapsak tutturamayız bunları. Bence, sayısı zaten pek çok olmayan o sözleri şimdilik bırakıp da yeni girecek kavramlara karşılık uydurmaya çalışalım; bunda da halkın kelime yaratmada tuttuğu yola uyalım. Ne demiş halk? *Kaptıkaçtı* demiş, *biçerdöver* demiş; âletin başka dildeki anlamını çevirmek için zorlamamış dili, kendine göre bir ad takmış. Ne olurdu, yurda yeni giren *trolleybüs* için de böyle bir ad uydursaydık; sözgelişi, ses benzerliğine dayanarak *telli* deseydik, *telli araba* deseydik.

Bay Ataç'ın *vapur* yerine kullandığı *buğulu* kelimesine dokunmuştum. Yazar, *vapur'u le bateau a vapeur*'ün kısaltılmışı olan *le vapeur*'den aldığımızı uzun uzun anlatmış. Buraya kadar iyi. Sonra da demiş ki:

“*Bateau a vapeur*” için Türkçede “*buğulu*” denebilir, denmiş de. Önce “*buğu gemisi*” demişler, sonra “*buğulu*”.

İşte bu doğru değil. Bilim yazısında ille de haklı görünmek için yoku var göstermeye kalkışmamalı; bu çeşit sözleri belgelerle hemen pekiştirivermeli. Ben biraz meraklıyım; o çağda “buhar” yerine kimsenin “buğu” demeyeceğini kestirdimse de, gene de araştırdım. Türkiye’de ilk çıkan birkaç gazete ve dergiyi karıştırdım, hepsinde de *vapur* sözünün kullanıldığını gördüm:

...Vapur ile işbu kırk yedi senesi...¹

Françe devletinin vapurları ayda üç kere Dersaadet'e gelip...²

Tersâne-i âmire vapurlarından...³

...Ve bir vapur içinde bulup...⁴

Bay Ataç tren sözüne de ancak çevirme yoluyla bulunacak karşılığın doğru, ötekilerin yanlış olacağını belirtmiş; bu kelimenin de kökünü, Latincesine varıncaya kadar, bütün girdisi çıktısıyla anlatmış; sonra da sormuş:

(bu sözlerin nereden ürediklerini) düşünmeyelim, bilmeyelim demek mi istiyor?..

Eh, *gemi*'yi, *araba*'yı bildiğimiz kadar bilelim!.. [Türkiye'de çıkan ilk resimli dergi "Mir'ât"ta, *lokomotif* için *ateş arabası* denmiştir. Ne güzel. Keşke tutunsaymış.]

Bay Ataç Türkçeye Frenkçe kelimeler girmesine karşı duruyorsa da, bunu Türk dilini korumak isteğiyle yapmıyor; Frenkçe sözlerin köklerini bilemeyeceğimiz için öyle davranıyor. Eğer toplumca Yunan-Latin öğrenimi görürsek, razı oluyor Frenkçe kelimeler almamıza. Şöyle diyor:

"Bizim okullarımıza Yunanca ile Latince girmeden, o dillerin köklerinden, eklerinden kurulmuş tilcikleri kullanamam...", "...Bilmediğimiz, okullarımızda kökleri, kuralları ile öğretmediğimiz yabancı tilcikleri dilimize sokmamıza katlanamıyorum", "Denebilir ki: 'yüzyıllar boyunca işlenmemiş, incelenmemiş olan Türkçenin köklerini bulmak pek güçleşmiştir, onları aramaktansa Yunancanın, Latincenin bilinen köklerini alalım, o köklerden üretilmiş tilcikleri kullanalım.' Peki, bu olabilir: Ancak bunun için de Yunancayı, Latinceyi çocuklarımıza öğretmemiz gerektir."

Ben işte asıl bu anlayışa katlanamıyorum. Demek Türkçeleşmiş yabancı kelimeleri atacağız, ama Yunanca Latince öğrenirsek iste-

1 Takvim-i Vakayi, 1831, sayı 1, s. 1.

2 Ceride-i Havadis, 1840, sayı 1, s. 2.

3 Tercümân-ı Ahvâl, 1861, sayı 25.

4 Recaizade Mahmut Ekrem, *Araba Sevdası*, 1896, dördüncü kısım, III.

diğimiz kadar Frenkçe kelime alabileceğiz?.. Sözü gelişi, yüzyıllarca sonra dünyada Zenci uygarlığı ön sıraya geçer de, onların dilini öğrenmeyi gerekli görürsek, bu sefer de Frenk kelimelerini atıp Zenci dilinin kelimelerini alacağız öyle mi?.. Ya Türkçe ne olacak?.. Hayır!.. Hangi dili öğrenirsek öğrenelim, o dilin kelimelerini ve kurallarını alamayız. Eğer alınmasına izin verirsek, toplumda birtakım züppelerin doğmasına razı oluyoruz demektir. *Araba Sevdası*’nın “Bihruz Bey”i geliyor gözümün önüne. Bihruz Bey nasıl konuşur annesiyle:

– *Mersi! mil mersi şer mer!*

– *O ne demek oğlum? Türkçesini söyle de anlayayım.*

– *Teşekkür ederim validem.¹*

Osmanlıca dediğimiz dil de işte böyle bir anlayıştan doğdu. Bakî Efendi ne demiş:

Ey pâ-bend-i dâm-geh-i kayd-ı nâm ü neng.

Halk yüzyıllar boyunca sordu kendisine:

– *O ne demek oğlum? Türkçesini söyle de anlayayım.*

Ben, “yüksek aydın, seçkin kişi” Bakî Efendi ile, “orta okur yazar” Bihruz Bey arasında hiçbir fark görmüyorum bu konuda. Yabancı bir dili, ister tek başımıza, ister toplumca; ister yarım yamalak, ister gereği gibi öğrenelim; o dilin kelimelerini ve kurallarını Türkçeye sokma hakkını nasıl kazanabiliriz? Bay Ataç’ın cümlesini olduğu gibi kullanacağım: “Kendimizi bir küçük görme, bir küçültme var bunda, ürpertiyor kişiyi.”

Halk, bir zamanlar yüksek aydının getirdiği kelimeleri hiç değilse elinden geldiği kadar Türkçeleştirerek o seçkin kişilerin suçunu hafifletmiş. Biz yeniden suç işlememeye bakalım şimdi. Dedim ya, eskiden olan olmuş bir kere. İlk ağızda onları bırakalım da, bugünden sonra olacıklara çare arayalım...

5– O çare nedir? Yeni girdiğimiz, ya da gireceğimiz uygarlık çevrelerinin dilini toplumca gereği gibi öğrenip de bize aktarmak değildir. O çare, yeni kavramları Türkçe kök ve eklerden türetilmiş yeni

1 Falih Rıfkı Atay, *Eski Saat*, 1933, s. 178.

kelimelerle karşılamaktır. Ayrıca, ilk yazımda söylediğim gibi, “konuşma dilimizde karşılıkları olmayan ve söylenişleri halk ağzında bozularak Türkçeleştirilmedikleri için de buram buram yabancılık kokan sözleri de aynı yolda kurulmuş yeni kelimelerle karşılamak gerektir”. Konumuzun en önemli noktası işte burası: yeni kelimeleri nasıl kuracağız?.. Yanlış atılacak her adım, davayı ilerletmez, geriletir. Ben diyorum ki:

“Yeni kelimeler İstanbul ağzında, konuşma dilinde yaşayan kök ve eklerden kurulmalıdır. Tutunmuş olan yeni kelimeleri göz önüne alırsak, bunların hep İstanbul ağzında bilinen kök ve eklerden türetildiklerini (*bakan, yazar, emekli, göçmen* vb...); tutunmayan türetme sözleri de inceleyecek olursak, bunların ya kök ya da eklerinin konuşma dilimizde bulunmadığını (*tecim, saylav* vb...) görürüz. Türk lehçeleri ayrı ayrı yollarda geliştikleri için, başka lehçelerin bilmediğimiz kök, ek ve kurallarını bu yüzden almamalıyız; bunlar, ayrıca İstanbul Türkçesinin güzelliğini de bozar (*yır, köğ, köğük, tilcik*, vb...)”

Bay Ataç “ciddiye almıyor” bu konuyu. Ayrıca alay da ediyor benimle:

...*Bay Cevdet Kudret biliyor hangi tilciklerin tutunup hangilerinin tutunamayacağını. Kuralını, yasasını da bulmuş söylüyor...*

diyor. Böyle diyor ya, kendi görüşünü kandırıcı örneklerle işleyip aydınlatmıyor.

Yeni kurulan bir tilcik, ya da bir deyim, tutar mı tutmaz mı kestirilemez.

deyip çıkıyor işin içinden. Benim saydığım yetmiş yakın örneğe karşılık iki örnekle yetiniyor: “*günaydın, önem*”. Bunlardan birincisi yıllarca tutmamışken şimdi yayılmış; ikincisi de ilk günlerde alay konusu olmuşken şimdi sevilmiş. Bay Ataç, gösterdiği örnekleri iyi seçmemiş; tersine, benim görüşümü pekiştirmiş. Sözgelişi, *günaydın* tutulmuş, yayılmışsa, bu, hem *gün*, hem de *aydın* sözleri konuşma dilimizde yaşadığı içindir. *Günaydın*’la birlikte ortaya sürülen *tünaydın* sözü niçin tutunmadı? Çünkü *tün* (gece) sözü konuşma dilinde *tünemek* ile *tünek*’ten başka hiçbir yerde kullanılmıyor da ondan. Yıllardan beri *tünaydın* diyemiyoruz bir türlü, *i yi geceler* filan diye işi “idare ediyoruz”.

Bay Ataç'ın küçümseyip geçtiği bu konuyu yeniden ele almak istiyorum:

Ortaya sürülen yeni bir kelimenin tutunup yayılabilmesi için, o kelimenin hangi anlama geldiği, cümlelerin akışından anlaşılmalıdır; yanına bir ayraç açıp da eski karşılığını yazmak gerekli görülmemelidir. Bunu bir örnekle açıklayayım: Bay Falih Rıfkı Atay'ın Kurtuluş Savaşı yıllarında yazdığı 1922 başlıklı bir yazısında şöyle bir cümle var:

1922 senesinin güneşi Anadolu'da mezarlar ve yıkılar üstüne doğuyor.¹

Burada geçen *yıkılar* sözünü bilmiyordum, ama *harabeler* anlamına geldiğini hemen anladım. Şu cümlelerdeki yeni sözleri de kolayca anlayabiliyoruz (bunlar ortaya ilk çıktıkları günlerde de böylece kolay anlaşılırdı):

Emekli aylıkları filan gün verilecek. – Bu yıl Türkiye'ye şu kadar göçmen geldi. – Filan kitapçının bastırıldığı sözlük. – Fransa sömürgelerinde ayaklanma var. – Başyazarımız Londra'ya gitti. – Mahkemede bilirkişi raporu okundu. – Kitabımızın önsözünü beğenmedim. – Karacaoğlan XVII. yüzyılda yaşamıştır.

Niçin anlıyoruz bu cümlelerdeki yeni sözleri? Çünkü o sözleri meydana getiren parçaları biliyoruz, konuşma dilimizde yaşıyor onlar. [Bir zaman yaşayıp da sonradan kullanılmaz olan eski kelimelerin de ancak bu kurala uygun düşenleri yeniden diriltilebilir: *tanık* (şahit), *sonuç* (netice) gibi]

Yukarıdaki cümlelerin hepsini anlıyoruz da, şu bir tek cümleyi, her kelimenin yanına bir ayraç açıp eski karşılığını yazmadan anlayamıyoruz:

Usun yinden, tinin özdekten ayrı olduğuna inanmıyorum.

Yazar, şunu demek istiyor bu cümlede: “Aklın vücuttan, ruhun maddeden ayrı olduğuna inanmıyorum”. Niçin anlamadığımızı artık anlıyoruz sanırım.

1 Falih Rıfkı Atay, *Eski Saat*, 1933, s. 178.

Gelelim başka lehçelerden kelime, ek, kural alma işine... Bay Ataç, İstanbul ağzında bilinmeyen kök ve eklerden kurulan yeni kelimelerin de tutunacağına inanıyor (bu arada, İstanbul aydınını da bi güzel hırpalıyor. Onu geçelim de, asıl konu üzerinde duralım). Kendisinin “ereği (gayesi) başka imiş, yazı dilinde kullanılan tilciklerin kökleri bilinmeli imiş, devşirme bir yazı dili olmaz”mış. İyi ya! Ben de bunu diyorum işte: yeni kelimelerin bilinen kök ve eklerden kurulmasını istiyorum. Bilmedikten sonra ha Arapça olmuş, ha Çağatayca, hepsi bir. Dilimizi, çeşitli lehçelerden devşirme, anlaşılmasız sözlerle doldurmayalım diyorum. Bay Ataç böyle düşünmüyor. Hele o sözlerin güzelliği çirkinliği üzerinde hiç durmuyor. Anladığıma göre, “Türkçe olsun da, ne olursa olsun” demek istiyor (“Tilciklerin güzeli, kulağı okşayanı” olduğuna inanmadığını daha sonraki bir yazısından öğreniyoruz)¹. *Divanü Lugatı’t-Türk*’ü taramış, oradan çıkardığı kelimeleri Türkiye lehçesine katmaya çalışıyor. İşte birkaç tanesi: *köğ* (vezin), *yır* (şiir), *yin* (vücut [bu sözün başka bir anlamı da “koyun pisliği, hayvan pisliği”dir ya, neyse]), *tin* (aslı *tm*: ruh), *tüz* (halk), *budun* (halk [her ikisini de kullanıyor!]), *ası* (fayda), *kip* (kalıp) *nen* (aslı *neng*: şey) vb...

Bizim için zaten yabancı olan bu kelimelerden kendisi de birtakım kelimeler türetiyor *köğük* (mısra), *budunbuyrumcu* (demokrat), *uzabilik* (tarih) [*uza* geçmiş zaman; *bilik*: bilgi] vb...

Bay Ataç bununla da yetinmiyor; bizim kelimelerimizi de bozup ötekilerin kılığına sokuyor, *dil*’i *til* yapıyor, oradan da *tilcik* (kelime) sözünü türetiyor. Bizim *direk* kelimesinin Divanü Lugat’taki söylenişi *tirek*’tir; *tiremek* de “direk veya direk dikmek” demekmiş; işte buradan *tirge* (masa) sözünü türetiyor. [Kimi *t*’ler bizim lehçemizde zamanla *d*’ye çevrilmiştir: *tag* (dağ), *tar* (dar), *turmak* (durmak), *tokuz* (dokuz) vb... Bunları yeniden eski kılıklarına sokmak, dilin gelişmesini hiçe saymak olur.]

Bay Ataç, bu kelimeleri beğenmeyenleri küçümsüyor yazısında. Ne derse desin, o sözleri yalın halleriyle de, cümle içinde de beğenmiyorum doğrusu; yontulmamış, işlenmemiş buluyorum... Yazısının bir yerinde de:

1 Ulus, 7 Mart 1957.

Bay Cevdet Kudret bunların tutunacağını ummuyormuş. Ummasın. Şimdilik birkaçı tutundu onların.

diyor. Bir sözün tutunması demek, halkın ağzına yayılması, hem yazı, hem de konuşma dilinde rahatça kullanılması demektir: *göçmen* gibi, *emekli* gibi, *bilirkişi* gibi... Ne o başka lehçelerden alınan sözlerin, ne de karşılıkları konuşma dilimizde artık kullanılmaz olan eski kelimelerin tutmayacağını bir örnekle belirtmek istiyorum: işte *budun* (halk) kelimesi. Çoktandır ortaya sürüldüğü halde, ne yazıda ne de konuşma dilinde kullanılıyor...

Ama bu çeşit sözler üzerinde direniyor Bay Ataç. Hepsi için bin dereden su getiriyor:

Vezin karşılığı *ölçü* varken ille de *köğ* diyor. “Ölçü tilciğine birçok anlamlar yüklemek doğru olmadığı” için öyle diyormuş. Bir kere o kelimede *vezin* anlamı zaten var, sonradan yükletilmiyor; ikincisi de, aynı kelimenin çeşitli anlamı olabilir (sözgelişi, *almak* kelimesinin sözlükte tam 21 anlamı sıralanmış); bir kelimenin hangi anlamda kullanıldığı, cümlelerin gidişinden anlaşılır. Bay Ataç’ın,

...Divan ozanlarının aruzla söylediklerini onlar hece köğü (vezni) ile söylüyorlar...

cümlesini “hece ölçüsü ile söylüyorlar” deyince, *ölçü*’nün hangi anlamda alındığı anlaşılmıyor mu? Hem de yanına ayrıca açıp eski karşılığını koymadan... Zoraki cümleler kurup işi açmaza sokmayı doğru bulmuyorum. Sözgelişi, *ekin* kelimesine şimdi bir de *kültür* anlamını yüklemeye çalışıyoruz; “Ahmet’in ekiniyle Mehmet’inki bir değildir” gibi çıplak cümlelerle bunu olamazmış gibi göstermeye kalkışmak gereksiz bir çabadır.

Şey yerine *nen* diyor. Bunu soyut kavramlar için kullanıyormuş. Bir kere, *nen* sözü, sözlük anlamıyla tam *nesne* karşılığıdır; sonra da, halk ağzına öylesine yerleşmiş *şey* sözünü atmak doğru değildir; konuşurken, aklımıza gelmeyen bir kelimeyi buluncaya kadar *şey şey* deriz hani, şimdi onun yerine *nen nen* mi diyeceğiz?

Şiir karşılığı *yır* kullanıyor Bay Ataç. Bizim lehçede o anlamda eskiden beri var olan *deyiş* sözü için *ifade* karşılığıdır diyor, “onu şiir

karşılığı diye alırsam, ‘ifade’ yerine ne diyeyim?” diye soruyor. *Anlatım* der. (Çoktandır kullanılıp duruyor). Bay Ataç:

Benim bildiğim, ‘şiiir’ karşılığı bir de ‘deme’ vardır. Onu kullanmak da güçtür.

diyor. Güç olmasa bile doğru değildir. *Deme*, Alevi şairlerin tarikatlarıyla ilgili şiirlerine verilen addır. [Sırası gelmişken şu noktaya da dokunayım: geçmişte belli bir türün ya da biçimin adı olan *deme*, *koşma*, vb. gibi sözlere yeni anlamlar yükletilmesi karışıklığa yol açar. İşte onun için *nazım* yerine *koşuk* (savaşlardan, “dini” sürek avlarından sonraki toplantılarda, başbuğun önünde kopuzla söylenen şiirler, kaside gibi bir şey), *destan* yerine *koçaklama* (yiğitlik üzerine söylenen kısa şiirler) demek, doğru değildir.]

Bay Ataç yalnız bunlar üzerine değil, –kendi yarattığı için olacak– ileri sürdüğü bütün kelimeler üzerinde direniyor. Yazısının bir yerinde, kullandığı kelimelerden kimini “dil işiyle uğraşanların yeni ürettiklerinden aldığını” söylüyorsa da, pek öyle değil. Söz gelişi, başkasının kurduğu *günlük* (jurnal) sözü pek beğenildiği, yazarlar arasında çabucak yayıldığı halde, kendisi ille de ille *günce* diyor...

Yazısının sonunda:

Bay Cevdet Kudret, öz Türkçeyi kötülemek, çıkar yol olmadığını göstermek için neler bulmuşsa birer birer dizmiş...

demiş. Bay Ataç’ın kimi kelimelerini beğenmemek, öz Türkçeyi kötülemek demek midir?.. Ben “öz Türkçe”nin çıkar yol olmadığını değil, “Türkçenin özleşmesinde ölçü”nün, çıkar yolun ne olduğunu söylüyorum. İşte bu yüzden de, bana “ılımlı (mutedil)” değil, “gerçekçi” demenin daha yerinde olacağını sanıyorum. Öz Türkçeyi kötülemek gelmez benim elimden. Ben, konuşma dilinde yaşayan Türkçeleşmiş sözlerin de öz Türkçe sayılmasını istiyorum. Dediğim işte bu!..

Şimdi gelelim *yazı dili* ile *konuşma dili* işine... Bay Ataç, bunların birbirinden ayrılmasını istiyor ve:

“Yazı dilinin kamudan alınmaması gerektiğini”, “Naili, Bakî gibi ozanların kullandıkları tilcikleri kamu ağzından gelişi güzel

toplamadıklarını, sözlüklerden seçtiklerini, onların dili aydınlar dili, seçkinler (aristokratlar) dili olduğu için yazdıklarının ölme-yeceğini; bugünkü koşullara (şartlara) göre öyle bir yazı dilinin kurulmasını istediğini”, “seçkincil (aristocratique) bir yazı dili gereksinmesi (ihtiyacı) duyduğunu”, “Arapçadan, Farsçadan bozularak kamunun, çoğunluğun diline geçmiş tilcikleri sevenlerin görüşünü anlamadığını; şimdiye dek çoğunluğa önem vermediğini, çoğunluğun beğenisine inanmadığını, hep ‘mutlu azınlığı’, öteden beri yalnız onu düşündüğünü.”

söylüyor¹.

Yazımda ben de işte bu noktaya dokunmuş, bu “tehlike”yi haber vermişim. Şu sözlerle bağlamışım o yazıyı:

“Ataç’ın umudu gerçekleşse de, 2050 yılının okuryazarı, –Divan edebiyatının okur yazarı gibi– başka bir dille konuşup düşünse bile, o dil konuşma dilinden ayrı bir dil olacak, halkın dili ise beri yan-

1 1953’te yazılıp da ölümünden sonra yayınlanan bir kitabında ise şöyle diyor:

Benim gibi konuşma diliyle yazmaya özenenler günden güne çoğalıyor... Bu, toplumun geçirmekte olduğu devrimin buyruklarındandır, hepimiz ona uyduk.

Özenmesine özeniyoruz ya, başarabiliyor muyuz? Bizim yazılarımızın dili bir mi konuşma diliyle? Çarşıda pazarda konuşulan dille? Doğrusunu söyleyeyim: başaramıyoruz. Biz okur-yazarlar, konuşma Türkçesini unutmuşuz, yitirmişiz de onun için başaramıyoruz. Biz de okula gittik çocukluğumuzda, bize de öğretiler yazı dilini; kesin kuralları belirttiler, fiil hep sona gelmelidir dediler; biz de inandık, belledik o dersi, kafamız öyle yoğruldu, o kurallara göre konuşmaya başladık. Kitaplar okuduk: onlar da bize öğretilen kurallara göre yazılmıştı, dilimiz gerçekten öyledir sandık.

Sonra da dinledik çarşı pazar konuşmasını. Baktık ki, kitaplardaki dilden daha açık o, daha canlı, daha sıcak... Biz de onların konuştuğu gibi yazalım dedik. Kolay mı? Kitaplardan öğrendiğimiz dil değildi ki o, bizim konuştuğumuz dil de değildi, bizim unuttuğumuz bir dildi. Onu yeniden bulmaya çalışıyoruz. Yüzyıllardır o dili unutmaya, unutturmaya çalışmışlar, biz yeniden ortaya çıkarmak istiyoruz. (Günce, 1960, s. 33-34)

... Kitaplardan, yazı dilinden çıkarmak istiyorlar dilin kurallarını. İyi ama, yüzyıllardan beri, bizim yazı dilimizi, Türkçeyi sevmeyen, beğenmeyen, bayağı sayan yazarlar kurmuşlar. Halkın konuşmasına, halk dilinin nahvına ilgilenmemiş onlar; yazılarında halkın kullandığı sözlerden de, cümle yapılarından da kaçınmışlar, cansız bir dil uydurmuşlar.

... Ben biliyor muyum, bulabildim mi Türkçenin gerçek kurallarını? Öyle bir şey dediğim yok. Benim yazılarımda da, benim gibi yazan birkaç kişi var, onların yazılarında da Türkçenin sesini, halkın konuşmasının sesini bulamıyorum. Daha çok çalışacağız onu elde edebilmek için.

... Biz arıyoruz, yazı diline konuşma dilinin sıcaklığını, sesini vermeye çalışıyoruz. (Günce, 1960, s. 92-93)

da gene kendi yolunda yürüyecek ve günün birinde yeni bir Ömer Seyfettin'le bir Ziya Gökalp çıkıp, er geç yazı dilini konuşma diline yeni baştan yaklaştıracaktır." Tutulan yolun dili oraya götüreceğini sezmiştim, ama bunun istenerek, özenilerek yapıldığını düşünmemiştim doğrusu. Bay Ataç'ın işi açıklaması iyi oldu.

"Çoğunluğa önem vermeyip hep 'mutlu azınlık' düşünülerek", "kelimeler kamu ağzından alınmayıp sözlüklerden seçilerek" bir "aydınlar dili", "seçkinler (aristokratlar) dili" ortaya çıkarılabilir; "bugünkü koşullara (şartlara) göre öyle seçkincil (aristocratique) bir yazı dili" kurulabilir belki de... Ama, dedim ya, beri yanda konuşma dili gene kendi yolunda yürür ve günün birinde çoğunluk, Bihruz Beyin annesi gibi, sorar onlara:

– O ne demek oğlum? Türkçesini söyle de anlayayım!..

1957

Dilleri Var Bizim Dile Benzemez

Gene dil üzerine

Geçen yıl dil üzerine yazdığım bir yazı, rahmetli Ataç'ın görüşüne aykırı düştüğü için, aramızda bir tartışmaya yol açmıştı. Ataç o sıralarda ölünce, dil konusundaki yazılarıma tam bir yıl ara verdim. Bu bir saygı duruşu idi. "Türkçenin özleşmesinde ölçü" konusunu şimdi yeniden ele alıyorum.

C.K.

Türkçenin özleşmesi konusunda görüşler iki kola ayrılıyor:

1- Kullandığımız sözlerin kökünü bilmemiz gerektir. Okullarımızda Arapça, Farsça okutulmadığına göre, o dillerden gelen bütün kelimeler atılmalıdır. Onların yerine, ya ölmüş eski kelimeleri almak, ya da hangi lehçeden olursa olsun Türkçe kök ve eklerden yeni kelimeler türetmelidir (Meşrutiyet devrinde "Tasfiyeciler", son devirde de rahmetli Ataç bu görüşü savunmuştur).

2- Türkçede karşılığı bulunan bütün yabancı kelimeler atılmalıdır. Söylenişleri dilimizin fonetiğine uydurularak Türkçeleştirilmiş olan ve konuşma dilinde herkesçe bilinen ve kullanılan yabancı kelimeler Türkçe sayılmalıdır. Türkçede karşılığı bulunmayan kavramlar için, konuşma dilimizde yaşayan ek ve köklerden yeni kelimeler türetilmelidir (Ziya Gökalp bu görüşü savunmuştur).

Ben bu ikinci görüşten yanayım. Ancak, bu görüşün içindeki ilkeleri uygularken birtakım sorunlar çıkıyor karşımıza:

A) Türkçede karşılığı bulunan yabancı kelimelerin hepsini atabilecek miyiz? Birkaç örnek vereyim:

Aksata (ahz ü i'tâ): alışveriş – fiyat: değer – kalb: yürek, gönül – keyif: sağlık, neşe, istek – nazik: ince – nur: ışık – rica: umma, dileme – rüzgâr: yel – sert: katı – surat: yüz – tam: bütün, eksiksiz – تنها: boş, yalnız, kimsesiz – tez: çabuk – yağma: çapul.

Aralarında ince farklar olduğu için, ya da o kelimelerle birtakım deyimler kurulmuş bulunduğu için, atabileceğimizi ummuyorum. Söz gelişi: *Aksata*, esnafın yaptığı alışveriştir; *alışveriş* ise, müşterinin yaptığı iştir. *Kalbsiz, yüreksiz, gönülsüz* deyimleri ayrı ayrı anlamlara geldiği için her üç kelimeyi de kullanmak zoru vardı.

B) “Söylenişleri dilimizin fonetiğine uydurularak Türkçeleştirilmiş olan ve konuşma dilinde herkesçe bilinen ve kullanılan yabancı kelimeler” sorunu, konumuzun en çok tartışılan noktasıdır. “Tasfiyeciler” diyorlar ki, “Bir kelimenin herkesçe bilindiğini nereden anlayacağız? Bu, kişinin bilgi derecesine göre değişen bir şeydir. Öyleyse, bütün yabancı kelimeleri atıp yerlerine Türkçelerini koymalıyız. Böylelikle, kökünü bilmediğimiz sözleri kullanmaktan da kurtulmuş oluruz.”

İlkin bu noktayı çözüp, konuyu ondan sonra ele alalım. Bana öyle geliyor ki, “tasfiyeciler” önce bir kural koyuyor, dili ondan sonra ele alıyorlar. Bense, önce dili tarayıp kuralı oradan çıkarmayı doğru buluyorum. *Köy, sokak, hemşehri*, vb. gibi yabancı kelimeler, bana, herkesçe bilinen yabancı sözleri pekâlâ “tespit” edebileceğimizi düşündürdü. Dili biraz kurcalayınca, ilk ağızda şu sözleri buldum:

Hayvan:	<i>akrep, beygir, bülbül, horoz, kumru, teke...</i>
İnsan:	<i>adam, amca, baba, hala...</i>
Yemiş:	<i>badem, nar, şeftali, turunç, vişne, zerdali</i>
Çiçek:	<i>gül, hatmi, karanfil, lale, menekşe, sümbül, şebboy...</i>
Ağaç:	<i>çınar, servi...</i>
Yiyecek:	<i>helva, kebab, meze, peynir, piyaz, şeker, turşu, tahin...</i>

İçecek:	<i>çay, kahve, hoşaf, şarap, şerbet, şıra, şurup...</i>
Giyim kuşam:	<i>elbise, hırka, kese, külah, mendil, paça, pabuç, cep, ceket, pantolon, şapka...</i>
Yapı:	<i>cami, çeşme, hamam, han, kale, kilise, kule, kulübe, saray...</i>
Yapı ile ilgili şeyler:	<i>arsa, ambar, anahtar, bahçe, cam, çerçeve, çini, dolap, duvar, harç, hendek, kereste, kiler, kubbe, merdiven, pencere, raf, sarnıç, sofa...</i>
Ev eşyası:	<i>havan, çengel, ibrik, kâse, kepçe, kilim, masa, perde, peşkir, peştimal, sandık, sedir, sürahi, şişe, tabak, testi...</i>
Âlet:	<i>hançer, kantar, keman, saat, saz, terazi, testere, tüfek...</i>
Meslek:	<i>aktar, bakkal, kavafl, nalbant, terzi, usta, kalfa...</i>

Anladım ki, sözlük taranırsa, böyle yüzlerce kelime bulunup, herkesin bildiği yabancı sözlerin listesi ortaya çıkarılabilecek. Oturdum, Osmanlıcadan Türkçeye orta boy bir sözlüğü taradım. (Kelime kadrosunu çok dar tuttum; *evlat, defa, defetmek, gam, garip, güruh, hü-zün, perişan, sahte, şafak*, vb. gibi kelimeleri dahi almadım). Yalnız Arapça ve Farsçadan gelen kelimeleri aldım, Batı dillerinden gelenleri hiç almadım.

Listeyi hazırlarken elbette gözden kaçan birçok kelime olmuştur. Hem onlar, hem de Batı dillerinden alınanlar eklenerek eksikler tamamlanabilir. Üstünde konuşabilmek için şimdilik bu kadarı da yeter (liste, yazımın sonunda eklidir). Şimdi bu temel üzerinde tartışabiliriz:

a. Bu kelimeleri atacak mıyız, atmayacak mıyız? “Tasfiyeciler”, kuraldan dille geçtikleri için, soruyu, “atacağız” diye karşılayacaklardır. Ben, dilden kurala gitmek istediğim için, şöyle yürüyeceğim: geçen

yaz, dil kurultayında, birtakım yabancı kelimelerin yeni bulunan Türkçe karşılıkları, büyük levhalar içinde, duvarlara asılmıştı. Bunlardan bir tanesi üzerinde duracağım: *perde* kelimesi *gergi* sözüyle karşılanmış. Doğrusu, iyi kurulmuş, sağlam yapılı bir söz. Uyduran da, kim bilir ne kadar sevinmiştir güzel bir karşılık buldum diye. Güzel olmasına güzel ya, herkesin bildiği *perde* sözünü değiştirmek o kadar gerekli mi acaba? Onu değiştiren zat listemizdeki öbür kelimelere de birer karşılık bulmuştur herhalde; bu arada *tahta* kelimesini de güzel bir sözle karşılamıştır belki. Diyelim ki, işler buraya kadar iyi gitti. Ya *tahtaperde*'ye ne diyeceğiz? Ben asıl işte bunu merak ediyorum. Hadi o da uydu diyelim, ya *tahtakurusu* ne olacak?..

Görülüyor ki, sözleri teker teker ve önyargılarla değil, bir bütün içinde incelemek gerekiyor. Bu konuda iki örnek daha vermek istiyorum: *kahve*'yi atamayız, *renk*'i atamayız; bunları atsak bile *kahverengi*'yi atamayız. Ya *herkeşe* ne denecek? Buyurun bakalım, *her* de Farsça, *kes* (kimse) de Farsça... Hele *her* sözünü atarsak, *her*'le başlaması gereken hiçbir cümleyi kuramayız.

Eski yazılarımda söylediğim gibi, konuşma dilinde her sınıf halkın ağzında yaşayan bu kelimelerin kökünü bilmek gerekli değildir. Onları da, kökünü bilmediğimiz Türkçe kelimeler takımından sayabiliriz. (Kaldı ki, kökünü bildiğimiz kimi kelimeler bile gerçek anlamlarında kullanılmıyor: *terlik* sözünün ayakla ne ilgisi var? *Başlık* dendiği gibi, buna da neden acaba *ayaklık* denmemiş?)

b. Gelelim, söylenişleri bozularak Türkçeleştirilmiş kelimelere... Ben Türkçenin nasıl güçlü bir dil olduğunu, asıl bu sözlerin kuruluşunda görüyorum ve bu türlü kelimelerin çeşnisini çok seviyorum. Rahmetli Ataç, son yıllarında, kuraldan dile gitme yolunu tuttuğu için, bunları “köksüz, soysuz, yanlış” diye yerdı ama, öyle sanıyorum ki, içten içe de severdi onları. Eğer sevmese, hiç, Arapça *haffâf* sözünden bozma *kavaf* sözüyle kurduğu *Kavafoğlu* takma adını kullanır mıydı?..

Bir de şu nokta takılıyor aklıma: biliyoruz ki, yabancı kelimeleri ilkin aydın kişiler almış, onlardan da halkın ağzına geçmiş. Ama kimi örnekler bu sanının dışında kalıyor. Arap ve Batı dillerinden geçme birkaç ke-

lime var ki, yalnız taşrada kullanılıyor, aydın kişiler onları kaba sayarak ağızlarına almıyorlar: *avrat* (a. *avret* (kadın!)), *uruba* (fr. *robe* [elbise]), *april* (fr. *avril* [nisan]). Acaba bu kelimelerin asılları bir ara aydınlar arasında kullanıldı da sonradan bırakıldı mı? Araştırmak gerek...

c. Yeni kelimeleri, İstanbul ağzında, konuşma dilinde yaşayan ek ve köklerden kurmamız gerektiğini savunmuştum. Melih Cevdet Anday'ın *Osmanlı Dili* adlı son yazısında gördüğüm bir kelimeyi, düşüncemi pekiştirdiği için, anmadan geçemeyeceğim:

Ataç, *kelime* sözünü *tilcik* sözüyle karşılaşmış, her seferinde de yanına bir ayrıç açıp anlamını yazmıştı; çünkü halk *til* kökünü bilmediği için, *tilcik*'i anlamayacaktı. Melih Cevdet ise, aynı kavramı bilenen kök ve eklerden yararlanarak karşıladığı için, kelimenin hangi anlama geldiği, cümlelerin akışından kolayca anlaşılıyor. Cümlesini olduğu gibi aktarıyorum:

Arapçadan, Farsçadan Türkçeye bol bol sözcükler girdi.

Tilcik her okuyuşta insana batıyordu; *sözcük* ise içimize siniverdi.

İşte böyle! “Ana dili” demek, anamızdan öğrendiğimiz dil demektir. Bu da, konuşma dilinden başka bir şey değildir. Herkesin bildiği sözleri atmak, gücümüzün üstünde olduğu gibi; yeni kelimeler türetirken de, konuşma dilimizin kurallarını göz önünde bulundurmamak zorundayız. Yeni sözlerin bizi tedirgin etmemesi, karşımıza tanıdık bir yüzle çıkması, gözümüzü, kulağımızı tırmalamaması gerektir.

KONUŞMA DİLİNDE YAŞAYAN TÜRKÇELEŞMİŞ YABANCI SÖZLER

A

Acaba (a.), **Adam** (a. Âdem), **Ahali** (a.), **Ahır** (f. Âhûr), **Akıl** (a.), **Akran** (a.), **Akrep** (a.), **Aksata** (a. Ahz ü i'tâ). **Aktar** (a. Attâr), **Allah** (a.), **Aman** (a.), **Ama** (a. Amma), **Ambar** (a. Enbâr), **Aptal** (a. Abdal), **Aptes** (f. Âb-dest), **Apteshane** (f. Âb-dest-hâne), **Arsa** (a.), **Asker** (a.), **Aşk** (a.), **Aşifte** (f. Aşüfte), **Ateş** (f. Âteş), **Atlas** (a.), **Avrat** (a. Avret), **Ayna** (f. Âyine), **Azar** (f. Âzâr).

B

Baba (f. Bâbâ), Badem (f. Bâdâm), Bahar (f.), Bahçe (f. Bağçe), Bakkal (a.), Bari (f.), Basur (a.), Bedava (f. Bâd-i hevâ), Bekâr (a.), Berbat (f. Ber-bâd), Beter (f. Bed-ter), Beyaz (a. Beyâz), Beygir (f. Bâr-gîr), Bûlbûl (a.).

C

Cadde (a.), Cadı (f. Câdû), Cam (f. Câm), Cambaz (f. Cân-bâz), Cami (a.), Can (f.), Canavar (f. Cân-âver, Cân-ver), Cep (a. Ceyb), Ciğer (f.), Cila (a.), Cilve (a.). Cin (a. Cinn), Cuma (a. Cum'a), Cumartesi (a.t. Cum'a-ertesi).

Ç

Çabuk (f. Çâbük), Çardak (f. Çâr-tâk), Çark (f. Çarh), Çarşı (f. Çârşû), Çarşaf (f. Çâr-şeb), Çarşamba (f. Çehâr-şenbih), Çay (f.), Çember (f. Çenber), Çengel (f. Çengâl), Çengi (f.), Çerçeve (f. Çâr-çûbe), Çeşme (f.), Çeşni (f. Çâşni), Çeyiz (a. Cihaz), Çeyrek (f. Çâr-yek), Çınar (f. Çenâr), Çile (f. Çille), Çimen (f. Çemen), Çini (f.), Çirkef (f. Çirk-âb), Çirkin (f.), Çoban (f. Çûbân), Çöp (f. Çûb), Çuha (f.), Çünkü (f. Çünkü).

D

Dağ (f. Dâğ [yara]), Damat (f. Dâmâd), Defter (a.), Destan (f. Dâstân), Deste (f.), Destek (f.), Din (a.), Dirhem (a.), Dost (f.), Duvar (f. Dîvâr), Dükkân (a.), Dünya (a.), Dürbün (f. Dûr-bîn).

E

Ecel (a.), Eğer (a. Eger), Elvan elvan (a.), Endam (f. Endâm), Enfiye (a. Enfiyye), Erzak (a. Erzâk), Estrar (a. Estrar, keyif verici zehir), Eşkiya (a.), Eşya (a.), Evlat (a.), Evliya (a.).

F

Fırsat (a. Fursat), **Fiyat** (a. Fîât).

G

Galiba (a.), **Gerdan** (f. Gerden), **Gulyabani** (f. Gul-i beyâbâm), **Güherçile** (f.), **Gül** (f.), **Günah** (f.).

H

Hacamat (a. Hacâmet, Hicâmet), **Hafta** (f. Hefte), **Hala** (a. Hâl [babanın kız kardeşi]), **Halk** (a.), **Halka** (a.), **Halt** (a.), **Hap** (a. Habb), **Helva** (a. Halvâ), **Ham** (f. Hâm), **Hamal** (a. Hammâl), **Hamam** (a. Hammâm), **Hamayıl** (a. Hamâil), **Hamur** (a. Hamîr), **Han** (f. Hân), **Hançer** (a. Hancer), **Haraç** (a. Harâç), **Harç** (a. Hare), **Harem** (a.), **Harf** (a.), **Hasat** (o. Hasâd), **Hasis** (a. Hasîs), **Hasta** (f. Haste), **Hatır** (a. Hâtır), **Hatmi** (d.), **Hatta** (a.), **Hattat** (a.), **Hava** (a. Hevâ), **Havan** (f. Hâven), **Hayın** (a. Hâin), **Hayvan** (a.), **Hazne** (a. Hazîne), **Hece** (a. Hecâ), **Hemen** (f. Hemân), **Hemşeri** (f. Hem-şehrî), **Hendek** (a. Handek), **Henüz** (f. Henûz), **Hor** (f.), **Hergele** (f. Hargele), **Hesap** (a. Hisâb), **Heykel** (a.), **Hıncır** (a. Hinzîr), **Hırka** (a.), **Hiç** (f. Hîç), **Hoca** (f. Hâce), **Hor** (f. Hâr), **Horoz** (f. Horos), **Hortum** (a. Hurtûm), **Hoş** (f.), **Hoşaf** (f. Hoş-âb), **Hoşnut** (f. Hoşnûd), **Hurda** (f. Hûrde), **Huri** (a. Hûr, f. Hûrî), **Hırdavat** (f. Hurdevât), **Huy** (f. Hû, Hûy).

I

İbrik (a. ibrîk), **İbrişim** (f.), **İnsan** (a.), **İştah** (a. İştihâ).

K

Kabız (a. Kabz [peklik]), **Kafa** (a. Kafâ), **Kâğıt** (f. Kâgaz), **Kâh** (f. Gâh), **Kahve** (a.), **Kahvehane** (a.f. Kahve-hâne), **Kahverengi** (a.f.t.), **Kaib** (a.), **Kale** (a. Kal'a), **Kalem** (a.), **Kalfa** (a. Halife), **Kalıp** (a.

Kaalîb), Kandil (a. Kandîl), Kantar (a. Kîntâr), Karanfil (a. Karan-fül), Kasaba (a.), Kâse (f.), Kavga (f. Gavgaa), Kavaf (a. Haffâf), Kayıp (a. Gaaib), Kebap (a. Kebâb), Kefe (a. Keffe), Kefen (a.), Kelle (f.), Keman (f.), Kemençe (f. Kemançe), Kepçe (f. Kefçe), Kereste (f. Kerâste), Kervan (f. Kârbân), Kese (a. Kîse), Keski, keşke (f. Kâşki), Keyif (a. Keyf), Kibrit (a.), Kil (f. Gil), Kile (a.), Kiler (f. Kîlâr), Kilim (f. Kilîm), Kilise (f. Kilîsâ), Kira (a.), Kitap (a. Kitâb), Konca (f. Gönce), Köhne (f.), Köşe (f. Gûşe), Köy (f. Kûy), Kubbe (a.), Kule (a. Kulle), Kulübe (f. Külbe), Kumar (a. Kumâr), Kumru (a. Kumrî), Küfür (a. Küfr [sövüp sayma]), Külâh (f.), Külhan (f. Külhân).

L

Lâf (f.), Lâkin (a.), Lâle (f.), Leş (f. Lâşe), Lime lime (f. Lîme), Lüle (f. Lûle).

M

Mahzen (a.), Mal (a. Mâl), Mavi (a. Mâî), Meğer (f. Meger), Mektup (a. Mektûb), Mendil (a. Mindîl), Menekşe (f. Benefşe), Merdiven (f. Nerdübân), Merhaba (a.), Melhem (a. Merhem), Mescit (a.), Meydan (a.), Meyhane (f.), Meyva (f. Meyve), Mezar (a.), Meze (f.), Mîh (a. Mîh), Mide (a.), Mutfak (a. Matbah), Muz (a.).

N

Nal (a. Na'l), Nalbant (a. f. Na'l-bend), Nalbur (a. f. Na'l-ber), Nalça (a. f. Na'lçe), Nar (f.), Nargile (f.), Ney (f. Nây), Naz (f. Nâz), Nazik (a. Nâzük), Nem (f.), Neşter (f. Nişter), Nezle (a.), Nisan (f.), Nişan (f.), Nişasta (f. Nişâste), Nokta (a.), Nöbet (a. Nevbet), Nur (a. Nûr).

Ö

Ömür (a. Ömr), özür (a. Özr).

P

Pabuç (f. Pâ-pûş), **Paça** (f. Pâçe), **Paha** (f. Behâ), **Pak** (f. Pâk), **Palan** (f. Pâlân), **Parça** (f. Pârçe, Pâre), **Para** (f; Pâre), **Pars** (f.), **Parsa** (f. Pârse), **Patlıcan** (f. Badincan), **Pazar** (f. Bâzâr), **Pazı** (f. Bâzû), **Pençe** (f. Pence), **Pehlivan** (f. Pehlevan), **Pencere** (f. Pençere), **Perçin** (f. Perçîn), **Perde** (f.), **Perende** (f.), **Pergel** (f. Pergâl), **Perhiz** (f.), **Peri** (f.), **Pervane** (f.), **Perşembe** (f. penc-şehbih), **Peş** (f. Piş [ön; Türkçede: ard, arka]), **Peşin** (f. Pişîn), **Peşkir** (f. Pişgîr), **Peştemal** (Püşt-mâl), **Pişman** (f. Peşîman), **Peygamber** (f.), **Peynir** (f. Penîr), **Piyaz** (f. Piyâz), **Post** (f.), **Pul** (f. [akça]), **Put** (f. Bût).

R

Raf (a. Reff), **Rahvan** (f. Râh-vâr), **Rakam** (a.), **Rençper** (f. Renc-ber). **Rende** (f.), **Renk** (f. Reng), **Ruh** (a.), **Rutubet** (a.), **Rüzgâr** (f. Rûzgâr).

S

Saat (a. Sâat), **Sabah** (a. Sabâh), **Sadaka** (a.), **Sahip** (a.), **Saka** (a. Sakkaa), **Sandık** (a. Sandûk), **Saray** (f. Serây), **Sarhoş** (f. Serhoş), **Sarnıç** (a. Sahrınc), **Saz** (f. Sâz), **Sebze** (f.), **Sedef** (a. Sade), **Sedir** (a. Sedîr), **Sel** (a. Seyl), **Selam** (a.), **Servi** (f. Serv), **Sert** (f. Serd), **Sıfır** (a. Sıfr), **Sıla** (a.), **Siyah** (f.), **Sof** (a. Sûf), **Sofa** (a. Suffe), **Sokak** (a. Zuka-ak), **Surat** (a. Suret), **Sürahi** (a. Surâhî), **Susam** (a.).

Ş

Şarap (a. Şarâb), **Şebboy** (f. Şeb-bûy, Şeb-bû), **Şehriye** (a. Şa'riyye), **Şehvet** (a.), **Şeker** (a. Sükker), **Şerbet** (a.), **Şerit** (a.), **Şey** (a.), **Şeytan** (a.), **Şıra** (f. Şîre), **Şirret** (a.), **Şişe** (f. Şîşe), **Şurup** (a. Şürûb).

T

Tabak (a.), **Tabut** (a. Tâbût), **Taç** (f. Tâc), **Tahin** (a. Tahîn), **Tahta** (f. Tahte), **Tam** (a. Tâmm), **Tamam** (a. Tamâm), **Tane** (f. Dâne), **Ta-**

rih (a.), Taze (f.), Tebeşir (f. Tebâşîr), Tef (f. Def), Teke (f.), Tellak (a. Dellâk), Tellal (a. Dellâl), Tembih (a. Tenbih), Tenha, (f.), Terazi (f. Terâzû), Terzi (f. Derzî), Teskere (f. Deskere [hasta taşıma âleti]), Testere (f. Dest-erre), Tezgâh (f. Dest-gâh), Testi (f. Destî), Tez (f. Tîz: çabuk), Tımarhane (f. Bîmâr-hâne), Tıraş (f. Tirâş), Tomar (a.), Tura (a. Tugrâ), Turfanda (f. Türfende), Turşu (a. TÜRÜŞİ), Turunç (a. TÜRÜNC), Tüfek (f. Tüfenk).

U

Ümit (f. Ummîd), Usta (f. Üstâd).

V

Varta (a.), Ve (a.), Vişne (f.).

Y

Yaban (f.), Yabani (f.), Yağma (f. Yagmâ), Yahu (a.), Yani (a. Ya'nî).

Z

Zaman (a.), Zanaat (a. Sanat, Sinâat), Zarar (a.), Zaten (a.), Zehir (a. Zehr), Zembil (a. Zenbîl), Zenci (a.), Zerdali (f. Zerdâlû), Zerzevat (f. Sebzevat), Zindan (f.), Zor (f.), Zorba (f. Zor-bâz).

1958

Dilleri Var Bizim Dile Benzemez

Bu dil

Bu dil ağızımda annemin sütüdür

Y.K. Beyatlı

Varlık'ın 478'inci sayısında çıkan *Gene Dil Üzerine* başlıklı yazıma Melih Cevdet Anday *Tercüman* gazetesinde üç yazı ile karşılık verdi¹.

Dil konusundaki çabaların yankısız kalmayışı sevinilecek bir şey. Melih Cevdet, yazısına över gibi başlamışsa da, sonunda işi yergiye dökmüş. Nedendir bilmiyorum, dil üzerine çıkan yazılarıma karşılık vermeye kalkanlar durup dururken öfkeleniveriyorlar. Rahmetli Ataç öyle yapmıştı, Melih Cevdet de ikinci, üçüncü yazılarında adamakıllı sertleşmiş. Gücünü sertlikten almaya kalkmış gibi geldi bana. Bir doğa olayını, sözgelişi, taşın düşme hızını inceleyip hesaplayan kişinin bu olay karşısında duygusuz kalışı gibi, dil olayını inceleyen kişinin de kendini duyguya kaptırmaması gerekmez mi? Her neyse! Biz gene konumuza dönelim.

Arkadaşım, birinci yazısında, beni, “dil devrimine karşı koyanlardan biri” olarak göstermiş. Yazımda, “açıkça, ben dil devrimine karşıyım, dememişim ama, yazımı okuyanların böyle düşüneceğini sanıyormuş.” Gerçi, benim tartışmam, “dil devriminden yana olanlarla olmayanlar arasındaki bir tartışma değilmiş; Türk dilinin yenileşmesine çalışanların arasında geçen bir yöntem, bir ele alış, bir davranış anlaşmazlığı imiş. Öyle görünüyormuş. Öyle görünüyormuş ama, tartışmayı biraz eşeleyince, anlaşılıyormuş ki, burada görünüş, özü tutmuyormuş.”

1 Tercüman, 21 Mayıs, 28 Mayıs ve 4 Haziran 1958.

Yazılarımı okuyanlar, onlardan eğer böyle bir anlam çıkarırlarsa, bu, başlıca üzüntülerimden biri olur. Çünkü ben, “kökleri bilmenin gereksizliğini” değil, tersine, gerektiğini savundum, bu arada, bütün kökleri bilmemizin olanaksızlığını belirttim; “yabancı sözlerin değiştirilemeyeceğini” değil, “konuşma dilinde herkesçe bilinen ve kullanılan Türkçeleşmiş yabancı kelimeler”in değiştirilemeyeceğini söyledim; “dil için çabalamanın yersiz olduğunu, bugünkü Türkçeyle yetinmeyi... bugünkü dili benimseyip oturmaktan başka çıkar yol olmadığını” değil, tersine, yeni kelimeler kurarken tutulması gereken yolu bir kurala bağlamayı denedim, ona çalıştım.

Böyle davranmak, “dil devrimine karşı koymak” mı demektir? Melih Cevdet’e, göre, “bugün yurdumuzda bir küme aydının dilci oluvermesi, bizim bir dilimiz olmadığını, dilimizi kurmakla görevli bulunduğumuzu gösteriyormuş; dil karşısındaki davranışımızı *devrimcilikle* değil *kuruculukla*, adlandırmak” imişiz. Yazısının başlarında da “*Türkçenin kuruluşu*” sözünü kullanıyor. Önceden söyleyeyim: ben “bizim bir dilimiz olmadığı” kanısında değilim; hiç yoktan bir dilin kurulacağına da inanmıyorum, “Türkçenin kuruluşu” sözü bile Türkçenin var olduğunu gösterir, eğer olmasaydı, adı da olmazdı. Ben, Türkçenin ancak işleme yoluyla geliştirilebileceğine inanıyorum; bu bakımdan, “dil devrimciliği”nden yana, ama “dil kuruculuğu”na karşıyım.

Melih Cevdet, dil konusundaki yazılarımın ters anlaşılmasına yol hazırladığı için, bu yazımda hem ona karşılık vereceğim, hem de bugüne değin söylediklerimi özetleyeceğim. Bu yüzden, yazıma *Özet* adını vermek belki de daha uygun olurdu.

Melih Cevdet, ileriye sürdüğüm “kuraldan dile değil, dilden kurala gitmek gerekir” yolundaki yargıyı “özleştirmeciler için çok ağır bir yergi” diye almış, “Yargı, yergi” Söz oyununu bir yana bırakırsak, ortadaki olay şu: ben, açıktan konuşulmasın da, tartışmalara bir temel olsun diye, “konuşma dilinde herkesçe bilinen ve kullanılan yabancı sözler”in bir listesini çıkarmış ve bunların atılıp atılmayacağını sormuştum. Melih Cevdet, yazılarında, dilden bütün “yabancı sözcükler”i atmak gerektiğini çok akıl yatar kuramlar (nazariyeler) ve

varsayımlarla (faraziyeler) savunuyorsa da, gösterdiğim örneklerden bir tekini olsun ele almıyor. Bense, şu sözlerin atılıp atılmayacağını merak ediyorum: *baba, çoban, köy, kilim, tabak, tahta* vb...

İleriye sürdüğü kuram ve varsayımlar akla yakın görünse bile, arkadaşım, bunları örneklerle pekiştirmeli; yani, dilden kurala gitmeyi benimsemediğine göre, konunun çevresinde dolanıp duracağına, açıkça, “Evet, köy sözünü atacağız!”, ya da “Hayır, atmayacağız!” demeli idi.

Bunu böylece belirttikten sonra, gelelim şimdiye değin dediklerimle demek istediklerime:

1- Türkiye Türkçesinde karşılığı bulunan bütün yabancı kelimeleri atacağız (bunda bir anlaşmazlığımız yok).

2- Türkiye Türkçesinde karşılığı bulunmayan kavramlar için yeni kelimeler türeteceğiz ve bu kelimeleri İstanbul ağzında, konuşma dilinde yaşayan ek ve köklerle kuracağız (işin temelinde, yani yeni kelimeler türetmede bir anlaşmazlık yok; ancak, bu kelimelerin nasıl türetileceği konusunda derin bir görüş ayrılığı var).

Benim Ziya Gökalp’ten aktardığım bu görüşe karşılık, Melih Cevdet, “*Ya o eklerle kökler yetmezse ne yapmalı?*” diye soruyor. Bu soruyu, Ziya Gökalp şöyle karşılamıştı:

...O zaman, ister istemez Arapça ve Acemceye başvurarak bunlardan yeni kelimeler alırız.

Melih Cevdet’s’e şöyle diyor:

Arapçaya, Farsçaya başvuramayacağımıza göre, Latinceye, Yunancaya mı gitmeli? Biz diyoruz ki, o iki yola da gidemeyeceğimizden, eski Türkçeyi bir ölü dil gibi ele almak, böylece, bugün konuşma dilimizde olmasa bile, eski yapıtlarımızda bulunan sözcüklere, o sözcüklerin köklerine, eklerine başvurmak çıkar yoldur.

Arkadaşım, “ya konuşma dilimizdeki eklerle kökler yetmezse?” sorusunu karşılamadığım için, beni, “Ziya Gökalp’i aşmak şöyle dursun, ondan geri kalmış” görüyor.

Çok önem verdiğim bu nokta üzerinde yeniden duralım:

Ben, dilimizde tutunmuş ve tutunmamış olan yeni kelimeleri göz önünde bulundurarak koyduğum kural üzerinde direniyorum. Eski yazılarımda bu konu üzerinde epeyce durmuş, dediklerimi 70 örnekle pekiştirmeye çalışmıştım¹. Burada gene kısaca dokunayım, tutunmuş kelimeler, konuşma dilinde kullanılan, bilinen, en işlek ek ve köklerle kurulmuştur (*bakan, emekli, göçmen* vb...); tutunmayan kelimelerse, konuşma dilimizde kullanılmayan ek ve köklerle kurulmuştur (*tecim, saylav*, vb...) Elimizdeki örnekler bunu gösteriyor. Melih Cevdet'se, daha ortada hiçbir şey yokken, Ziya Gökalp'le birlikte, "ya konuşma dilimizdeki eklerle kökler yetmezse?" diye bir soru soruyor, bunu karşılamak için de, eski Türkçeyi bir ölü dil gibi alıp oradaki sözcüklerin köklerine, eklerine başvurmak gerektiği kuralını koyuyor. İlkın şunu öğrenmek istiyorum: konuşma dilimizdeki eklerle köklerin yetmeyeceğini nereden biliyor? Denemiş mi? Koyduğu kuralı sadece bir varsayım üzerine kuruyor. Oysa, kurulmuş örneklerin çoğu bunun tam tersini gösteriyor. Öyle ki, konuşma dilimizin ek ve kökleriyle en soyut kavramları bile karşılama olanağı vardır: *soyut* (mücerret), *somut* (müşahhas), *kavram* (mefhum), *anlam* (mana), *durum* (vaziyet), *kesin* (kat'î), *olumlu* (müspet), *olumsuz* (menfi), *konu* (mevzu), *artı* (zait), *eksi* (nakıs), vb... Yapabildiklerimizi yapmak, yapamadıklarımız üzerinde çalışmak ve beklemek gerek. Söz-gelişi, Ataç, *kelime* kavramını yaşayan dille karşılayamayacağını sanmış olmalı ki, eski bir kökten yararlanarak *tilcik* sözünü kurdu; ama bu yıl, Melih Cevdet, aynı kavramı *sözcük* kelimesiyle karşılayıverdi. Demek ki, önyargıları bırakıp durmadan aramak gerek. Burada, arkadaşşıma biraz takılmadan edemeyeceğim: mademki ölü ek ve köklerin yaşatılabileceği kanısındadır, öyleyse ölü bir kökten kurulan *tilcik* kelimesini neden beğenmedi de, yaşayan ek ve köklerle *sözcük* kelimesini kurdu? Bu konuda sözünü işi birbirini tutmuyor².

1 Bkz. Türkçenin Özleşmesinde Ölçü, madde 4.
Bu da Dil Üzerine, mad. 5.

2 Melih Cevdet, daha sonraki bir yazısında şöyle dedi:
...Dağlarca, "kelime" karşılığı olarak "sözcük"ü değil, "tilcik"i benimsemiş. Ben, "tilcik"e karşı "sözcük"ü önerirken, bunun, yeni sözcük yapma kurallarına daha uygun olduğunu düşünmüştüm; elden geldiğince canlı köklerden, canlı eklerden yararlanmak... (Günce Gibi: "Yeditepe" dergisi, 1960, sayı 21)

Halkın bilmediği kökler ve eklerle kurulan kelimelerin yabancı dillerden alınan kelimelerden hiçbir farkı yoktur. İşlek olmayan eklerle kurulacak bir sözün yabancılığını belirtebilmek için, Ömer Seyfettin, Efruz Bey hikâyelerinden birinde, *çorap* kavramını, *eldiven* sözünün yapısına benzeterek *ayakdiven* sözüyle karşılaşmıştı.

Eldeki örneklerle dayanarak diyorum ki, yeni kelimeler, sanki eskiden tanıyormuşuz gibi görünmeli. Bunu sağlamak için de, halkın söz yaratmada tuttuğu yoldan yürümek, yani konuşma dilinde yaşayan kurallardan yararlanmak gerek. Dile elbette karışacağız, ama bunu halktan koparak yapamayız; halktan alıp gene halka vereceğiz; kuracağımız kelimeler ancak o zaman yaygınlaşır... Öyle yapmazsak ne olur? Ne olacak! O zaman sadece bir “aydınlar dili” kurmuş oluruz.

Eski Türkçeden alındığı halde tutunup yayılan kelimeler de ancak bildiğimiz ek ve köklerle kurulmuş olanlardır: *sonuç* (netice), *tanık* (şahit), *sayın* (muhterem)... Demek oluyor ki, ölü dilden, ya da başka lehçelerden ancak bu yolda kurulmuş kelimeleri alabileceğiz.

Bu konuda, üzerinde önemle durmamız gereken iki nokta var:

a. Eski Türkçedeki kelimelerin öz Türkçe olduğunu nerden biliyoruz? Ziya Gökalp şöyle diyor:

...Evvelâ, hiçbir Türk kökünün en eski zamanlara çıkıldıkça, Türk kalacağı iddia olunamaz. Bugün Türk kökünden geldiğine inandığımız birçok kelimelerin, vaktiyle Çince, Moğolcadan, Tonguzcadan, hattâ Hindceden ve Farsçadan eski Türkçeye girmiş olduğu ilmen sabit olmuştur¹.

b. Türk lehçeleri yüzyıllar boyunca başka başka yollarda gelişmiştir. Öbür lehçelerden alınacak yabancı kök ve ekler, Türkiye Türkçesinin güzelliğini bozar. O yolda kurulan kelimeler teker teker belki pek göze batmayabilir, ama bir de onların cümle içinde bir araya geldiklerini düşünün... Bunun nasıl bir şey olacağını, eski Türkçeye ve başka lehçelerle yazılmış birkaç örneği görünce, daha açık anlayabiliriz:

1 *Türkçülüğün Esasları*, 1961, s. 82.

Yakşı nepsiki-ler-din körük-lük-rek irdi¹
Bahar kel-ken ü kit-ken-ni bilmedi könlüm²
Başın Nevâi al-ma-gusu tâ yıl ol-ma-gay³

Yeni kelimeler konusunda önemli bir nokta da, Anadolu'da kullanılan kelimeler, ekler, kökler ve yerli ağızlardır.

Bütün Türkiye'ye yayılmış soyu sopu belli kelimeleri alacağız elbette; ama on-on beş evli bir köyde yaşayan ne idüğü belirsiz *congala* (kâbus), *yımızık* (çirkin) vb. sözleri alamayız.

Yüzyıllar boyunca işlenip incelenen İstanbul ağzının güzelliğini bozacağı için, Anadolu'daki kimi yerli ağızları da kullanamayız. Şu dizeleri okuyalım:

Gül cemâlin görem, yazam destana,
Sen başını kaldırmıyon, ne fayda!⁴
Bu yeşili, alı kime düzüyon?⁵

Bu yoldaki söyleyişlere yazıda ancak kişi taklitleri yapmak gerek-tikçe yer verebiliriz:

Hele gel seni vizon pöstekilere saram,
Koluma takıp Kervansaray'a gidem,
Sana Chat-noir'lar alam mı?⁶

Yazıya bir çeşni vermek üzere, kimi söyleyişleri seyrek olarak kullanma olanağı her zaman vardır elbette. Mahmut Makal ile Yaşar Kemal'in kitapları bunun başarılı örnekleridir.

Bu konuyu en iyi özetleyen gene Ziya Gökalp olmuştur:

Yap yaşayan Türkçeden,
Türkçeyi incitmeden;
İstanbul'un Türkçesi
Zevkini olsun yeden.

1 Güzel perilerden daha güzel idi. (Oğuz Kağan Destanı)

2 Gönlüm, baharın geldiğini ve gittiğini bilmedi. (Ali Şîr Nevai)

3 Nevai, tâ yıl olmadıkça başını kaldırmayacaktır. (Ali Şîr Nevai)

4 Karacaoğlu.

5 Ruhsatı.

6 Metin Eloğlu.

3- Türkiye Türkçesinde karşılığı bulunmayan, ama konuşma dilinde herkesçe bilinip kullanılan, ya da söylenişleri dilimizin fonetiğine uydurularak Türkçeleştirilmiş olan yabancı kelimeleri Türkçe sayacağız (hiçbir noktasında anlaşılamadığımız konu işte bu).

Melih Cevdet, yukarıda da bir ara söylediğim gibi, geçen yazımda yayınladığım listeye dokunmaktan titizlikle kaçınarak, bütün yabancı sözleri atacağız diye bir yargıya ulaşıyor. Bu yargısını iki temel ilkeye bağlıyor:

a. Kökleri bilmedikçe, bir kelimenin Türkçe mi, yabancı mı olduğu bilinemez.

b. Kökleri bilinmedikçe, kelimelerin halk ağzında bozulup değişimleri önlenemez, bu yüzden de bir dilin öğretimi olamaz.

Arkadaşımın yerden göğe kadar hakkı var: kökleri ve ekleri bilmeden dil üzerinde çalışılmaz; kelime türetme konusunda da söylediğim gibi, ayrıca yeni kelimeler de kurulamaz. Bunu böylece belirttikten sonra, işin ayrıntısına girelim:

a. “Kök, kök” deyip duruyoruz ya, dilimizin acaba bütün köklerini biliyor muyuz? Yoksa bilmediğimiz birtakım kökler, yani genel kural dışında birtakım ayrıcalar var mı? Eski yazılarımda bu konuyu etraflıca açıklamıştım¹, gene anlatayım:

“Kök kelimeler”in hiçbirinin nereden geldiklerini bilemeyiz *yol, ak, ot, at* vb...

Biz ancak “gövde kelimeler”in, yani türetme yoluyla kurulmuş kelimelerin nereden geldiklerini (yani köklerini) bilebiliriz; *al* fiilinin kökünü bilemeyiz, ama ondan türetilen gövde kelimelerin kökünü biliriz: *alacak, alacaklı, alıcı, alımlı, alış, alışveriş* vb... Ne yazık ki, gövde kelimelerin de pek çoğunun kökünü bilemiyoruz. Eski çağlarda biliyormuşuz elbette, ama zamanla unutmuşuz. Bugün, ancak yapılarına bakarak, onların türetme kelime olduklarını anlıyoruz: *alın, karın, boyun, burun, avuç, ağız, ayak, bacak, kulak, damak, parmak, yürek, inek, sinek, yaprak, toprak, kuşku, kaygı, yankı, çocuk* vb... Bunlar birtakım ayrıcalardır.

1 Bkz. Türkçenin Özleşmesinde Ölçü, madde 2. Bu da Dil Üzerine, mad. 2 ve 5.

Kökünü bilemediğimiz bu türetme kelimeleri bugün kök kelime gibi alıyor, onlarla yeni kelimeler türetiyoruz; sözgelişi, *ayak* kelimesinden şu kelimeler türemiş: *ayakçı, ayaklı, ayaklık, ayaklanmak, ayakkabı, ayaktakımı, ayaktaş, ayakteri, ayaküstü, kırkayak...*

Ben diyorum ki, dilde mademki kökünü bilmediğimiz birtakım kelimeler vardır; konuşma dilinde “herkesin bildiği” yabancı kelimeleri de “kökünü bilmediğimiz Türkçe kelimeler” takımından sayabiliriz. Yani, onları da Türkçedeki ayrıcaların arasına katarız; gerekince, onlarla da yeni kelimeler kurarız: *köy, köylü, köycü, köycülük*, vb... Nasıl ki, Melih Cevdet de, yazılarında, Farsçadan gelme *zor* kelimesinden türetilen *zorunlu* (zaruri) sözünü rahatça kullanmış...

Melih Cevdet bana soruyor:

Kuraldan dile değil, dilden kurala gittiğini söyleyen Cevdet Kudret, kökleri bilmemizin gerekli olmadığını yazıyor. Bunu, dili inceleyerek mi buldu dersiniz?

Evet, inceleyerek buldum. Türkçe kelimelerden kaçının kökünü bilip kaçını bilmediğimizi merak edip sözlüğü taradım. Örnek olarak, sadece A harfiyle ilgili sonucu bildiriyorum:

Nerden geldiği bilinmeyen kök kelimeler (aç, ad, ak, al, as vb...): 27

Kökü bilinmeyen türetme kelimeler (acı, ayı, ayak, azık, avuç, ağız, araba, vb...): 70

Kökü bilinen türetme kelimeler (akıcı, akın, akıncı, akıntı, akıtma, vb...): 110

Birinci ve ikinci takıma giren, yani nerden geldikleri bilinmeyen kelimelerin toplamı 97 eder; nerden geldiği bilinenler de 110 ettiğine göre, kullandığımız Türkçe kelimelerin aşağı yukarı yarısının nerden geldiğini biliyoruz, yarısını bilemiyoruz demektir (bu, kabataslak bir sayımdır ama, üstünde düşünebilmemiz için bu kadarı da yeter).

Dilimizde bir de, köklerini bildiğimiz halde, kullanış anlamları kök anlamlarına uymayan kelimeler vardır:

Terlik sözünün *ter* ile ilgisi yoktur. *Yoksa* sözünün *yok* ise anlamı dışındaki bütün anlamları *yok* kelimesiyle ilgili değildir. Bileşik

kelimelerin bir bölümü de (ister mecazsız, ister mecazlı olsun) kök anlamlarının dışında kullanılır: *ayakteri*, *ayakyolu*, *aslanagzı/ katırtırnağı*, *sıçandişi*, *kadımbudu*, *dilberdudağı*, *akbaba*, *karafatma*, vb... Birçok deyimler de kök anlamlarının dışında anlam taşırlar: *küplere binmek* (çok kızmak), *etekleri zil çalmak* (çok sevinmek) vb...

Bunları da eklersek, kökünü bilmediklerimizin toplamı daha da kabarır.

Yabancı sayıp atmaya kalktığımız kimi kelimeler dilimize öylesine sinmiş ki, ben listesini yayınlayınca kadar çoğu kimseler, hatta birçok aydın onları Türkçe sanıyordu. Ne yalan söyleyeyim, kimisini ben de öyle sanıyordum; ancak sözlüğü tararken öğrendim. *Kilim*'in, *teke*'nin *vişne*'nin Farsça olduğunu siz biliyor muydunuz?

Yayınladığım listede 400 kelime vardı. Gözden kaçanlarla Batı dillerinden gelenler de bir o kadar tutsa, hepsi 800 kelime eder. Hangi dilde bu kadar yabancı kelime yoktur? *Vişne*'ye, *kilim*'e Türkçe karşılık bulacağız diye harcanan emeğe yazık. Biz bunlar üzerinde tartışıp dururken, beri yanda *buldozer*'ler, *greyder*'ler, *ekskavatör*'ler girip duruyor. Dile yerleşmeden onlara karşılık bulmaya çalışsak daha iyi ederiz sanıyorum. Bu yeni âletler için de, *kaptıkaçtı*, *biçerdöver*, *uçak-savar*, *tepkili uçak* vb. gibi adlar uyduramaz mıyız acaba?

Ben, halkın diline sinerek Türkçeleşmiş yabancı kelimeleri atınca, onlarla kurulmuş deyimleri ne yapacağımızı sormuştum. Melih Cevdet, yazısında, deyim işine de dokunmuş. İyi etmiş. Bu vesile ile, o konuyu da biraz daha kurcalayabiliriz:

Dedelerimizin yabancı dillere dayanarak yaptıkları bir işi, biz bugün öz dilimize dayanarak neden yapmayalım?

diyor. Elbette yaparız. Ben, yeni kelimelerle deyim kurulamaz, demedim.

Yabancı kelimelerle kurulmuş deyimlere gelince... Arkadaşım *esâmi okunmaz* örneğini vermiş ve Arapça *isim* sözünün çoğulu olan *esâmi* sözü dilden atıldığına göre, o deyim de günün birinde unutulacağını söylemiş. Çok doğru. Aynı anlama gelen bir de *irapta mahalli yok* deymi var. O da atılacak elbet. Nitekim, "bir işten eli boş çıkanlar" için kullanılan *tîg-i teber şâh-ı levend* deyiminin varlığını bugün ancak kitaplardan öğrenebiliyoruz.

Bu deyim işi, Türk toplumunda iki koldan yürümüştü: aydınlar kendi kelimeleriyle kendilerine göre birtakım deyimler kurmuşlar: *ahkâm çıkarmak*, *akıldan gayr-ı müsellâh*, *ba'de harâb-ül-Basra* (Basra yıkıldıktan sonra), *cemâziyellevevvelini bilmek*, *dâd bir feryâd iki, sûret-i haktan görünmek*, *zülfi-i yâre dokunmak*, *zihn-i evvel* vb...

Beri yanda halk da kendine göre deyimler kurmuş ve aydın kişilerin kimi deyimlerini kendi deyimleriyle karşılamış: *berhudar ol*: sağ ol – *eyyam görmüş*: görmüş geçirmiş, *gün görmüş* – *dideler rûşen*: gözün aydın – *gînâ getirmek*: kabak tadı vermek – *habbeyi kubbe yapmak*: pireyi deve yapmak – *uhdesinden gelmek*: üstesinden gelmek, vb...

Halkın bir de Türkçeleşmiş yabancı kelimelerle kurduğu deyimler var: *ağız kavafı*, *ana avrat sövmek*, *can ciğer kuzu sarması*, *can pazarı*, *ağzını havaya açmak*, *kafa tutmak*, *kafayı çekmek*, *kendini pabucu bü-yüğe okutmak* vb... “Türkçeleşmiş yabancı kelimeler” günün birinde atılabilirse, bunlar da unutulur elbette; ama atılamazsa –ki ben atılamayacağına inanıyorum– bunlar da yaşar.

b. Kökleri bilmedikçe, kelimelerin halk ağzında bozulup değişmelerinin önlenemeyeceği ve bu yüzden dilin öğretimi yapılamayacağı konusuna gelince...

Eski yazılarımda da söyledim, halk, yabancı sözlerin söylenişini Türk dilinin fonetiğine uydurur: *kumrî*: *kumru* – *pâre*: *para* – *jaket*: *ceket* vb... Pek çapraşık gördüklerini de kendi bildiği sözlere yaklaştırarak onları kendine göre birer köke bağlar: *alâimi-semâ*: eleğimsağma – *balimas top*: balyemez top (Naima'da) – *Demokrat*: demirkırat – *Esmeralda* (birkaç yıl önce Ankara'ya uğrayan bir İspanyol dansöz): *Esmer abla*, vb...

Halk yalnız yabancı sözleri değil, Türkçe sözleri de zamanla değiştirir. Eski kitaplardan anlıyoruz ki, kelimeler olduğu gibi sürüp gitmemiştir. İşte birkaç örnek: *suv*: su – *ağ*: ak – *odcak*: ocak – *yaşıl*: yeşil – *yığaç*, *ığaç*: ağaç – *aşçı*: ahçı: – *karındaş*, *kardeş*, vb...

Aydın kişi ne kadar direnirse dirensin, günün birinde, aşağıdan yukarıya doğru gelen baskıya, yani halkın kullanımına uymak, kural-larını ona göre ayarlamak zorundadır. Bugün bile *yine* yerine *gene* demiyor muyuz? *Ataç*, *bugün* yerine *büğün* diye yazmıyor muydu?

Öyleyse, öğretim işini dilin kendi kendine değişmesiyle karıştırmamak gerek. Dil değiştiğince değişir, biz de onun ardından gideriz, bilebildiğimizi öğretiriz, *kardeş*'in kökünün *karındaş*, *ocak*'ın kökünün *od-cak* (ateş yakılan yer), *güzel*'in kökünün *göz-el* (göze mensup), *yeşil*'in kökünün *yaş-ıl* (körpeye mensup), *adım*'ın kökünün *at-ım*, *büğün*'ün kökünün *bu-gün* olduğunu söyleriz. Bilemediklerimizi de, ayrıcaların arasına katarız, onları kök kelime gibi alırız.

Yabancı kelimeler konusunda Melih Cevdet'in başlıca tasası şu:

Yabancı sözcüklerin köklerini bilmediğimize, halk da onların biçimlerini, söylenişlerini, anlamlarını boyuna bozup değiştirdiğine göre, ya dilimizin öğretiminden, ya da yabancı sözcüklerden vazgeçmemiz gerekir.

Yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı üzere, halk Türkçe kelimelerin de biçimlerini, söylenişlerini, hatta anlamlarını yüzyıllar boyunca bozup değiştirmiştir. Böyle olmuştur diye dilimizin öğretiminden vaz mı geçiyoruz? Türkçe kelimeler için tuttuğumuz yolu, Türkçeleşmiş yabancı kelimelere de uygularız; yani onları da, kökünü bilmediğimiz Türkçe kelimeler takımından sayıp üzerlerinde ona göre işleriz. Türkçe *ana* sözünün nerden geldiğini bilmediğimiz gibi, Farsça *baba* sözünün nerden geldiğini de bilmeyebiliriz; bunları “kök kelime” diye alıp ikisiyle de yeni kelimeler türetmek, dilimizin öğretiminden vazgeçmek demek değildir.

Arkadaşımın, konuyu açıklamak için ele aldığı örneğe dokunmadan geçemeyeceğim:

Tanıdığım genç bir yazar, *Etfal hastahanesi* diyeceği yerde, *Etoile sineması*'na benzeterek, *Etoile hastahanesi* demiş. Melih Cevdet, Türk toplumunda yabancı dil kurallarının bilinemeyeceğini düşünerek, bu gence “*etfal*'in, *tıfl*'ın çoğulu olduğunu öğretemezsiniz” diyor. Elbette öğretemeyiz. Ama, arkadaşım, benim dediklerimle hiç ilgisi olmayan bir örnek seçmiş. Ben, “Türkçede karşılığı bulunan bütün yabancı kelimeler atılacak, konuşma dilinde herkesçe bilinip kullanılan yabancı kelimeler Türkçe sayılacak” demiştim. *Etfal* sözü hem herkesçe bilinen bir kelime değildir, hem de Türkçe karşılığı *çocuklar*'dır; öyley-

se, atılacak kelimelerdendir. Bugün, *Etfal hastahanesi* yerine *Çocuk sağlıkevi* dememiz gerekir. Yazısında hiç örnek vermeyen Melih Cevdet düşüncesini pekiştirmek için verdiği tek örnekte de konu dışına çıkıp herhangi Arapça bir kelimeyi alacağına, yayınladığım listedeki kelimelerden biriyle kurulmuş bir sözü alsaydı, sözgelişi, Orhan Kemal'in *Baba Evi* üzerinde dursaydı da, bunun yersizliğini belirtseydi, diyecek sözümüz kalmazdı.

Dönüp dolaşıp gene aynı noktaya geldik. Melih Cevdet diyor ki:

Ziya Gökalp'ten beri dilimiz yeni olaylarla karşı karşıya gelmiştir. Örneğin, okullarımızdan Arapça, Farsça dillerinin öğretimi kaldırılmış, abece değiştirilmiş. Bu durumda, Ziya Gökalp'in ortaya attığı kuramların da değişmesi, değiştirilmesi gerekir.

Benim yaptığım da bu işte. Ortaya yeni bir şey koymuyorum, sadece, Ziya Gökalp'in kuramlarını (nazariyelerini) yeni şartlara uydurmaya çalışıyorum. Melih Cevdet'se, bunların hepsinin değiştirilmesini istiyor; ne var ki, belgelere dayanan kuramları belgesiz kuramlarla değiştirmeye kalkışıyor.

Sözün kısası, “dil olayları karşısında el bağlayıp oturmak” düşünülemezse de, “halkın bilinçsiz olarak yaptığı değişiklikler” de yabana atılamaz; onları inceleyip çıkaracağımız kurallara göre dile karışmak, yani halkın dikine değil, suyuna gitmek gerekir. Dilin temelini aydınlar kurmamıştır, halk kurmuştur; adı bile “ana dili”dir; yani, onu ilkin anamızdan, neden sonra öğretmenimizden öğreniriz.

1958

Dilleri Var Bizim Dile Benzenmez

Kim öle kim kala

Sayın Suut Kemal Yetkin son çıkan *Günlerin Götürdüğü* adlı kitabında kimi sanatçıların unutulması, uzaklaşması, artık okunmaz olması üzerinde çok durmuş, çeşitli yazılarında bunları türlü nedenlere bağlamış. Ben, *Edebiyatçıların Sorumluluğu* başlıklı yazıya değinmek istiyorum.

Sayın Yetkin, o yazısında “*bir edebiyat eserinin –sanat değeri olmak şartıyla– anadili ile yazılırsa ancak yaşayabileceğini*” söylüyor ve “*bir roman veya şiir her şeyden önce dili ile yaşar; bir Türk romanı veya şiiri Türkçe yazılmalıdır,*” diyor. Bu arada, örnek olarak Halit Ziya ile Ahmet Haşim’i alıyor. Diyor ki:

“*Onun gibi büyük bir romancının yakın bir gelecekte dili yüzünden hiç okunmayacağını görüyorum*”, “*...acı da olsa söylemekten çekinmeyelim, Haşim aramızdan her gün biraz daha uzaklaşıyor; bu uzaklaşmanın da dil yüzünden olduğunu nasıl görememezlikten gelebiliriz?*”

Bir sanat eserinin yaşamasında dilin elbette büyük payı var. Ama eski dille yazıldıkları halde yaşayan eserler yok mu? Divan ozanı bize niçin Haşim’den daha canlı ve yakın geliyor? Bir yazının sanat değeri varsa, sözlük yardımıyla da olsa okunur, ölmez bir türlü, içten içe yaşar. *Varlık*’ın “Türk Klasikleri” dizisinde çıkan *Nedim*’le *Fuzulî*’nin ikinci baskılarının bile kısa zamanda tükenmesi ne demektir? Ya ölü dil haline gelen Latinceyle yazılmış eserlere ne diyeceğiz? Güzelliği yakalamak için ölü dili bile öğrenmiyor muyuz?

Demek ki, Halit Ziya da, Haşim de “*aramızdan her gün biraz daha uzaklaşıyor*” ise, bu yalnız dilleri yüzünden olmasa gerek.

S.K. Yetkin gibi benim de “ilkgençlik yıllarımı coşturan şair” Haşim, kullandığı sözcükler yüzünden değil, söyleşi yüzünden ölüyor. Şimdi birçok şiirlerine bakıyorum da, bunlarla nasıl “coşmuşum” diye şaşıyorum. Bugün bir Nailî-i Kadîm, daha dünkü Haşim’den çok daha yeni ve canlı görünüyor.

Ozanımızın dizelerini Divan şiiriyle karşılaştırdınca, bunu daha da belirli anlıyoruz. Geceleyin kuğuların gelişini şöyle anlatıyor Haşim:

*Kuğular, leyi içinde, sine-güşâ
Geliyor, gözlerinde mestîler,
Sanki mahmûl-i hande keştîler
Ki olunmuş nücûmdan inşâ.¹*

Nailî de geceleyin ay yüzlü sevgilisinin gelişini şöyle anlatır:

*Kadem kadem gece teşrîfi Nailî o mehin
Cihan cihan elem-i intizâra değmez mi?²*

Her iki parça da, yabancı sözcük ve yabancı dil kurallarıyla yüklü. Ama birincinin eciş bücüş söyleyişine karşılık ikincinin rahatlığı, okuyucuyu sarıveriyor; bilinmeyen sözcükler için sözlüğe bakmaya zorluyor bizi. Şiirin canlılığı, ölü sözcükleri bile kımıldatıyor.

Demek oluyor ki, sanat eserinin canlılığını koruyan yalnız sözcükler değildir; bir de söyleyişin Türkçe olması gerekir. Yabancı sözcüklerin altında gizlenen ses Türkçe oldukça, eser yaşar. Onun yaşaması, yazıldığı dilin bütün olanaklarının kullanılmasına bağlı.

Bunu başkaozanlar üzerinde de deneyebiliriz. *Edebiyat-ı Cedide*’nin gözde ozanı Cenap Şahabettin’in en ünlü şiirlerinden biri şöyle başlar:

*Gel bu akşam da ser-be-ser güzelim
İhtizâzât-ı leyli dinle yelim.³*

Şu beyit de, Divan edebiyatının ikinci sınıf ozanlarından biri sayılan Esrar Dede’nindir:

1 Kuğular gece içinde, göğüs bağı açık, gözlerinde sarhoşlukla geliyor, sanki yıldızlardan yapılmış, gülüş yüklü gemiler...

2 Nailî! O ayın gece adım adım gelişi, cihan cihan bekleme elemine değmez mi?

3 Güzelim! Gel bu akşam da, baş başa, gecenin titreşimlerini dinleyelim.

Ben sabr edeyim derd ü gam-ı hecrine ammâ

Sen de güzelim ettiğin ikrârı unutma.¹

Cenap'ın şiirindeki *güzelim* sözcüğünün yapmacıklığına, kırık-kanlığına karşılık, Esrar Dede'nin şiirindeki durmuş-oturmuşluğu sevmemek olanağı var mı? O bir tek söz, birinci parçadaki Türkçe sözcükleri bile okunmaz hale getiriyor; ikinci parçada ise, yabancı sözcükleri dahi canlandırıyor.

“Türkçe söyleyiş” tadını biz ancak Divan şiirinde, bir de Orhan Veli'den bu yana yeni şiirde bulduk. Arada, “Şair-i Âzam”ların bile dolduramadığı, yüz yıllık bir boşluk var.

Halit Ziya'ya gelince... O, ozanlardan daha talihli. Eğer yaşama gücü varsa, eserleri bugünkü dile çevrilir, yaşar. Nasıl ki, Balzac'la Tolstoy'u Haydar Rifat bile öldüremedi; ikisi de Türkçeye tekrar tekrar çevrildi durdu. Ama gücü yoksa, hangi dille yazsanız boş...

1958

Bir Bakıma

¹ Ben senin ayrılığının gam ve derdine sabredeyim ama güzelim! Sen de verdiğin sözü unutma.

Öz ile dil

Yeni Ufuklar'ın 81'inci sayısında, Samim Kocagöz, "Evliya Çelebi" ile "Nasreddin Hoca" üzerine görüşlerini anlatmış. Yazıyı ilgiyle okudum. Edebiyat ve folklorumuzun bu ünlü kişileri ne kadar incelense yeridir. Burada, benim üstünde durmak istediğim nokta o değil... Yazının bir yerinde, "öz" ile "dil" konusuna kısaca dokunulup geçilmiş. Aklıma takıldı. Ben yalnız o noktayı ele almak istiyorum. Şöyle demiş Samim Kocagöz:

...Dil, ne kadar sadeleşirse sadeleşsin, ne kadar güzelleşirse güzelleşsin, bir toplumun edebiyatını, sanatını; edebiyat, sanat yapamaz. (...) Edebiyat da, dil ile yapılan sanatta da, elbette sağlam, bozuk olmayan bir dile ihtiyaç vardır. Ama, dil, sadece bir araçtır. Resimde olsun, edebiyatta olsun, bütün sanatlarda olsun, sanatçı eserine kendi damgasını, içinde yaşadığı toplumun damgasını vurabilen kişidir. Bu damga; duygudur, düşüncedir, hayat görüşü, dünya görüşüdür. Eski deyimle, bir milletin maşerî vicdandır. Bugün, edebiyatımızda aranması gereken çaba, değer, her şeyden önce; öz, açıklık, kendi duygu ve görüşümüz olmalıdır. Öze varabilmek için elbette iyi, işlenmiş, güzel bir dile ihtiyacımız var. Ama roman, hikâye demek, sadece dil demek değildir. Romancı, hikâyeci, DİL yazmaz. Roman, hikâye yazar. Örneğin, bir romanın dili demek, bu romanın içindeki cümle yanlışları, gramer yanlışları, sentaks yanlışları demek değildir. Bir romanın dili, romanın bütünlüğü, kuruluşu, sürükleyiciliğidir. Yazarın roman denilen bir kuruluş içinde demek istediğini anlatabilmesidir. Zaten diyeceğini anlatamayan bir yazar, başarısız bir eser ortaya koymuştur. İşte o zaman o yazarın dili üzerinde durmak gerekir. Kör kör parmağım

gözüne yanlışlar bir yana, bazı eleştirmecilerimizin bir romanı, bir hikâyeyi eleştirirken, yazarın bazı dalgınlıklarının, dikkatsizliklerinin –hattâ bilgisizliğinin diyelim– üstünde durmalarını her zaman yadırgarım. Böyle, şu kelime yerinde değil, bu kelimenin eki yanlış gibi eleştirme olmaz. Bu çeşit dikkatsizliğini, yanlışlarını yazarın, kitabı basılmadan önce, Frengistan'da, yayımevlerinin uzmanları düzeltirler.

Duralım bu görüşler üzerinde.

Yukarıdaki sözlerin kimi yerlerini iyi anlayamadım. İlkin onlar üzerinde duracağım:

a) ...Roman, hikâye demek, sadece dil demek değildir. Romancı, hikâyeci, DİL yazmaz. Roman, hikâye yazar.

Evet, romancı “dil yazmaz” ama, “dille yazar”. Samim Kocagöz, dili, “sadece bir araç” olarak görüyor. Bu noktaya aşağıda ayrıca değineceğim!

b) ...Bir romanın dili demek, bu romanın içinde cümle yanlışları, gramer yanlışları, sentaks yanlışları demek değildir.

Ya ne demektir?.. Gerçi, yazar, bir aşağıdaki cümlede bunun ne demek olduğunu anlatıyor:

Bir romanın dili, romanın bütünlüğü, kuruluşu, sürükleyiciliğidir. Yazarın roman denilen bir kuruluş içinde demek istediğini anlatabilmesidir.

“Cümle yanlışları, gramer yanlışları, sentaks yanlışları” ile yüklü bir romanda, romancı, “demek istediğini” nasıl anlatabilir?.. Sonra, “romanın bütünlüğü, kuruluşu” başka şey, “dili” başka şeydir. Samim Kocagöz, birbirine karıştırıyor gibi geldi bana.

c) Zaten diyeceğini anlatamayan bir yazar, başarısız bir eser ortaya koymuştur. İşte o zaman o yazarın dili üzerinde durmak gerekir.

Eğer yanlış anlamıyorsam, sayın Kocagöz, yalnız kötü eserlerin dili üzerinde durmak; iyi eserlerde rastlanabilecek dil bozukluklarına ise aldırmamak gerektiğini öğütlüyor.

Bu öğüde uymaktansa, söyleneni yanlış anlamış olmayı dilerim... Eserin dilinde birtakım bozukluklar varsa, başarısı da tam değildir zaten. Hangi yazıda olursa olsun, dil yanlışını görmezlikten gelemem. Aklım takılıverir o noktaya. Bir zamanların en ünlü *Han Duvarlarında*:

Ne zaman yolda bir han rastlasam irkilirim

dizesini okuyunca elbette irkilirim. “Han rastlasam” denir mi?.. Yahya Kemal büyük şairdir diye,

Vardılar çıkırgı yok bir kuyuya

dizesine niçin takılmayalım? “Çıkırgı yok kuyu”, “çıkırgı var kuyu” olur mu? Türkçede “çıkıksız kuyu”, “çıkıklı kuyu” denir.

ç) *Kör kör parmağım gözüne yanlışlar bir yana, bazı eleştirmecilerimizin bir romanı, bir hikâyeyi eleştirirken, yazarın bazı dalgınlıklarının, dikkatsizliklerinin –hattâ bilgisizliklerinin diye- lim– üstünde durmalarını her zaman yadırgarım. Böyle, şu kelime yerinde değil, bu kelimenin eki yanlış gibi eleştirme olmaz.*

(Yazar, son Dil Kurumu armağanına katılan eserler için Vedat Günyol ile Memet Fuat’ın yazdıkları eleştirilere dokunmak istiyor gibi geldi bana).

Bir sanatçının “dalgınlığı”, “dikkatsizliği” ne demek? Dikkatini yattığı eser üzerinde toplamayacak da nerede toplayacak? Buna, yazarın “dalgınlığı, dikkatsizliği” değil, sanatına karşı “saygısızlığı” demek daha yerinde olur sanıyorum. Hele, “bilgisizliği” sözüne diyecek laf bulamıyorum. “Bilgisizlik” de mazeret olur mu? Gerçek sanatçı, ne yaptığını bilen kişidir.

d) *Bu çeşit dikkatsizliğini, yanlışlarını yazarın, kitabı basılmadan önce, Frengistan’da, yayınevlerinin uzmanları düzeltirler.*

Benim bildiğim, Frengistan’da, yayınevlerinin uzmanları sadece teknik eserlerin dili üzerinde dururlar. Sanat eserlerine gelince... Onun bütün sorumluluğunu sanatçı kendisi yüklenir. Düşünün bir kere... Eserinizi yazıp gönderiyorsunuz; bir de bakıyorsunuz ki, sizin yazdığınızdan bambaşka bir kitap çıkıyor ortaya... Hangi sanatçı katlanır buna? Ya bile bile birtakım değişiklikler yaptınızsa?.. Sözgelimi, Ata’ın *büğün* diye yazdığı sözcüğü yayınevinin uzmanı *bugün* diye

düzeltiliyor. Olur mu öyle şey?.. Ya bir başka “uzman” da, bütün devrik cümleleri doğrultmaya kalkışırsa? Diyelim:

Kanmayın siz onların dediklerine, arayın balınızı, kaçın onlardan da beğendiğiniz bahçenin gülünü seçin¹

sözünü alıyor; “Siz onların dediklerine kanmayın, balınızı arayın, onlardan kaçın da beğendiğiniz bahçenin gülünü seçin” kılığına sokuyor... Ataç katlanır mı buna?..

Yazıdaki önemli bir çelişmeye de dokunmak istiyorum:

Samim Kocagöz, bir yandan, gramer ve sentaks yanlışlarına aldırmamak; yazarın dalgınlıklarının, dikkatsizliğinin, hatta bilgisizliğinin üstünde durmamak; sözcüklerin yerli yerinde olmamasını ve eklerin yanlış kullanılmasını eleştirmemek gerektiğini söylerken; bir yandan da şöyle diyor:

Edebiyatta da, dil ile yapılan sanatta da, elbette sağlam, bozuk olmayan bir dile ihtiyaç vardır.

Öze varabilmek için elbette iyi, işlenmiş, güzel bir dile ihtiyacımız var.

Bunları böylece belirttikten sonra, asıl konuya girelim.

Sayın Kocagöz, dili “*sadece bir araç*” olarak görüyor ve sanat eserinde en önemli şeyin “*duygu, düşünce, hayat görüşü, dünya görüşü*” olduğunu söylüyor: “*bugün edebiyatımızda aranması gereken çaba, değer, her şeyden önce; öz, açıklık, kendi duygu ve görüşümüz olmalıdır*” diyor.

İş dönüp dolaşıyor, gene “öz ile biçim” sorununa gelip dayanıyor.

Bir eserin sanat değeri kazanması, sadece “duygu, düşünce, hayat görüşü, dünya görüşü” ile mümkün olsaydı, Mehmet Emin Yurdakul’un en büyük Türk şairi sayılması gerekirdi. Öyle ya! Rahmetlinin bütün kaygısı, eserine “içinde yaşadığı toplumun damgasını vurabilmek”ti... Eğer sadece öz yeter olsaydı, bir eserin aslı ile çevirisi arasında da hiçbir fark bulunmaması gerekirdi. Demek oluyor ki, Samim Kocagöz’ün iddia ettiği gibi, “dil, sadece bir araç” değildir. Üstünde durulmasını yadırgadığı “cümle yanlışları, gramer yanlışları,

1 Nurullah Ataç, *Okuruma Mektuplar*, 1958, s. 85

sentaks yanlışları”, “dalgınlık, dikkatsizlik, bilgisizlik”, “yerinde kullanılmayan kelimeler, yanlış ekler” ile öze varılamaz. Öz ile dil arasındaki kaynaşmayı Yahya Kemal şöyle anlatır:

Şiir duygusunu lisan haline getirinceye kadar yoğurmak, onu çok toplu bir madde haline sokmak, o kadar ki, mısra gûya hissin ta kendisi imiş gibi karie samimî bir vehim vermek... İşte bunu öz-lüyorum¹.

Duygu, düşünce... O herkeste var. Sanatçıyı “herkes”ten ayıran şey, duygu ile düşünceyi “dil haline getirinceye kadar yoğurmak”, “madde haline sokmak”, özü duygu ve düşüncenin “ta kendisi imiş gibi” göstermek gücüdür...

“Her şeyden önce öz” neye yarar? İyi anlatılmadıktan sonra!.. Cenap Şahabettin’in dediği gibi:

Devamlı bir hüsn-i kabule mazhar olmak için fikirler de insanlar gibi iyi giyinmiş olmalıdır.²

Âdi fikre sarfedilmiş güzel ifadeden ziyade, âdi ifade içinde gördüğüm güzel fikre acırım.³

1959

Dilleri Var Bizim Dile Benzemez

1 Yahya Kemal Beyatlı, “Yedigün” dergisi, 1935, sayı 122.

2 Cenap Şahabettin, *Sersemi Fikirler*, “Servet-i Fünun” dergisi, 1925, sayı 1486.

3 Cenap Şahabettin, *Sersemi Fikirler*, “Servet-i Fünun” dergisi, 1925, sayı 1523.

“Babalar ve çocuklar”

Dil özleşmesine karşı olanların ikide bir ileri sürdükleri görüşlerden biri de bu: babalarla çocuklar birbirlerini anlayamaz olmuşlar.

Ben bunda korkulacak, üzülecek bir yan göremiyorum. Uygarlık değiştiren bir toplumda babalarla çocuklar elbette anlaşılamayacak. Bu konuya dokunanlar nedense yalnız dil anlaşmazlığını görüyorlar da öbür anlaşmazlıkları görmüyor, ya da görmezlikten geliyorlar. Bugün babalarla çocuklar arasında bilgi, inanç, töre, dünya görüşü vb. bakımlarından anlaşmazlık yok mu? Dünyanın öküz boynuzu ucunda durduğuna inanan kişinin oğlu dünyanın boşlukta döndüğüne inanıyor; çarşafli kadının kızı mayo giyiyor; mahalle imamının çocuğu laikliği savunuyor; padişahlığı öven kimsenin torunu, “Türk Cumhuriyetini ilel-ebet muhafaza ve müdafaa” görevini yükleniyor.

Dünün efendi-köle temeline dayanan toplumu ile bugünün insan eşitliği temeline dayanan toplumu arasında görüş ayrılığı olduğu gibi dil ayrılığı da olacak elbette. Dün, yüksek mevkideki kişiye *arz-ı ubûdiyyet ederim* (kulluğumu sunarım) diyen babanın oğlu, bugün aynı mevkideki kişiye *saygılarımı sunarım* demekle yetiniyor. Dün, konuşma sırasında oğlundan, kızından söz ederken, *mahdum ben-deniz* (oğlum kulunuz), *kerîme câriyeniz* (kızım cariyeniz) diyen babanın çocuğu, bugün, sadece *oğlum, kızım* diyor. Günün birinde şu *efendim* sözcüğünden de kurtuluruz belki...

Biz, babalarla çocukların anlaşılamamalarından değil, asıl anlaşmalarından korkmalıyız. Eğer anlaşılırlarsa, gelişme durmuş demektir.

Hem, babalarla çocuklar arasındaki dil anlaşmazlığı yalnız bugünün işi değil ki. Bu, oldum olası böyle gelmiş, belki de uzun bir süre

daha böyle gidecek... Tarihle biraz uğraşan kimse, bunun çok eski bir geçmişi olduğunu bilir. Türkler İslamı kabul edip de İslam uygarlığı çevresine girince, dillerini bu yeni uygarlığın etkisinden kurtaramamışlar, birtakım yabancı sözcükleri ve dil kurallarını kullanmaya başlamışlardır. XI. yüzyılın ikinci yarısında:

*Etil suvı aka turur,
Kaya tübi kaka turur¹*

diyen baba ile, XII. yüzyılın ilk yarısında:

Ahîlik şeref, cah, cemâl arturur²

diyen oğul ve aynı yüzyılın ortasında:

Ol Kaadir'im kudret bilen nazar kıldı³

diyen torun elbette anlaşıyorlardı. Bugün de aynı şey oluyor. Yani, Doğu uygarlığından çıkıp Batı uygarlığına girdiğimiz için, Doğu uygarlığına bağlı her şeyi bırakıyoruz. Dil alanındaki davranış da, bunun olağan bir sonucudur. Eski çağda oğulların yabancı dillerden aldığı sözcük ve kuralları bugün torunlar atıyor, yerlerine Türkçelerini koyuyor. Doğu uygarlığına bağlı babaların *zât-ül-ilkaah-üz-zâhire* dediği şeye bugünkü çocuklar *çiçekli bitkiler* diyor. *Zât-ül-ercül-ül-kesire* yerine *çokayaklılar*, *zû-erbaat-ül-adlâ* yerine *dörtgen*, *zâviyetân-ı mütebâdiletân-ı dâhiletân* yerine *iç ters açılar*, *silsile-i cibâl* yerine *sıradağlar*, *azm-i harkafa* yerine *kalça kemiği*, *azm-i terkova* yerine *köprücük kemiği*, *emâ-yi rakîka* yerine *ince bağırsaklar* vb. diyor. Babalarla çocukların dilleri arasındaki ayrılığı belirtebilmek için, terimler dışında da birkaç örnek verelim: *aks-ül-amel* (teпки), *medhiyye* (övgü), *muvaqqakiyyet* (başarı), *hafriyyât* (kazı), *vâsita-i nakliyye* (taşıt), *mahrûkaat* (yakıt), *reis* (başkan), *muhacir* (göçmen), *matbuat* (basın), *kat'i* (kesin), *muhterem* (sayın), *vaziyet* (durum), *tefsîr* (yorum), *mütekaaaid* (emekli), *şifâhî* (sözlü), *salname* (yıllık), *ser-levha* (başlık) vb...

1 İdil suyu akar durur, kaya dibini kakar durur (Divanü Lugatî't-Türk).

2 Cömertlik, şeref, mevki, güzellik arttırır (Edip Ahmet: Atabetü'l-Hakayık).

3 O güçlü Tanrım güç ile baktı (Ahmet Yesevî: Hikmet).

Bugün çocuklarıyla anlaşılamamaktan yakınan babalar sanki kendi babalarıyla anlaşıyorlar mıydı? Uygarlık değiştiren toplumlarda çocuklar babalara değil, babalar çocuklara uymak zorunda kalmışlardır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Kiralık Konak* romanında bunun çok güzel bir örneği anlatılır: II. Abdülhamit ileri gelenlerinden Naim Efendi, bir gün eline damadının okuduğu kitaplardan birini alır. Bu, Edebiyat-ı Cedide romanlarından biridir. Naim Efendi kitabın şurasından burasından biraz okumak ister, hiçbir şey anlamaz. Anlamadığı şey, düşünceler, görüşler değil, doğrudan doğruya sözcüklerin anlamları, cümlelerin kuruluşudur. Fakat sonraları, to-runları yetişip de aynı dili evin içinde konuşmaya başlayınca, Naim Efendinin gözünde bu sözcüklerdeki kapalılık, bu cümlelerdeki gariplik yavaş yavaş kalkmaya başlar.

Bugün de aynı şey olacak. Çocuklar *zû-erbaat-ül-adla* diyemeyeceklerine göre, babalar *dörtgen* demeyi öğrenecek. İster istemez diyecek. Bugün Ahmet Emin Yalman'ın bile kendi gazetesindeki adı *ser-muharrir* değil, *başyazar*'dır; *Vatan* gazetesi geçen yıl *Vatan Salnamesi* çıkarmadı, *Vatan Yıllığı* çıkardı...

Biz bugün, İslam uygarlığının getirdiği yabancı sözcüklere karşılık bulmakla kalmamak, yeni girdiğimiz Batı uygarlığı çevresinden gelen yeni kavramlara da Türkçe adlar bulmak zorundayız. Tuhaf bir huyumuz var: ya eski alışkanlığımızdan, ya da dilimize güvenmediğimizden (sevmediğimizden demeye dilim varmıyor) olacak, gelen kavram eğer kendi adıyla gelirse hiç aldırıyoruz; Arapça kökten bir karşılık uydurulursa, gene sesimiz çıkmıyor; ama Türkçe bir karşılık buldunuz mu yer yerinden oynuyor. Diyelim, *culture* kavramı. Buna Türkçede *kültür* dendi, hiç aldırın olmadı; Arapça kökten *hars* dendi (ne kötü sözcük! Karpuz kabuğu yiyen hayvanın çıkardığı sese benziyor), gene aldırın olmadı; ama birisi çıkıp da *ekin* der demez kıyamet koptu; efendim, çocuklarının dilini anlayamaz olmuşlar. Ya kendileri *hars* derken babaları anlıyor muydu?..

Şu bildiğimiz Fazıl Ahmet Aykaç'ın Arapça *tayyâr* (uçan, uçucu) sözünden aktardığı *tayyare* sözcüğü uydurma sayılmaz da, Türkçe *uçmak* fiilinden kurulan *uçak* sözcüğüne “uydurma” derler. *İdeal* denir, ses, yok; Ziya Gökalp *meşkûre* der, gene ses yok; ama *ülkü* dedin miydi ses çok...

Dilimize yeni yeni girmeye başlayan şu sözcüklere bakın: *trolley-büs*, *ekskavatör*, *buldozer*, *grayder*.. Söylenir bela değil!..

Aman elimizi çabuk tutup şunlara Türkçe birer karşılık bulalım; yoksa babalar Arapça birer söz uyduruverirlerse yandık demektir; bizim sonradan bulduklarımızın yüzüne bile bakmaz, “çocuklarımızla anlaşıyoruz!” diye bar bar bağırışmaya başlarlar...

1960

Dilleri Var Bizim Dile Benzemez

Devrik cümle üzerine

Devrik cümle, son yılların en önemli dil sorunlarından biri oldu.

Dil özleşmesi gibi, devrik cümle de, Ataç'ın öncülüğüyle, genç yazarlar arasında yaygınlaştı. Dilin anlatım gücünü çeşitlendirmesi bakımından, bunun çok yararlı bir davranış olduğuna inanıyorum. Ne var ki, genç kuşakta Ataç'ın bilgi, tecrübe ve ustalığından yoksunluk, bir de gençlikten gelme aşırılık hevesi, kimi zaman, yazı Türkçemizi azınlık Türkçesi kılığına sokuyor. Bunu örnekleriyle belirtebilmek için, biri bir hikâyeden, öbürü bir gazete röportajından aldığım iki parçayı, Orhan Kemal'in *Murtaza* romanındaki Pomak Murtaza'nın dili ile karşılaştıralım.

Murtaza şöyle konuşur:

...Gördüm ben kurs, aldım çok sıkı terbiye büyüklerimden, hem de takdirname...

...Var bu favrikada bir gece kontrolü, derler ismine Nuh, olur benim hemşerim, lâkin diyildir istediğim evsafta, göremez disiplinli vazife...

...Gittim sizin kumser Beye, ettim rica, dedim varsa senin kadroda bu evsafta sıkı bir arkadaş, veresin bana!.. Demiş var bende bu evsafta bir arkadaş müdürüm. Lâkin veremem onu sana: Çünkü direğidir karakolumun.

Yapardım bir tarihte bekçilik istasyonda. Çünkü bozulmuştu istasyonda disiplin, görmüştü âmirlerim lüzum buna!...

Şimdi de, söylediğim hikâye ile röportajdan birkaç cümle okuyalım:

1 Orhan Kemal, *Murtaza*, 1957, s. 11, 21-22, 43.

...Belki de küçükliğünde kimse almamıştı ona dondurma.

...Kütüphane memurunun vardı kocaman bir kafası ve vardı bir küçükük kamburu sırtında. Benziyordu bir Ortaçağ soytarısına¹...

Tenekeler özel bıçaklarla kesiliyor makinalar tarafından... Makinalar katlıyor bu kesilen parçaları. Makinalar götürüyor peş peşe kesilen parçaları... Oluklar var içi lehim kaynayan... Makinalar lehimliyor köşeleri. Döndüre döndüre²...

Orhan Kemal, kahramanının dil özelliğini belirtebilmek için, onu kendi şivesiyle konuşturmuştur. Adını ettiğim hikâye ve röportaj ise, doğrudan doğruya yazarların ağzından yazılmıştır; yani, onlar için böyle bir “şive taklidi” zorunluğu yoktur.

Bu yazıyı, herhangi bir kimseyi yermek maksadıyla yazmadığım için, eserlerinden örnek verdiğim yazarların adlarını söylemeyeceğim. Kaldı ki, her ikisi de, değerlerine inandığım ve sevdiğim sanatçılar. Ben burada, sadece, dilimiz için başgösteren bir “tehlike”ye işaret etmek istiyorum.

Yukarıda da söylediğim gibi; devrik cümle, dilimizin anlatımını zenginleştirmektedir. Ne var ki, bunu kurarken, Türkçenin yapısını da göz önünde bulundurmamız gerekir.

İlkin “devrik cümle”nin tanımlaması üzerinde anlaşmalıyız. Milli Eğitim Bakanlığı’nca resmî ders kitabı olarak kabul edilen dil bilgisi kitaplarında, devrik cümle, “yüklemi sonda bulunmayan cümle” diye tanımlanmaktadır³. Bana kalırsa, sadece yüklem değil, cümle öğelerinden herhangi birinin yeri değiştirilerek kurulan cümleler de devrik cümledir:

*Bedevisi atı oğlanın oklanmış yatar*⁴ (Oğlanın bedevi atı oklanmış yatar).

1 “Yeni Ufuklar” dergisi, 1959 sayı 88-89

2 “Ulus” gazetesi, 20.5.1957

3 T.N. Gencan, *Dil Bilgisi*, orta III., s. 20
H. Ediskun, B. Dürder, *Örnek Dil Bilgisi*, III., 1954, s. 42

4 *Dede Korkut Kitabı*.

*Bu kudreti o, Türk milletinin enerjisinden başka nerede bulmuştu?*¹ (O bu kudreti, Türk milletinin enerjisinden başka nerede bulmuştu?)

Şimdi asıl konumuza gelelim: Türk dilinde devrik cümle var mı yok mu? Varsa, özellikleri nedir?

Bu soruyu iyice cevaplandırabilmek için, konuşma dilimizin ve yazı dilimizin eski, yeni bütün metinlerini inceden inceye taramak gerekir. Bu, dil işini meslek edinenlere düşen bir ödevdir. Ben burada, sadece, kısa bir arama ile vardığım sonuçları bildirmekle yetineceğim...

“Konuşma dili”nde devrik cümlelerin zengin çeşitlerine rastlanmaktadır:

*Aç kapıyı!*²

*Buraya bak, herif!*³

*Nedir o?..*⁴

Otur oturduğun yerde. vb...

Bunların incelemesine girişmeden önce, bir noktayı daha belirtmek istiyorum: elimizdeki dil bilgisi kitapları, cümlelerimizi “kurallı cümle”, “devrik cümle” diye ikiye bölmekte⁵, devrik cümleyi de, “gelişigüzel konuşma cümlesi” diye tanımlamaktadır⁶.

“Devrik cümle” dedikleri cümle çeşidi konuşma cümlesidir de, “kurallı cümle” dedikleri cümle çeşidi gökyüzünden mi inmiştir? Bunların her ikisi de konuşmada kullanılmaktadır; “devrik cümle” demek, “gelişigüzel cümle” demek değildir, onun da kendine göre birtakım kuralları vardır; bu bakımdan, cümle çeşitlerini “düz cüm-

1 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Atatürk*.

2 *Kanlı Nigâr*.

3 *Kanlı Nigâr*.

4 Şinasi, *Şair Evlenmesi*.

5 T.N. Gencan, *Dil Bilgisi*, orta III., s. 20
H. Ediskun, B. Dürder, *Örnek Dil Bilgisi*, III., 1954, s. 41

6 T.N. Gencan, *Dil Bilgisi*, orta III., s. 22

le”, “devrik cümle” diye adlandırmak daha doğru olur (eldeki kitaplardan birinde¹ yabancıların ağızındaki Türkçe cümleler de “devrik cümle” diye gösterilmektedir. Böyle cümlelere devrik cümle değil, “bozuk cümle” demek gerekir).

Devrik cümlelerin kurallı cümle olduğunu belirtebilmek için bazı örnekler üzerinde duralım. Bir Karagöz oyunundan aldığım şu söz-
lere bakın:

Hacivat: Ben bu akşam seni adam edeceğim. Gel, elimi öp!

Karagöz: Senin elin öpülür mü? Kirlidir.

*Hacivat: Gel, öp elimi!*²

Hacivat, ilkin “*elimi öp*” diye düz cümle ile konuşuyor; Karagöz razı olmayınca, Hacivat aynı sözü devrik cümle ile söylüyor, “*öp elimi*” diyor; böylelikle, verdiği emri şiddetlendirmiş oluyor.

Aynı yolda bir örnek daha vereyim:

Salkım-inci: (Çelebi'ye) Buraya gel bakayım!

*Zenne: (Çelebi'ye) Gel buraya bakayım!*³

Bu örneklerde devrik cümlelerin özel bir maksatla kullanılmış olması da gösteriyor ki, bu çeşit cümleler “gelişigüzel cümle” değildir. Hatta, o kadar değildir ki, Türkçe bazı duygu, düşünce ve haller yalnız devrik cümle ile anlatılabilir. Şu deyimlere bakınız:

*Ayıkla pirincin taşını. – Öp babanın elini. – Al takke ver külâh.
– Çek arabanı. – Vur abalıya. – Var mı bize yan bakan? – vb.*

Bu sözleri düz cümleye çevirdiğimiz zaman anlamları değişmektedir: *öp babanın elini* başka anlama gelir, *babanın elini öp* başka anlama...

Deyimler dışında da, ancak devrik cümle ile anlatılan birtakım kalıplaşmış söyleyiş biçimleri vardır:

1 T.N. Gencan, *Dil Bilgisi*, orta III., s. 21-23

2 *Kanlı Nigâr.*

3 *Kanlı Nigâr.*

“Bak” terbiyesize!¹

“Bak” bir kere olan işe!²

“Al” sana bir yumruk!³

“Söyletme” beni... Günaha sokarsın⁴.

“Otur” oturduğun yerde.

Ha-ha-hay! “Güleyim” bari!⁵

Çocuk “bu”!.. Akli ermez ki...

Ne “o” şaştınız mı?⁶

(Kapı çalınır) Kim “o”?⁷

Evet “efendim”. Hayır “efendim”... vb...

Bu örneklerde fiilleri sona, ya da zarf ve zamirleri başa alalım; o zaman, anlatılmak istenen düşünce veya ruh hallerinin ya hiç anlatılamayacağını, ya da zayıflayacağını göreceğiz: “söyletme beni!” sözünde şiddet ve tehdit gizlidir, “beni söyletme!” sözünde ise yalvarma ve rica vardır; “güleyim bari!” sözü alay, “bari güleyim!” sözü razı olma ve boyun eğme anlamı taşır; “çocuk bu!” sözünün anlamı başka, “bu çocuk” sözününki başkadır... Hani Fransızca fiillerde zamirle fiil gövdesi yer değiştirince, anlam da değişir, fiil soru şeklini alır ya: *vous avez* (sizin var), *avez-vous?* (sizin var mı?); aşağı yukarı onun gibi bir şey...

Demek oluyor ki, devrik cümle, Türk dilinin yapısında var. Ancak, Türk devrik cümlesinin özelliklerini ve kurallarını ortaya çıkarmamız; bunun için de, yukarıda söylediğim gibi, konuşma ve yazı dilimizin eski yeni bütün metinlerini taramamız gerekiyor.

“Eski metinler” deyince, bunları iki bölüğe ayırmadan yapacağımız bir incelemenin bizi yanlış yola götüreceğini sanıyorum.

1 Kanlı Nigâr.

2 Ahmet Rasim, *Muharrir Şair Edip*.

3 Ahmet Rasim, *Fuḥṣ-i Atik*

4 H.R. Gürpınar, *Şırpsevdi*.

5 Kanlı Nigâr.

6 Ahmet Rasim, *Kâhtane’de Neler Gördüm*.

7 H. R. Gürpınar, *Tesadüf*.

Bunların birinci bölümü, İslamlıktan önceki metinlerdi. *Orhun Yazıtları*, *Divanü Lugatî't-Türk*'teki nesir parçaları, vb. bu bölüğe girer. Ben, bu metinlerde, devrik cümle pek bulamadım. Acaba bu metinler yazıya geçirilirken mi böyle düzgün hale getirilmişlerdir? Orasını bilemeyiz elbette. Daha sonraki yüzyıllarda, konuşma dilimizde birtakım devrik cümle biçimlerine rastladığımıza göre, İslamlıktan önceki çağların konuşma dilinde de o yolda cümleler bulunabileceğini kestirebiliriz. Nitekim, *Kül Tigin Yazıtı*'nda rastladığım bir söyleyiş çeşidi bu konuda bir ipucu sayılabilir. Bugünkü dile çevirerek verdiğim şu örneğe bakın:

*Türk budunu! Açsan tokluk nedir bilmezsin, bir doyarsan açlık nedir bilmezsin.*¹

*...O yere yine varırsan, Türk budunu! Öleceksin.*²

"*Türk budunu!*" ünlemi birinci cümlede başta olduğu halde, ikinci cümlede, bilinçli olarak ortaya alınmıştır.

"Eski metinler"ın ikinci bölümü, İslamlıktan sonraki metinlerdir. Bunlarda ise, Arap ve Fars dillerinin etkisiyle, pek çok devrik cümle biçimlerine rastlanmaktadır. Dilimizin sözcük bakımından en zengin kaynaklarından sayılan ve XIV. yüzyılda Arapçadan çevrilen *Kıyas-ı Enbiyâ* ile *Kelile ve Dimne*, vb., XV. yüzyılda Mercimek Ahmet'in Farsçadan çevirdiği *Kabusname*, vb. gibi eserler bugüne değin dilimizin söz dizimi bakımından da zengin kaynakları arasında sayılmakta ise de, ben o düşüncede değilim. Bunlar, bugün, eskilikleri ve alışılmışın dışında bir çeşni taşıdıkları için hoşumuza gidiyor; fakat Türkçenin öz cümle yapısını araştırmak isteyenleri yanlış yola götürebileceklerini gözden uzak tutmamak gerekir.

Türkçenin çeviriye yatkınlaşmadığı bir çağda yapılan bu çevirilerde, yazarlar, Arapça ve Farsça metinlerin sadece sözcüklerini Türkçeleştirmişler, fakat cümle biçimlerini olduğu gibi aktarmışlardır. Şu örneklerle bakın:

1 Türk budun! Açsar tosık ümezsen, bir todsar aşık ümezsen.

2 ...Ol yir gerü barsar, Türk budun! Ölteçisen.

Sığınırım Tanrıya ol işi işlemekten kim (ki), senin erin bana çok ağırlıklı (değerli) ve hürmetlidir ve ben ana hiyanetlik kılmam kim (ki), hiç hiyanet kişiler kurtulmaya...¹

Hergiz (asla) berhurdar (mutlu) olmasın ol avrat kim (ki) erini kendi aziz canından bin kez (kere) ağırlıklı (değerli) saymaya...²

Ol söz ki hem bileler hem söyleyeler, oldur ki gerçek söz ki hem dinine yarar ve hem dünyasına...³

Çeviri alışkanlığı elde edilinceye kadar böyle bir yol tutulacağı doğaldır. Nasıl ki, Halit Ziya Uşaklıgil de, gençliğinde Fransızcadan yaptığı çevirilerde, her cümlenin aslıyla Türkçesi arasında, “aynı simetri ve bağı, aynı düzen ve sırayı korumaya, noktalama işinde bile aslına uygun kalmaya” çalıştığını anılarında anlatır.

Söz dizimi bakımından bizim için en değerli kaynaklar, sözlü halk edebiyatından yazıya geçirilmiş metinlerdir.

Bunlar, yer yer İslam kültürünün etkilerini taşıyabilirler, kendi çağlarının konuşma Türkçesindeki anlatım özelliklerini yansıtmaktadırlar.

XIV. ve XV. yüzyıllardaki çeviri eserleri aynı çağda yazılmış *Dede Korkut Kitabı* ile karşılaştırınca, aradaki fark kendiliğinden ortaya çıkar.

Halk edebiyatının daha sonraki yüzyıllarda yazıya geçen ürünlerinde de devrik cümle çeşitlerine rastlanmaktadır. *Kerem ile Aslı* hikâyesinde sık sık tekrarlanan şu cümleler bunun kalıplaşmış örneğidir:

Kerem aldı sazı eline, bakalım ne dedi. (Kerem, sazı eline aldı.)

Aldı Kerem. (Kerem aldı.)

Devrik cümlelerin konuşma dilimizdeki en zengin örneklerine, yazıya geçmiş *Karagöz* oyunlarında rastlamaktayız.

Divan nesri, konuşma dilinden kopmuş, genel olarak Farsçayı örnek edinmiş “kitabî” bir nesir olduğu için, Türkçenin cümle yapısını inceleme bakımından bu edebiyat verimlerinin ihtiyatla ele alınması

1 Kısas-ı Enbiyâ.

2 Kelile ve Dimne.

3 Kabusname.

gerektiği sanısındaayım. Ancak, tarih, Seyahatname gibi eserlerde, kişilerin konuşmalarını veren cümlelerden bazı ipuçları yakalayabiliriz...

Tanzimat edebiyatında, özellikle tiyatro eserlerinde yer yer devrik cümlelere rastlanmaktadır.

Daha sonraki devirde, halkın günlük yaşayışını kendi dilleriyle yansıtan Ahmet Rasim ve Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın fıkra, anı ve romanlarında konuşma dilimizin türlü cümle biçimlerine zengin örnekler bulabiliriz.

1911'de Ömer Seyfettin ve Ziya Gökalp'in öncülüğüyle başlayıp bugüne kadar sürüp gelen ve konuşma dilini yazı dili yapma ereğini güden sade dil akımında devrik cümle doğal olarak kullanılmaya başlanmış ve son yıllarda Nurullah Ataç'ın öncülüğüyle de kuvvetli bir akım halini almıştır.

Dilimizdeki devrik cümle çeşitlerini birtakım bölüklere ayırabiliriz. Bunlardan birkaçını örnek olarak veriyorum:

1- Genel olarak cümle başlarında kullanılan ünlemler, cümle ortasına ve cümle sonuna da gelebilmektedir:

O yere varırsan, "Türk budunu", öleceksin.¹

Sana bu yaradan, "korkma oğlan", ölüm yoktur.²

Güzel hayat masalının, "bırak", başlarını da dinle yelim.³

Bana yarar kız bulamadım, "baba".⁴

Hazır olun, "ağalar!"⁵

Buraya bak, "herif!"⁶

Beni dinle, "Hamza!"⁷

1 Kül Tigin Yazıtı.

2 Dede Korkut Kitabı.

3 R.E. Ünaydın, *Damla Damla*.

4 Dede Korkut Kitabı.

5 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, c.v.

6 Kanlı Nigâr.

7 Âli Bey, *Ayyar Hamza*

Ne gezersin, “a mübarek?”¹
İlâhî bir kuvvetin, ebedî bir feyzin var, “ey Türk!”²
O gülleri kapının önünde bırak, “ey aşk!”³
Evet, “efendim!” –Hayır, “efendim!”

2– Düz cümlede, cümle başlarında bulunması gereken özne, devrik cümlelerde ortaya ya da sona gelebilmektedir:

*Hak teâlâyâ “Dumrul’un sözü” hoş gelmedi.*⁴ (Dumrul’un sözü Hak teâlâyâ hoş gelmedi.)

*İki talusunun (omuzunun) üstüne “boğa” dik durdu.*⁵ (Boğa iki talusunun üstüne dik durdu.)

*Bu şehirlerde, “biz”, yolunu şaşırmış sürüler gibiyiz.*⁶ (Biz bu şehirlerde, yolunu şaşırmış sürüler gibiyiz.)

*Niçin “sen” mütemadî bir ayrılıksın, hayat?*⁷ (Hayat! sen niçin mütemadî bir ayrılıksın?)

*Ne bileyim “ben?”*⁸ (Ben ne bileyim?)

*Ayrı bir edebiyattır “o”.*⁹ (O, ayrı bir edebiyattır.)

*Bizi hiç kandırabilir mi “bu sözler”?*¹⁰ (Bu sözler bizi hiç kandırabilir mi?)

3– Düz cümlede ortada bulunması gereken nesne, devrik cümlede başa ya da sona gelebilmektedir:

1 Ahmet Rasim, *Dolu*.

2 A.H. Müftüoğlu, *Üzümcü*.

3 Y.K. Karaosmanoğlu, *Okun Ucundan*.

4 *Dede Korkut Kitabı*.

5 *Dede Korkut Kitabı*.

6 Y.K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından*.

7 R.E. Ünaydın, *Damla Damla*.

8 H.R. Gürpınar, *Billûr Kalb*.

9 N. Ataç, *Abdülhak Hamit*.

10 N. Ataç, *Ölüm Üzerine*.

“Bu kudreti” O, Türk milletinin enerjisinden başka nerede bulmuştu?¹ (O, bu kudreti Türk milletinin enerjisinden başka, nerede bulmuştu?)

Nerden buluyorsun “saçma-sapan lâkırdıları?”² (Saçma sapan lakırdıları nereden buluyorsun?)

Günaha sokma “beni”!³ (Beni günaha sokma!)

Siz bana bırakın “bu işi”.⁴ (Siz bu işi bana bırakın.)

Bana söyleme “bunları”.⁵ (Bunları bana söyleme.)

Yermek için mi söylüyorum “bunu”?⁶ (Bunu yermek için mi söylüyorum?)

4- Cümle içindeki öbür tamamlayıcı öğeler de, devrik cümlede yer değiştirebilmektedir:

Böyle söyle “kendisine”.⁷ (Kendisine böyle söyle.)

Ağzını alıştırma “öyle kötü, öyle pis lâkırdılara”.⁸ (Öyle kötü, öyle pis lakırdılara ağzını alıştırma.)

Bana masal verin, masal verin “bana”.⁹ (Bana masal verin, bana masal verin.)

Bedevisi atı “oğlanın” oklanmış yatar.¹⁰ (Oğlanın bedevi atı oklanmış yatar.)

1 Y.K. Karaosmanoğlu, *Atatürk*.

2 *Kanlı Nigâr*.

3 H.R. Gürpınar, *Hayattan Sahifeler*.

4 Y.K. Karaosmanoğlu, *Panaroma*, c. 1.

5 P. Safa, *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*.

6 N. Ataç, *İki Şair*.

7 Âli Bey, *Ayyar Hamza*.

8 H.R. Gürpınar, *Şırpsevdi*.

9 N. Ataç, *Düşe Çağrı*.

10 *Dede Korkut Kitabı*.

Sağın solun “Uruz’un” çevirdiler.¹ (Uruz’un sağını solun çevirdiler.)

Şimdi canın ne istiyor “senin”?² (Şimdi senin canın ne istiyor?)

Elif! Buradan komşunun sığırları geçmiş; kör müydü “gözün”?³ (Elif! Buradan komşunun sığırları geçmiş; gözün kör müydü?)

Karı, beni öğürtecek misin “sabahleyin”?⁴ (Karı, beni sabahleyin öğürtecek misin?)

Sanki bir ı ışık doğdu “içimde”⁵. (İçimde sanki bir ı ışık doğdu.)

Vaka mühimdir “gayet”, mükemmel bir radyografi lâzımdır⁶. (Vaka gayet mühimdir, mükemmel bir radyografi lâzımdır.)

Onun kimsesi var mı “bizden başka”?⁷ (Onun bizden başka kimsesi var mı?)

5– Düz cümlede, cümle sonlarında bulunması gereken yüklem, devrik cümlelerde başa ya da ortaya gelebilmektedir:

a. Bir emri ya da isteği şiddetlendirmek, ya da alay, öfke, tehdit, vb. gibi halleri anlatmak için, emir kipleri cümlelerin başına alınır:

“Çal” (vur) kılıcını!⁸

“Yıkılsın” Oğuz elleri!⁹

“Aç” kapıyı!¹⁰

1 Dede Korkut Kitabı.

2 P. Safa, Bir Tereddüdün Romanı.

3 R.N. Güntekin, Tanrı Misafiri.

4 H.R. Gürpınar, Tesadüf.

5 N. Ataç, Yahya Kemal.

6 P. Safa, Dokuzuncu Hariciye Koğuşu.

7 Orhan Kemal, Baba Evi.

8 Dede Korkut Kitabı.

9 Dede Korkut Kitabı.

10 Kanlı Nigâr.

“Verin bakayım” şu esvapları!¹

“Aç bakayım” ellerini!²

“Bakın” şu kıyafetime.³

“Gel” buraya!⁴

“Ver” kendini uykuya!⁵

“Vurma” öyle hızlı hızlı... Ev temelinden sallanıyor.⁶

“Çek” sandalını oradan!⁷

– “Söyle” bana... – Yorgunum. – Haydi, “söyle” bana!⁸

– Hiş!.. “Bak” bana, “bak” yüzüme!⁹ Mademki cevherine bedel
ömrümü diliyorsun...

“Ver” ateşini, canım senin olsun!¹⁰

“Gel”, Nef’î Efendi, odunlukta bir hiciv düzecek kişi vardır.¹¹

“Bak” terbiyesize!¹²

“Söyletme” beni... günaha sokarsın!¹³

b. Şaşma, heyecan, merak, teşvik, güven, vb. gibi ruh hallerini anlatmak için fiillerin öbür kipleri de cümle başına alınır:

1 Kanlı Nigâr.

2 Ömer Seyfettin, *Kesik Bıyık*.

3 Şinasi, *Şair Evlenmesi*.

4 Ahmet Rasim, *Muharrir Şair Edip*.

5 Ahmet Rasim, *Sabah Uykuları*.

6 H.R. Gürpınar, *Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç*.

7 S.F. Abasıyanık, *Birtakım İnsanlar*.

8 P. Safa, *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*.

9 P. Safa, *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*.

10 R.E. Üneydin, *Damla Damla*.

11 Naima, *Tarih*, c. III.

12 Kanlı Nigâr.

13 H.R. Gürpınar, *Şıpsevdi*.

“Görür müsün”, Dirse Han, neler oldu?¹

“Başladı” üzerimize dolu gibi kurşun yağmağa.²

“Aldın mı” esvapları?³

“Göreylim” sizi! Din uğruna dilîrâne (cesaretle) vuruşup cenk edelim.⁴

Batmaz korkmayın: “batar mı” bu Ceylan-ı Bahrî?..⁵

c. Bir halin sürekliliğini anlatmak için, aynı fiil cümlelerinin hem sonunda, hem de başında kullanılır:

“Gel” Karagöz “gel”!⁶

“Aç” evlâdım “aç”.⁷

“Anlatınız” enişte “anlatınız”!⁸

“Gitti” pastırmam “gitti”!⁹

“Yetiş” yavrum “yetiş”!¹⁰

“Yürü” yavrum “yürü”!¹¹

“Ağlama” gözümün bebeği “ağlama” sen!¹²

“Koş” babam “koş” – “Gel” keyfim “gel”!

ç. Aşağıdaki söyleyiş biçimi ile de süreklilik hali anlatılmaktadır:

1 Dede Korkut Kitabı.

2 Namık Kemal, Vatan Yahut Silistre.

3 Kanlı Nigâr.

4 Naima, Tarih, c. I.

5 S.F. Abasıyanık, Birtakım İnsanlar.

6 Kanlı Nigâr.

7 Şinasi, Şair Evlenmesi.

8 H.R. Gürpınar, Son Arzu.

9 H.R. Gürpınar, Tesadüf.

10 H.R. Gürpınar, Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç.

11 Türkü.

12 Ahmet Rasim, Sünnet Çocuğu.

“Dursun” durduğu yerde.¹

“Otur” oturduğu yerde. – “Koş” koşabildiğin kadar. – “İç” içebildiğin kadar. vb...

d. Bir halin önemini, şiddetini bildirmek için, fiiller ortaya da alınabilir:

Kerem “aldı” sazı eline.² (Kerem sazı eline aldı.)

Ben “bilirim” öcümü almanın yolunu.³ (Ben öcümü almanın yolunu bilirim.)

...Fakat ben “severim” onları, kaldırımları...⁴ (Fakat ben onları, kaldırımları, severim.)

Çocuklarla “başladım” oynamaya...⁵ (Çocuklarla oynamaya başladım.)

Sonra, elimde bavulum, “düştüm” yollara...⁶ (Sonra, bavulum elimde, yollara düştüm.)

e. Kişilerin konuşmalarını anlatan cümlelerde, genel olarak konuşmaların sonuna getirilen “dedi, demiş, dediler, der”, vb. gibi fiiller konuşmanın başına da alınabilir:

Kimi “aydur” (der): Geyik tozudur.

Kimi “aydur”: Yağı (düşman) tozudur.⁷

Kimi aydur: Çelebi, ata kendini pek bağla.⁸

“Dedim”: Mademki her şeyi var... bırak, biraz da şefkati olsun⁹.

1 N. Ataç, Orhan Veli.

2 Kerem ile Aslı.

3 Âli Bey, Ayyar Hamza.

4 P. Safa, Bir Tereddüdün Romanı.

5 Kanlı Kavak.

6 Orhan Kemal, Baba Evi.

7 Dede Korkut Kitabı.

8 Evliya Çelebi, Seyahatname.

9 R.E. Ünaydın, Damla Damla.

“Dedik”: *Bari güneşin altın neşteri tenimize değsin de öyle yatalım.*¹

Eski nesir ve nazımda görülen “dedim, dedi”li cümleler de bu yolda kurulmuştur:

“Dedim”: *Vakıf malın ziyade tasarruf (kullanma) vebaldir (günahtır).*

“Dediler”: *Akçamız ile almışız, bize helâldir.*

“Dedim”: *Hesaba alsalar bu sülûkünüzün (yaptığınız işin) fesadı (bozukluğu) bulunur.*

“Dediler”: *Bu hesap kıyamette sorulur.*²

“Dedim”: *Emrah nendir? “dedi”: kulumdur;*

“Dedim”: *satar mısın? “söyledi”: yok yok.*³

Eski metinlerde, bu yoldaki fiiller, çoğu zaman, konuşma cümlesinin hem başında, hem de sonunda tekrarlanmışır:

*Türk avam halkı şöyle “ demiş”: İlli budun idim, ilim şimdi hani? Kime ili kazanacağım? “der imiş.”*⁴

*Dirse Han “aydur”: Varın getirin öldüreyim! “dedi.”*⁵

*Süleyman Şah Gaziye “eyittiler” (dediler): Hânım! Bu suyu nice geçelim? “dediler.”*⁶

*Kerem “eyitti” (dedi): Bu dağa adıyla sanıyla Karadağ derler. Başını duman bürümüş! “deyip” giderken bunlar susadılar.*⁷

Bir duygu, düşünce ya da halin önemini belirtmek için, isim cümlelerindeki yüklemeler de başa ya da ortaya alınabilir:

1 R.E. Ünaydın, *Damla Damla*.

2 Fuzulî, *Şikâyetnâme*.

3 Erzurumlu Emrah, *Koşma*.

4 Türk Kara kamış budun anca timiş: – İllig budun ertim, ilim amatı kanı? Kemke ilig kazanur men tir ermiş. (Kül Tigin Yazıtı)

5 *Dede Korkut Kitabı*.

6 Âşıkpaşazade, *Tarih*.

7 *Kerem ile Aslı*.

“Kimdir” bu paçavralara bürülü bir çalı demetine benzeyen garip mahlûk?¹ (Paçavralara bürülü bir çalı demetine benzeyen bu garip mahlûk kimdir?)

“Namazgâh mı” burası?² (Burası namazgâh mı?)

(Kapı Çalınır) “Kim” o?³ (O kim?)

“Nedir” bu kılık kıyafet?⁴ (Bu kılık kıyafet nedir?)

“Nedir” o bir sürü süslenip güzelleşmek ihtirasları?⁵ (O bir sürü süslenip güzelleşmek ihtirasları nedir?)

“Ne güzeldir” Ankara’nın yaz akşamları!⁶ (Ankara’nın yaz akşamları ne güzeldir!)

“Güçdür” şiir söylemek.⁷ (Şiir söylemek güçtür.)

Menzilime doğru “benim” giden.⁸ (Menzilime doğru giden benim.)

Bütün bu örneklerden anlaşılacağı üzere, Türkçede devrik cümle birtakım özel halleri anlatmak için kullanılan özel bir söyleyiş biçimidir. Yazıya geçmiş halk hikâyeleri, Karagöz oyunları ve Hüseyin Rahmi romanlarındaki halk tabakasından kişilerin konuşmaları incelendiği zaman, yazı dilinde olduğu gibi, konuşma dilinde de genel olarak düz cümle kullanıldığı, devrik cümleye ise ancak özel hallerde başvurulduğu görülecektir. Bu özel söyleyiş kurallarından yararlanarak birtakım genellemelere gidilse bile, son yıllarda bazı genç yazarların yaptığı gibi, bir yazıyı baştan aşağı devrik cümlelerle yazmak, Türkçenin tabiatına aykırı bir davranıştır. Nitekim, devrik cümleye

1 Y.K. Karaosmanoğlu.

2 Ömer Seyfettin, *Yalnız Efe*.

3 H.R. Gürpınar, *Tesadüf*.

4 *Kanlı Kavak*.

5 Y.K. Karaosmanoğlu, *İstanbul İçinde Bir Gezinti*.

6 N. Ataç, *Düşsü Görüşme*.

7 N. Ataç, *Şiir mi Güç Nesir mi?*

8 R.E. Ünaydın, *Damla Damla*.

düşkünürlük gösteren Ataç, buna beğenisi, sağduyusu –belki biraz da içgüdü- ile dikkat etmiş, iki çeşit söyleyiş arasında bir denge kurmaya çalışmış; sözün bir bölümünü eğer devrik cümle ile yazmışsa, öbür bölümünü düz cümle ile yazmıştır:

...Bir yandan da “kızırım ona”, onu sevdiğim için kendime kızırım. (Devrim)

Sözün başında “kızırım ona” dediği halde, sonunda “kızırım kendime” demiyor. Şu örnekleri hep o bakımdan inceleyiniz:

“Sevmedim o dergiyi”. Bir dergiyi sevmedim demenin mânâsız bir söz olduğunu bilirim. (Yenilik, Biçim)

“Tanınamam Metin Eloğlu’nu”, ama yazdığı şiirlerden belli, konuşmayı seviyor. (İki Şair)

“Yapsınlar bunu şairlerimiz, hikâyecilerimiz”; bunu yapmak için de gerçekçi olsunlar. (Düşe Çağrı)

Hayır, “yapamazlar bunu”, çünkü bunun için kafalarını işletmeleri gerektir. (Cesaret İster)

Bu konuda önemli bir sorun daha var: bir dilin söz dizimi kuralları hiç değişmeden yıllar yılı sürüp gider mi, yoksa zamanla bazı değişikliklere uğrar mı?

Halit Ziya Uşaklıgil, söz diziminin zamanla ve ihtiyaçlara göre değişebileceğini ve başka dillerin söz dizimi kurallarının etkisi altında kalabileceğini savunmuştur. Anılarında bu konuya birkaç kere dokenarak şöyle demiştir:

Şemsettin Sami’nin “Sefiller” harfi harfine çevirisini, Fransız cümle kuruluşlarını koruduğu için garip bulanlar, sonra bu batı söz dizimine alışmağa başladılar. Söz dizimi nihayet bir mantık meselesiydi, ve mantık, ihtiyaçlardan doğan yenilikleri kabul eden bir ölçü idi; ...söz dizimi kendisine verilmiş yönü her zaman korumağa mahkûm bir çelik çubuk değildi. O da herhangi bir imanın ateşiyle yumuşatılabilir, ihtiyaca uyacak bir biçim alabilirdi; nitekim öyle oldu.¹

1 Kırk Yıl, 1936, c. IV, s. 89-90.

Mai ve Siyah'tan söz ederken de şunları söylemiştir:

...Dil bakımından bu eser; o zamana kadar nesirde uyulan ve kullanılan usuller dışında yeniliklerle dolu idi; öyle yenilikler ki, şiveye, söz dizimine karşı birer suç niteliğinde idi... Asıl garibi, belliydi ki, eserin sahibi bu dili iltizam ederek, özene bezene icat etmiyordu; öyle düşünüyor, öyle yazıyordu. Anlaşılan, dilde şive ve söz dizimi denen şeylerin zamanla, ihtiyaçla değişmelere istidatlı şeyler olduğuna onun bilinçdışı bir imanı vardı. Belki de bu, batı dilleriyle uğraşmasından, onların söz dizimine iyiden iyiye alışmış mantığından doğma bir olaydı; fakat ne olursa olsun bu olay nesir dilinde bir çığır teşkil etmiş oldu.¹

Gerçekten de, Edebiyat-ı Cedide nesircileri, Fransız dilinin bazı söyleyiş biçimlerini Türkçeye aktarmışlardır. O kadar ki, onların bazı cümleleri Fransızcaya olduğu gibi çevrilebilir. Halit Ziya'dan alınan şu cümleye bakın:

Ve emindi, o yine gelecekti.² (Et il etait sûr, qu'elle reviendra.)

Başka bir örnek daha alalım:

...Evet buradan gidecek, bir daha avdet etmemek üzere...³

Dikkat edilecek olursa, bu ikinci örnek, konuşma dilimizde tümleci yer değiştiren cümle çeşidinden başka bir şey değildir; yukarıda verdiğimiz örneklerden “Onun kimsesi var mı bizden başka?” cümlesine aşağı yukarı benzemektedir; düz söylenişi, “Evet, bir daha avdet etmemek üzere buradan gidecek...”tir. Daha sonraki devrin yazı dilinde de, buna benzer cümlelere rastlamaktayız:

Nemiz payıdardır, payidar olmak arzusundan gayrı?

Ağlamasın mı? Gözyaşıyla ömrün uzamayacağını bilse de.⁴

1 Kırk Yıl, 1936, c. IV., s. 138-139.

2 H.Z. Uşaklıgil, Aşk-ı Memnu.

3 H.Z. Uşaklıgil, Aşk-ı Memnu.

4 R.E. Ünaydın, Damla Damla.

... Ve onları veriyorum, isteyenlere, hırslılara ve mal düşünlerine...¹

Bir de şu örneklere bakalım:

Edebiyat-ı Cedide yazarları, konuşma cümleleri sonundaki “dedi, dedim” vb. fiillerini çoklukla cümlenin ortasına almışlardır:

– *Lâkin yanılıyorsun, dedi, onlar birbirini seviyorlar.*²

– *Ey ne olacak? dedi, geçenki havaları düşünsene!*³

– *Baba, dedim, maşallah dışlerin pek sağlam.*

– *Neyleyim, dedi, yiyecek bir şey bulamadıktan sonra.*⁴

Konuşma dilimizde fiili ortaya alınan cümlelere benzeyen bu söyleyiş yaygın bir hal almış, bugüne değin sürüp gelmiştir:

– *Anlat bana baba, dedim, bu Yalnız Efe kim?*⁵

– *Baksanıza, demişti, camınızda bir yenidünya var, bana satar mısınız?*⁶

– *Eğer kalırsam, diyor, bütün emelim Anadolu'da çalışmaktır.*⁷

– *Ben, dedi, davacı değilim.*⁸

– *Olur, dedim, senin yerine uzun uzun bakarım.*⁹

Şu örneği de inceleyelim:

*İzdivaç. O zaten bir oyuncaktı, tahta parçalarından yapılmış bir şey...*¹⁰

1 P. Safa, *Bir Tereddüdün Romanı*.

2 H.Z. Uşaklıgil, *Aşk-ı Memnu*.

3 Mehmet Rauf, *Eylül*.

4 H.C. Yalçın, *Sandalcı*.

5 Ömer Seyfettin, *Yalnız Efe*.

6 P. Safa, *Bir Tereddüdün Romanı*.

7 F. R. Atay, *Zeytinadağı*.

8 S. F. Abasıyanık, *Birtakım İnsanlar*.

9 Orhan Kemal, *Baba Evi*.

10 H.Z. Uşaklıgil, *Aşk-ı Memnu*.

Bunun düz söylenişi şöyledir: “İzdivaç zaten bir oyuncaktı, tah-ta parçalarından yapılmış bir şeydi.” Yazar, *izdivaç* sözcüğünü ayırıp bağımsız olarak başa almış, fakat yerine o zamirini koymuştur. Böy-lelikle, cümlelerin temel yapısı bozulmamış, şiveye uygunluğu korun-muştur. “İzdivaç zaten bir oyuncaktı” sözünüyle “O zaten bir oyuncaktı” sözü arasında kuruluş bakımından hiçbir fark yoktur.

Şu cümleler de o yolda kurulmuştur:

Acımak... Atatürk'te bu hassanın da ne kadar derin olduğunu bilmeyenler vardır.¹ (Atatürk'te bu acımak hassasının da ne kadar derin olduğunu bilmeyenler vardır.)

Olmamak, yok olmak... Kolay mı katlanmak bu düşünceye?² (Olmamak, yok olmak düşüncesine katlanmak kolay mı?)

Buradan şöyle bir sonuç çıkarabiliriz: söz dizimi elbette eğilip bü-külmeyen “bir çelik çubuk” değildir. Zamanla ve ihtiyaçlara uyarak bazı yenilikler kabul edebilir. Ama bu, bir dilin söz dizimi kuralları-nın kökten değişmesi anlamına gelmez. Ana kurallar durduğu yerde durur; yapılan yenilikler o kurallarla bağdaşabildiği ölçüde tutunur ve yayılır. Söz gelişi; *ki* bağlacı ile *ve* bağlacı Türkçeye çeviri yoluyla girmiş, bunlarla kurulan cümle çeşitlerinden dilimize büsbütün aykırı olanlar bırakılmış, fakat uyabilenlerin Türkçe ile kaynaşmasından yeni söyleyişler ortaya çıkmıştır. Bunu bir iki örnek ile anlatalım:

Şol gerçeği dahi söyleme ki, yalana benzer ola³

Türkçenin yapısına aykırı olan bu söyleyiş biçimi tutmamıştır. Bir de şu örneğe bakın:

Kadı sordu kim (ki): Suçsuz ve günahsız bu avratın burnun kes-meği niçin reva gördün?⁴

Bunu şu cümlelerle karşılaştırınız:

1 Y.K. Karaosmanoğlu, *Atatürk*.

2 N.Ataç, *Ölüm Üzerine*.

3 Mercimek Ahmet, *Kabusname*.

4 *Kelile ve Dimne*.

*Doktor sordu: Size burası dokundu mu yoksa?*¹

*Arkadaşım Y.K., Bahriye çatanası içinde, Büyükada'ya giderken sordu: Paşam, söyler misiniz, bu harbe niçin girdik?*²

*Deli Dumrul aydur: Yiğidinizi kim öldürdü?*³

*Dedim: Emrah nendir? Dedi: Kulumdur.*⁴

Bunlarla yukarıdaki cümle arasındaki fark, Türkçede zaten başa alınabilen fiile bir *ki* bağlacı eklemekten ibarettir. Bu yoldaki söyleyiş tutunmuş, bugüne kadar sürüp gelmiştir:

*Şadan birden sesini çevirdi, dedi ki: Bilir misin, azizim, sen safderun olmakla beraber...*⁵

*Gece rüzgârı dedi ki: Babanın kanını emen bu toprak...*⁶

Ki bağlacıyla kurulan söyleyiş biçimlerinden bazılarını görelim:

*Bilmem ki bu cümle hissime kâfi derecede izah edebiliyor mu?*⁷

*O kız o kadar güzeldi ki, gülse mavi gök de güler, ağlasa mavi gök de ağlardı.*⁸

*Ne dediğini anlamıyorum ki...*⁹

*Şeytan diyor ki, sarmalı, bin kerre öpmeli.*¹⁰

Demek ki sen beni sevmiyorsun. – Bir de baktım ki herkes gitmiş. – Sakalım yok ki sözüm dinlensin... vb.

1 P. Safa, *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*.

2 F.R. Atay, *Zeytindağı*.

3 *Dede Korkut Kitabı*.

4 Emrah, *Koşma*.

5 H.Z. Uşaklıgil, *Bir Şiir-i Hayal*.

6 Cenap Şahabettin, *Pilevne'ilen Geçerken*.

7 Y.K. Karaosmanoğlu, *İstanbul İçinde Bir Gezinti*.

8 Oşul kız antag körüklük irdi kim, külse kök tanrı küle turur, ağlasa kök tanrı ağlaya turur. (Oğuz Kağan Destanı)

9 *Kanlı Kavak*.

10 Y.K. Beyatlı, *Endülüis'te Raks*.

Bu bağlaç dilimize öylesine girmiştir ki, onunla birtakım sözcükler bile kurulmuştur: *Bolay ki, belki, sanki, halbuki, oysaki...*

Ve bağlacı için de aynı şeyi söyleyebiliriz: dilimize Arapça ve Farsçadan giren bu bağlaç, o dillerden yapılan çevirilerde ve o dillerin etkisi altında kalan divan edebiyatı nazım ve nesrinde çok kullanılmış; hatta, kimi zaman, türlü aşırılıklara sapılmıştır. Şu örneklerle bakınız:

*Padişah dergâhına ve âlimler meclisine ve şehir uluları mahfili-ne ve bâzâr ehli derneğine varır idi.*¹

*Ney ü santûr ü rubâb ü def ü tanbûr ile çeng.*²

Türkçeye yazı yoluyla aktarılan bu bağlaç, zamanla aşırı kullanışlardan sıyrılmış, konuşma dilimize kadar girmiş ve bir anlatım ihtiyacını karşılar olmuştur. Şu cümleleri bugün ve'siz söyleyemeyiz:

*Dar ve karanlık odasında gezinmeğe başladı.*³

*Sert ve sinirli bir tonla konuşuyor, arasına elini masaya vuruyordu.*⁴

*Anadolu hepimize hınç, şüphe ve emniyetsizlikle bakıyor.*⁵

*...İki milyon oğlunuz, sizin terennüm ve telkin etmiş olduğunuz aşk ve iman ile yanan ve yakan kalblerini Balkan ve Kafkas zirvelerinden Irak ve Filistin çöllerine kadar serptiler.*⁶

Şimdiye kadar söylediklerimizi şöyle özetleyebiliriz:

Devrik cümle, Türkçenin yapısında vardır.

1 *Kelile ve Dimne.*

2 *Nedim, Şarkı.*

3 *A.H. Müftüoğlu, Sümbul Kokusu.*

4 *Y. K. Karaosmanoğlu, Atatürk.*

5 *F.R. Atay, Zeytindağı.*

6 *Süleyman Nazif, Namık Kemal ile Hasbihal.*

Devrik cümle de, düz cümle gibi, kendine özgü birtakım kurallara bağlıdır; kelimelerin gelişigüzel yer değiştirmesi demek değildir.

Devrik cümle, bir düşünce ya da duyguyu daha belirli anlatmak gerektiği zaman kullanılır. Bu bakımdan bir yazıyı baştan aşağı devrik cümle ile yazmak doğallığa aykırıdır.

Yeni söyleyiş biçimleri bulmaya kalkışırsak, bunlar dilimizin ana kurallarıyla bağdaşabilmelidir.

Yazılarımızda bu noktaları her an göz önünde bulundurmamız gerek. Bulundurmazsak ne olur?.. Ne olacak? Devrik cümle kurayım derken Türkçeyi devirmiş oluruz...

1960

Dilleri Var Bizim Dile Benzemez

Oyun dili

Oyun dili deyince, akla gelen ilk şey “konuşma dili”dir. Bunun iki nedeni var: birincisi, oyunlarda kişilerin konuşmaları yansıtılır; ikincisi, oyunlar geniş halk yığınları için yazılır.

Bizde tiyatro hayatı daha başlarken bu gerçek anlaşılmış, ilk oyun yazarımız Şinasi, eserinin sonuna eklediği notta, oyununun,

“*bil-iltizâm* (gerekli görülerek, istenerek) *lisân-ı avam üzere* (halk dili ile) *kaleme alınmış*”¹

olduğunu belirtmiştir. Namık Kemal de, tiyatro üzerine yazdığı bir makalede, “tiyatro yazarlarının lûgat paralamaktan vazgeçmeleri”ni, “konuşmalarda zincirleme tamlamaların kullanılmasının gerçekten garip olacağını”² bildirmiştir.

Tanzimat devrinin başlıca komedyâ yazarları (özellikle Âli Bey, Teodor Kasap, Recaizade Ekrem, zaman zaman Ahmet Vefik Paşa, vb.), kimi dram yazarları (Şemsettin Sami, Manastırlı Rifat, vb.) Şinasi geleneğini sürdürmüşlerdir. Buna karşılık, “düşüncelerinin mertebesini tiyatro aktörlerinin iç sıkıcı konuşmaları derecesine düşürmek”³ istemeyen Abdülhak Hamit ve taklitçileri konuşma dilinden uzaklaşma yolunu tutmuşlardır. Bunun ibret verici sonucunu bugün görebiliyoruz: Şinasi ile Âli Bey’in oyunları hâlâ yaşıyor, Abdülhak Hamit’in oyunları ise... Şu örnekleri karşılaştırınız:

1 Şinasi, *Şair Evlenmesi*, 1860.

2 Namık Kemal, *Tiyatrodan Bahseden Arkadaşlara*, “Hadika” gazetesi, 1873, sayı 33.

3 Abdülhak Hamit, *Duhter-i Hindu*, sonsöz, 1875.

– *Amanın efendim, güvey olacak şu herif, isteye dileye aldığı hanımı şimdi istemiyor. Bütün saçını başını yoldu. O şöyle dursun, yenge kadınla bana bir söylemediği sebepsizlik kalmadı.*¹

– *O kaptan olacak adalı hayduda söyle, şimdi oğlumu bıraksın, yoksa hükûmete haber veririm.*²

– *İşte vücûd-i ihtişamlarının âzâ-yı meyyitesinden hâsıl olan ziyâ-yı kâzib, mâmûre-i saltanatlarının şu sönük sönük yanan kandillerinde görünüyor.*³

– *Cenab-ı Hak merhamet etmiş de, sevdiğimin meleklere gıpta-resân olan resmini dest-i kudretiyle levha-i semâya tersîm etmiş diyeceğim geliyor.*⁴

1908'den sonra sade dil akımı başlayınca, yazı dili ile konuşma dili birleşmiş, tiyatro için daha uygun bir ortam yaratılmış oldu.

Fakat Cumhuriyet devrinin son yıllarında dilde özleşme akımı başlayınca, oyun dili bakımından yeni bir sorunla karşılaştık. Öz Türkçe şiir, hikâye, roman, hatta makale ve fıkrada rahatça kullanılmaya başlandığı halde, tiyatroya bir türlü giremedi. Bunun nedeni, oyunların konuşma diliyle yazılması gerektiği, öz Türkçeninse konuşma diline yeterince yerleşmediğidir.

Bir bakıma haklı bir görüş. Ancak, arı Türkçenin konuşma diline gittikçe yerleştiğini (*basın, kesin, azınlık, başarı, durum, sanık, göçmen, emekli, eşit, akaryakıt*, vb.), tiyatronun da bunu halka yayma bakımından üstüne düşeni yapmakla görevli bulunduğunu gözden uzak tutmamak gerekir. Bir de, sanatçı, yalnız bugün için değil, yarın için de yazar. Çünkü sanatçı, öldükten sonra da yaşamak isteyen bir yaratıktır. Öldükten sonra yaşamanın tek çıkar yolu da, geleceğin insanlarıyla dil bakımından anlaşmaktır. Dilimiz özleşmeye doğru gittiğine, yeni kurulmuş birtakım sözcükler konuşma diline geçmeye başladığına göre,

1 Şinasi, *Şair Evlenmesi*, 1860.

2 Âli Bey, *Ayyar Hamza*, 1871.

3 Abdülhak Hamit, *Tarık*, 1879

4 Samipaşazade Sezai, *Şir*, 1879.

yaşamak isteyen sanatçı, bugünün konuşma dilini olduğu kadar geleceğin konuşma dilini de göz önünde bulundurmak zorundadır.

Arı Türkçeye karşı tiyatromuzun sımsıkı kapalı duran kapıları, bu yıl Güngör Dilmen'in *Midas'ın Kulakları* oyunuyla zorlanarak biraz aralandı.

Oyun başarıyla sürüp gittiği halde içlerdeki kuşku ve Türkçeye güvensizlik hâlâ kalkmadı. Tiyatro eleştiricisi Lütfü Ay, yazdığı bir makalede, eserin “sahne dili olarak belki lüzumundan fazla arı bir şiir dili ile” yazıldığını söyledi¹. Ankara'da Sanatsevenler Kulübü'nde yapılan bir tiyatro tartışmasında, genç tiyatro eleştiricileri Özdemir Nutku ile Ömer Atılâ, konusunu mitologyadan alan ve bir masal havası içinde nazımla yazılmış olan bu esere arı Türkçe uygun düşse bile, konusu günlük hayattan ya da tarihten alınan realist eserlere öz Türkçenin pek uygun düşmeyeceği görüşünü ileri sürdüler.

Bu görüş üzerinde durmak gerekiyor:

Her eser ancak kendi çağının diliyle yazılır. Konusunu değil bugünkü hayattan, tarihten alan eserler dahi yazarın kendi çağındaki dille yazılır. Sözgelimi, XVII. yüzyılda yazılmış Naima Tarihi'nden aldığımız bir konunun kişilerini Naima Tarihi'ndeki dille:

– *Rüşveti fâş ve zalemeyi âleme musallat ve beyt-ül-mâli itlâf ve isrâf ettiniz.*²

diye konuşturamayız elbette. Bunun gibi, İslamlıktan önceki kişileri de:

– *Tenri küç birdük üçün akanım kağan süsi böri teg ermiş, yağısı koy teg ermiş.*³

diye konuşturamayız. Bunu daha yalın belirtebilmek için, düşünceye başka bir açıdan bakalım: Konusu yabancı bir ulusun hayatından alınan bir oyundaki kişileri, gerçeğe uygun olsun diye, o ulusun diliyle mi konuşturuyoruz? Yooo! Gene Türkçe konuşturuyoruz; nasıl ki, bir Yunan mitologyası kişisi olan İphigeneia'yı Racine kendi çağının

1 Lütfü Ay, *Midas'ın Kulakları*, “Cumhuriyet” gazetesi, 23.10.1960.

2 *Naima Tarihi*, c. IV.

3 Tanrı güç verdiği için, babam hakanın askeri kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş.

Fransızcasıyla, Goethe de kendi çağının Almancasıyla konuşturmuş-
tur. Tıpkı bunun gibi, kendi ulusumuzun eski çağlardaki dilini de,
gerçeğe uygunluk kaygısıyla, bugün kullanamayız; o çağların hava-
sını, ancak, yerinde kullanılmış birkaç sözcük, ya da birkaç cümle
biçimiyle verebiliriz. Bu bakımdan, konusu tarihten alınan oyunlara
arî dilin uygun düşmeyeceği görüşüne katılamıyorum. Müsahipzade
Celâl'in oyunlarının bugün dil bakımından yer yer eskimesi, yazarın,
gerçekçiliği yanlış anlamasından, yani, tarihlik oyunların tarihlik dil-
le yazılması gerektiğini sanmasındandır.

“Oyun dili”nde, yalnız sözcüklerin değil, cümle kuruluş biçimle-
rinin de konuşma diline uygun olması gerekir. Kişilerini kitap okur
gibi konuşturan yazar, oyun yazarlığını bilmiyor demektir.

Edebiyatımızın ilk oyun yazarları Şinasi ile Âli Bey daha ilk adım-
da bunu anladıkları ve eserlerine başarıyla uyguladıkları halde, on-
lardan epey sonra yetişen Abdülhak Hamit ve başkaları bundan büs-
bütün habersiz yaşamışlar ve işin tuhafı, edebiyatın başka kollarında
eser verecekleri yerde, ille oyun yazmakta direnmişlerdir.

Şu iki parçayı, cümle kuruluşları bakımından karşılaştırmak, ara-
daki farkı belirtmeye yeter sanıyorum:

– *Lâkin yukarıda biraz gezinme çoğaldı. Merak etmeğe başla-
dım. Bir de bir aralık kamaradan dışarı çıkayım bakayım ki, ne
göreyim? Kumkapı açıklarında duruyoruz. Aman! Sıkı kaptanın
yanına gittim. “Bizi nereye götürüyorsunuz?” der demez beni tut-
tukları gibi bir sandalın içine koyup, “Haydi git, bu beyin babasına
söyle; seninle iki saate kadar beş yüz altın göndermezse oğlunu alıp
gideceğiz.” diye karaya çıkardılar.*¹

– *İnsanlar arasında yürürlükte olan kanunların zamanın hük-
müne göre kurulup icra ve yine zamanın hükmüne göre değiştirilip
imha olunageldiği düşüncesini bir yana bırakmamakla beraber,
memur âmire, âmir kanuna tâbi, kanun ise zamanın icaplarına
uygun olmak lâzım geldiği hatırlandığı halde, insanın hükümdarlık
ve amirlik vazifesi, tâbilik ve memurluk sıfatı levazımından olarak*

1 Âli Bey, Ayyar Hamza, 1871.

mutlak bir mecburiyet altında yaptığı hareketleri, insaf ve insanlığa aykırı da olsa, hakikat mahkemesinde toplanan hâkimlerin, zamanın hükmünü düşünerek, o hareketleri affetmeleri ve mazur görmeleri gerekir.¹

Öbür edebiyat kollarının dışında, oyunun kendine özgü bir dili vardır. Tiyatromuzun ilk devirlerinde kimi yazarların bunu anlamamış olmalarını hoşgörüyü karşılasak bile, 1908'den sonra, yani dil sadeleşmesi akımı yerleştikten sonra da, kimi yazarlar bunu anlamamış, yabancı sözcüklerin yerine Türkçelerini koymakla oyun yazdıklarını sanmışlardır. Oysa, yukarıda da söylediğimiz gibi, oyun dili yalnız sözcüklerle değil, cümle kuruluş biçimleriyle de ilgilidir. Bir oyun yazarının oyun yazmayı bilip bilmediği, denebilir ki, oyun dilini bilip bilmemesinden anlaşılır. Bu düşünceler bizi şöyle bir sonuca ulaştırıyor: Oyun denen yazı türü, çeşitli öğelerin bir araya toplanmasından meydana gelir. Dil de bunlardan bir tanesi, fakat en önemlisidir. Tiyatro alanında başarı kazanmak mı istiyoruz? Tiyatronun bir eylem sanatı olduğu kadar bir söz sanatı olduğunu da hiçbir zaman gözden uzak tutmamamız gerekir...

1961

Dilleri Var Bizim Dile Benzemez

1 Abdülhak Hamit, *Tarık*, 1879 (Aslında dili de çok ağır olan bu parçanın cümle kuruluş biçimleri korunarak –anlamayı kolaylaştırmak için– dili biraz sadeleştirilmiştir).

Gene oyun dili

Öndeyiş

Bizde tiyatronun çeşitli sorunları üzerinde zaman zaman durulduğu halde, bu sorunlardan biri olan oyun dili üzerinde –arasıra birkaç cümle ile kısaca dokunup geçmeleri bir yana bırakırsak– pek durulmamıştır. Geçen tiyatro mevsiminde ilkin *Türk Dili* dergisinde¹, sonra da, biraz daha genişleterek *Devlet Tiyatrosu* dergisinde² yayınladığım *Oyun Dili* başlıklı kısa bir yazı, konuyu bağımsız olarak ele alan ikinci denemedir³ sanıyorum. Ulvi Uraz *Türkçe* dergisinde yayınlanan *Oyun Dili*⁴, romancı Samim Kocagöz de aynı dergide çıkan *Oyuncu Dili*⁵ başlıklı yazılarıyla, konuyu hem eser, hem de oyuncu bakımından ele aldılar. Daha sonra, oyun yazarı Dr. Orhan Asena, *Dernek* dergisinde *Öz Türkçeye Tiyatro*⁶ başlıklı bir yazı; son olarak da, gene bir oyun yazarı olan Bay Turgut Özakman, aynı konuda üç yazı yayınladı; bunlardan, *Oyun Dili* adını taşıyan ikisi, geçen ay Ankara’da çıkmaya başlayan *Değişim* dergisinde⁷, *Oyun Dili ve*

1 Aralık 1960, sayı 111.

2 Şubat 1961, sayı 12.

3 Bu konuda, Sabahattin Kudret Aksal’ın, *Oyun Kişilerinin Dili* başlıklı bir yazısının benimkinden çok önce, *Türk Dili* dergisinde (Şubat 1954, c. III, sayı 29) yayınlanmış olduğunu yeni öğrendim.

4 Temmuz 1961, sayı 19.

5 Ağustos 1961, sayı 20.

6 Kasım 1961, sayı 1.

7 Kasım ve Aralık 1961, sayı. 1 ve 2.

Edebiyat adını taşıyan üçüncüsü de *Zafer* dergisinde¹ basıldı. Kısa bir zaman içinde aynı konuyu beş kişinin birden ele alması, oyun dilinin önemli bir sorun haline geldiğini gösterir.

Bay Özakman, yazılarını, bana karşılık vermek için yazmış. Ben, yazımda, öz Türkçenin artık oyun diline de girmesi gerektiğini savunmuştum. Bay Özakman, konuyu bambaşka bir açıdan ele alıp, tiyatronun bir dil ve edebiyat işi olmadığını ileri sürmüştü. Eh, bir görüştür. Üzerinde tartışılabilir. Ama ne yazık ki, yazar, her nedense, durup dururken sinirlenmiş, düşündüklerini serinkanlılıkla değil de, “polemik” edasıyla anlatmış...

Ben, adı geçen yazımda, görüşlerimi örneklerle pekiştirmeye çalışmıştım. Bay Özakman buna pek tutulmuş. “Gerektiği gibi incelenmemiş konularda, inandırıcı olmak ve ciddiye alınmak için örnekler vermek, dipnotlar çıkmak, tırnaklar açmak, açıklamalar yapmak, gelişigüzel yazmaktan daha doğuluca bir tutum”muş. Bu tutum, “yazarın her şeyi incelediğini sanacak okuyucunun gerçeği bulmak, aramak isteğini körletir, kuşkusunu uyutur”muş. Ben, “bilmediğim, ama ille görüşümü belirtmek istediğim bir konuda, incelemeksizin kesin yargılara varıyor, sığ çalışmalarımı elimin altındaki birtakım ağırbaşlı ve şaşırtıcı örneklerle destekliyor” muşum. “En çapraşık ve karışık bir sanat türü olan tiyatro üzerinde bizde nedense herkes pek çok şey bilir”miş. Hele ben “bildiğime inanmakla yetinsem iyi, bir de oturup yazı yazıyor” muşum. Yazımın sonunda şöyle bir cümle varmış:

Oyun denen yazı türü, çeşitli öğelerin bir araya toplanmasından meydana gelir.

Bütün suçum buymuş: “oyunu bir yazı türü olarak görmek”.. Her nasılsa bir cahillik etmiş, öyle bir suç işlemişim. “Sabıkam” olmadığı göz önünde bulundurularak, suçumun cahilliğime bağışlanması bilginliğin şanından değil midir? Ama Bay Özakman, hiçbir hafifletici sebep aramadan, hemen masa başına geçmiş, suçluyu cezalandırmak için bir buyrultu kaleme almış:

1 Kasım 1961, sayı. 3.

Ben, oyun sanatını bir yazı türü olarak gören bir incelemeciye, bundan böyle tiyatro konusunda yalnız seyirci olmak hakkını kullanmalıdır derim.

Olur. Buyruk buyruktur. Ama, oyunları seyrederken, “*Dest-i izdivacıma mı talip olacak? –Davetkâr nazarları– Zavallı fânilere hayatın bahşettiği...*” gibi sözleri anlayamaz da, canım sıkılıp ıslık çalmaya başlarsam ne olacak? İşte sana bir suç daha: seyirci olmak hakkını kötüye kullanmak suçu. En iyisi, Bay Özakman’ın iktidara geçmesi ve “Cevdet Kudret, bundan böyle tiyatro konusunda yazmak hakkını da, seyirci olmak hakkını da kullanamaz” diye yasa çıkarmasıdır.

Şimdilik öyle bir yasa bulunmadığına göre, fırsattan yararlanarak, bir iki satır daha yazayım bari.

Tiyatro ile edebiyat

“Tiyatro sorunlarımızı çözmek için daha uzun bir süre kavramlar üzerinde tartışmak gerektiğini” söyleyen Bay Özakman, “tiyatro bir yazı türü değil, bir eylem sanatıdır” diyor. Böylece, daha ilk adımda, bir piyesin oynanmasıyla yazılmasını birbirine karıştırıyor. Bilindiği gibi, tiyatro terimi üç anlama gelir 1. Piyeslerin oynandığı yapı; 2. Piyes oynama sanatı; 3. Piyes.

Piyes oynama sanatı, elbette bir *eylem* sanatıdır; ama masa başında oturup piyes yazmanın eylemle ne ilgisi var?.. Yazar, biraz aşağıda da, tiyatrodaki “söz sanatının yazı sanatı ile, edebiyatla hiç mi hiç ilgisi yoktur” diyor. İşte bir terim daha: *edebiyat*. Gene bilindiği gibi, söylenen ve yazılan dil verimlerinin hepsi –sanat ereği gütsün gütmesin– geniş anlamıyla, edebiyat çerçevesi içine girer (*Edebiyat* sözcüğünün *yazı* kökünden türetilen *yazın* sözcüğüyle karşılanmak istenmesi de buradan geliyor). *Edebiyat* terimi, dar anlamıyla da, sanat ereği güdülerek söylenen ve yazılan dil verimleri için kullanılır (Ataç, iki kavramı birbirinden ayırmak için, sanat ereğiyle meydana getirilen dil verimlerini *gökçe-yazın* terimiyle karşıladı). Tiyatro eseri önce yazılan, sonra da söylenen bir dil verimi olduğuna göre, ister istemez edebiyat çerçevesi içine girer; bir sanat ereğiyle

le yazıldığına göre de, değil sadece edebiyatın, doğrudan doğruya gökçe-yazın'ın içine girer. Zaten bunu ben uydurmuş değilim. Hem efendim, ben haddimi bilirim. Yüzyıllar boyunca sürüp gelen bir görüşü bir çırpıda atıp, kendi başıma buyruk yargılar vermekten sakınırım. Ahmet Vefik Paşa kahramanlarının ağzıyla söyleyeyim, "Aristoteles efendimiz", *Poetika* adlı kitabında tiyatro eserinin bir "şiir türü" olduğunu söylemişse; daha sonra Horatius efendimiz, ondan sonra da Baileau efendimiz *Şiir Sanatı* adlı eserlerinde tiyatro eserini hep "şiir türlerinden biri" diye göstermişlerse; klasik bir bölümlemeye göre, *epik şiir*, *lirik şiir*, *didaktik şiir*, *pastoral şiir* diye dallara ayrılan şiir türü içinde, tiyatro eserine de *dramatik şiir* denmişse; bütün edebiyat tarihlerinde tiyatro eseri edebiyatın bir bölümü olarak ele alınmışsa, bunda benim ne suçum var?.. Kaldı ki, ben, adı geçen yazımda, tiyatroyu yalnız "yazı türü" olarak değil, oynanmasını da düşünerek, bir "eylem sanatı" olarak da tanımlamışım. Bay Özakman'ın, pek öfkелendiği için olacak, yarısını alıp da yarısını almadığı sözlerimin bütünü şöyle:

Oyun denen yazı türü, çeşitli öğelerin bir araya toplanmasından meydana gelir. Dil de bunlardan bir tanesi, fakat en önemlisidir. Tiyatro alanında başarı kazanmak mı istiyoruz? Tiyatronun bir eylem sanatı olduğu kadar bir söz sanatı olduğunu da hiçbir zaman gözden uzak tutmamamız gerekir.

Görüldüğü üzere, "söz"le "eylem"i birlikte ele almışım; ancak, konumuz dil olduğu için, yazıda yalnız onun üstünde durmuşum... Bay Özakman'sa, *tiyatro* deyince, bundan yalnız "eylem sanatı" anlıyor, "söz"e hepten boş veriyor, onu sadece bir araç olarak görüyor. Zafer dergisindeki yazısında şöyle diyor:

Oyun sanatı, son tahlilde aksiyona, eyleme dayanır... Oyun; söz, dekor, müzik ve başka takıntıların temizlenmesinden sonra geride kalan öz, bir başka deyimle pantomimadır. Bu bakımdan, metin, dolayısıyla dil, temsil veya taklit edilen olayın seyirciye aktarılması için kullanılan araçlardan biridir. Bir aracın, amaç halinde görülmesi, tiyatro sanatının "yazı türü" olarak benimsenmesinden

doğan bir yanıdır... Söz, tiyatrodaki eylemin arkasından gider. Öne geçti mi, tiyatro örselenir...

Aristoteles efendimiz buyurur ki:

Tragedya ve komedya meydana geldikten sonra, şairler, meyillerine göre, ya bu türe ya da öteki türe bağlandılar; böylece de, iambik şiir yerine komedya, epos yerine de tragedya yazdılar. Çünkü bu yeni şiir türleri eskilerinden daha değerli ve üstün tutuluyordu (IV, 7).

Tragedya eposa üstündür, çünkü tragedya, epik şiirin sahip olduğu her şeye sahiptir... Tragedya bu etkiyi, hem metni ile, hem de eserin sahnede oynanması ile elde eder (XXVI, 5).

Sahnede temsil edilmeden ve oyuncular tarafından oynanmadan da tragedyanın yarattığı etkiye ulaşılabilir. Bundan başka, eserin sahneye konması, şiir sanatından daha çok rejisörlük sanatını ilgilendirir (VI, 10).¹

Şimdi, biliyorum, Bay Özakman, böyle bir örnekle “okuyucunun gerçeği bulmak, aramak isteğini körleteceğim, kuşkusunu uyutacağım” kuşkusuyla yeniden sinirlenecek. Ama ne yapayım, öyle alışmışım bir kez. Dedim ya, ben haddimi bilirim, uluorta kalkıp da, “tiyatro bir yazı türü değildir”, “tiyatronun yazı sanatı ile, edebiyatla hiç mi hiç ilgisi yoktur” diyemem. Peyami Safa’nın *İşkembe-i Kübra Edebiyatı* diye güzel bir yazısı vardır; orada sözü edilen kişiler gibi, *İşkembe-i Kübra Makalesi* yazamam...

Bay Özakman’a göre:

Metin, dolayısıyla dil, temsil veya taklit edilen olayın seyirciye aktarılması için kullanılan araçlardan biridir. Bir aracın amaç halinde görülmesi, değerlendirilmesi yanlıştır.

“Olay”, yani, işin en ucuz, en kolay yanı. Tiyatrodaki “amaç” bu imiş. Öyleyse, olayın ne idüğünü öğrendikten sonra, herhangi bir eseri birkaç kez seyretmemiz, ya da okumamız niçin? Ya biri çıkar da, olayı en aza indirirse? Bir başkası da çıkar, olayı temsil ettirecek yerde an-

1 Aristoteles, *Poetika*, çev. İsmail Tunalı, 1961.

lattırırsa? .. Olur mu olur... Tiyatro eseri sadece bir “araç” olsaydı, aynı eserin çeşitli çevirilerini yapmanın gereği ne idi? “Olayların seyirciye aktarılması” için tek çeviri yeter de artardı bile...

Genç oyun yazarımız, tiyatro eserinin edebiyatla ilgisi olmadığını tanıtlamak için bir de örnek veriyor. Diyor ki:

Notanın –o da bir türlü yazıdır– edebiyatla ilgisi, ilişkisi ne kadarsa, bir oyun metninin ilgisi, ilişkisi de o kadardır.

İşi mademki musikiye aktardık, sorunu öyle değil de şöyle ele alalım:

“Bir notanın, çalınması ya da söylenmesi (icra edilmesi) ile ilgisi, ilişkisi ne ise; bir oyun metninin de, oynanması (icra edilmesi) ile ilgisi, ilişkisi öyledir.”

Yazar biraz aşağıda da diyor ki:

Tiyatro tarihinde sırf metninin edebî değeri yüzünden sahne üstünde kalmış bir tek oyun yoktur. Ama edebiyatçıların kendi ölçüleri ile metnini değersiz buldukları, bulacakları nice oyunlar vardır ki her zaman baş tacıdır. Çünkü tiyatro ilkelerine uygundur. Çehov bu konuda en güzel, en uyarıcı örnektir sanıyorum. Çehov’un oyunları dikkatle incelenirse, söylemeğe çalıştığım özellik, pek açık şekilde anlaşılır.

Yukarıdaki cümlelerden “pek açık şekilde anlaşıldığına” göre, yazar, Çehov’un eserlerinin “metnini değersiz”, fakat onları “tiyatro ilkelerine uygun” buluyor. Gerçekten de, “Çehov, bu konuda en güzel, en uyarıcı örnektir”; ama bu örneğin edebiyatçıları değil, yukarıdaki satırların yazarını “uyarması” gerekir. Çünkü Çehov’un eserleri, sözcüğün tam anlamıyla, edebiyatın ta kendisidir; bütün süslerden, takıntılardan arınmış, en duru, en yalın edebiyattır. Bay Özakman’ın pek önem verdiği “olay”lar o eserlerde en aza indirilmiştir; oyun, olaylar dizisinden doğan dış eylemden çok, sözlerden doğan iç eylemle gelişir. O kadar ki, olay azlığı yüzünden, o eserler ilk zamanlarda kendi memleketinde dahi tutunmamış; o tarihe kadar sadece “olayların aktarılmasına” alışmış olan seyirci, Çehov’u ilkin yadırgamış, ancak büyük bir rejisörün çabasıyla, onun tadına varabilmiştir. Bugün dahi Çehov’u oynamak, her babayiğidin harcı değildir.

Bütün anlaşılmazlık, Bay Özakman'ın "edebiyat" anlayışından doğuyor. Yazar, "şiir" ve "edebiyat" sözlerini, "şairane söyleyiş" anlamına alıyor; "şairane söyleyiş" dışındaki düz söyleyişi ise edebiyat dışı sayıyor; sonra da bu görüşünü "edebiyatçılar"a mal ediyor.

Benim, tiyatro eserini "bir yazı türü" olarak anışıma karşı, diyor ki:

Edebiyatçıları yanıltan, oyun sanatından geriye –her şey olup bittikten sonra– bir "yazılı metin" kalmasıdır. Ama bu metin edebiyat sanatı ölçüleri ile değil, tiyatro sanatı ölçüleri ile değerlendirilir.

Hayır. Tiyatro eseri, tiyatro (oyun) sanatı kuralları göz önünde bulundurularak, edebiyat sanatı ölçüleri ile yazılır ve o bakımdan değerlendirilir.

Şimdi asıl konumuza, "oyun dili"ne gelelim...

Oyun dili nasıl olmalı

Tartışma konusu şuradan doğuyor: bir sanat kulübünde, *Midas'ın Kulakları* üzerine yapılan bir tiyatro görüşmesinde, genç tiyatro eleştircilerimiz Özdemir Nutku ile Ömer Atılâ, konusunu mitologyadan alan ve bir masal havası içinde yazılmış olan bu esere arı Türkçe uygun düşse bile, konusu günlük hayattan ya da tarihten alınan gerçekçi eserlere öz Türkçenin pek uygun düşmeyeceği düşüncesini ileri sürmüşlerdi. Ben de, buna karşılık, adı geçen yazımda, "her eser ancak kendi çağının diliyle yazılır; konusunu değil bugünkü hayattan, tarihten alan eserler dahi yazarın kendi çağındaki dille yazılır" demiş, Naima Tarihi'nden alınmış bir konunun kişisini o tarihteki dille konuşturamayacağımızı bir örnekle belirtmeye çalışmıştım.

Bay Özakman, buna bambaşka bir anlam yükleyerek, "karşıt görüşü büyültüp gülünç ve benimsenmez yapmak, sonra onu yermek, eleştirmek bana pek ucuz bir tartışma yolu gibi geliyor" demiş. Ben o denemenin ağırbaşlı bir yazı olduğu kanısındayım. "Gülünç yapmak, yermek" istesem, başka türlü yazardım. Eğer yazımdan öyle bir anlam çıkıyorsa, gerçekten üzüntü duyarım.

Bay Özakman, genç eleştiricilerimizin görüşüne karşı, benim, “bu görüş üstünde durmak gerekiyor, demiş olmama rağmen, günlük olaylardan alınan gerçekçi oyunların dili hakkında görüşümü açıklamaktan kaçınmış ve Naima Tarihi’nden aldığım örneğin yapacağı tepkiye (‘etkiye’ olsa gerek) sığınmış” olduğumu söylüyor. Yazar, “her okuyuşta daha çok şaşıttığını” söylediği yazımı bir kez daha okusaydı, şaşkınlığı geçer, “konusunu değil bugünkü hayattan, tarihten alan eserler dahi yazarın kendi çağındaki dille yazılır” cümlesi içinde, aradığı açıklamayı bulurdu.

Yazarın merakını gidermek için, uzun lafın kısası, “konusu günlük olaylardan alınan gerçekçi oyunlardan” (iki yerli, iki de çeviri oyundan) birkaç örnek vermekle yetineceğim:

– *Siz, siz olun da, öğrencilerin (talebelerin) okula (mektebe) gittiği saatte iskeleyi görün.*

– *Deliyim ben. Çok gezdim, çok gördüm de ondan. Güneyi kuzeyi (cenubu şimali), doğusu batısı (şarkı garbı), İstanbul’u Ankara’sı. Gitmediğim yer kalmadı.*

– *Tanrının (Allahın) yaptığı işlere bakıyorum da, çoğu zaman (ekseriya) eksik.*

– *Dünyayı, hayvanıyla, bitkisiyle (nebatiyle), insanıyla dünya eden sensin¹.*

– *Günaydın.*

– *Kahvedeki emekli (mütekait), günün siyasi yazısını gözden geçirip kafasında tartışmasını (münakaşasını) yapalı yıl oldu.*

– *Bir yazar (muarrir) olmak istemiştin.*

– *Âdem Havva’yı mağarasına götürdüğü zaman bu genç adamdan başka türlü bir yaratık (mahlûk) mıydı?*

– *İnsan, girdiği eve kişiliğine (şahsiyetine) göre biçim vermeden rahat edebilir mi?²*

1 Oktay Rifat, *Birtakım İnsanlar*, 1961, s. 5, 6, 62.

2 Sabahattin Kudret Aksal, *Bir Odada Üç Ayna*, 1956, s. 9, 10, 13, 16, 19.

– Bana öyle geliyor ki, açıkça, efendice bir açıklama (izah), durumu (vaziyeti) aydınlatır.

– Ama onları kesin (kat’i) olarak bilemeyiz.

– Yalnız kendim için değil, bütün suçsuzlar, bütün benim gibi sanıklar (maznunlar) için konuşuyorum.¹

– Birtakım insanlar, kadın akrabalarına edilecek öğütlerin iyi sonuçlar (neticeler) vereceğini sanırlar.

– Sonra içimizden biri âşık olmak mutsuzluğuna (bedbahtlığına) uğruyor. Yok olması için yetiyor bu².

Bay Özakman, oyun dilini şöyle anlıyor:

Oyun dili (...) her şeyden önce “teknik” bir dildir. Oyun dilini değerlendirmek için başvurulacak “norm”, edebiyatta olduğu gibi “güzel” değil, “dramatik amaca uygunluk ve dramatik etki”dir. Arı Türkçenin, öz Türkçenin oyun dili bakımından durumu, bu “norm”a bağlıdır... Özellikle gerçekçi oyunlarda direniş, yazarlardan değil, oyun sanatının yapısından geliyor. Arı Türkçe, bir oyuna, ancak dramatik amaca uygun olduğu oranda girebilir³.

... (“Tanrılar ve İnsanlar” oyununda olduğu gibi) seyircinin içinde bulunduğu zamanla sahnedeki zaman arasına dramatik bir mesafe koymak gerektiğinde, öz Türkçeden faydalanmak gerekli oluyor. Ama yazar, seyirci-zamanı ile sahne-zamanı’nı birbirine ilmiklemek isterse, o zaman öz Türkçeye ister istemez sırtını çevirecektir⁴.

Abdülhak Hamit’in oyunları Osmanlıca oldukları için değil, düpedüz tiyatro sanatına ve oyun diline aykırı oldukları için oynanamıyor. Ahmet Vefik Paşa’nın dilimize kazandırdığı oyunları ise,

1 Kafka, *Duruşma*, çev. Sabahattin Eyuboğlu, 1960, s. 17, 75, 85.

2 Brecht, *Sezuan’ın İyi İnsanı*, çev. Adalet Cimcoz, 1957, s. 62.

3 “Değişim” dergisi, sayı 1.

4 “Zafer” dergisi, sayı 3.

koyu Osmanlıca oldukları halde, bugün sahnelerimizde seyretmek mümkün oluyor¹.

Bay Özakman, bir yandan, okuyucuya soruyor:

Naima çağında geçen bir olayın, ille örnek olarak alınan bu anlaşılmaz, üstelik istesek de taklit bile edemeyeceğimiz bir dille yazılması gerektiğini söyleyen ya da yazan birini dinlediniz mi?

diyor (elbette dinledik; işte kendi yazıları); bir yandan da, “öz Türkçeye sırt çevirmek”ten, “koyu Osmanlıca”dan söz ediyor; sonra da kalkıyor, benim “durup dururken yardım beklememi” yersiz buluyor.

Bay Özakman, Ahmet Vefik Paşa’nın koyu Osmanlıcasıyla Naima’nın koyu Osmanlıcası arasında bir fark var sanıyor galiba. Vefik Paşa’nın *Zor Nikâh*’ı dışındaki eserlerini pek görmediği anlaşıyor. Onları şöyle bir karıştırsaydı, *Zor Nikâh*’ındaki medrese yetiştirmesi *Üstâd-ı Sâni* ağzına yakışan dilin bir başka çeşidinin, başka eserlerde başka kişilerin günlük konuşmalarında dahi bol bol kullanıldığını görürdü. Kendisini zahmete sokmamak için, Paşanın en ünlü oyunu *Azarya*’dan bir iki örnek verivereyim:

– Benim emelim ve arzum bütün bu nâiliyyete merbut öyle zî-kıymet, pür-meymenet mazhariyyete vuslat zımnında hiçbir cür’et edemeyeceğim tasaddi yoktur.

Molière’in *Cimri*’sini, Vefik Paşa’dan daha önce, *Pinti Hamit* adıyla Türkçeye aktaran Teodor Kasap Efendi, aynı parçayı şöyle çevirmişti:

– Dünyada, bundan başka bir şey arzu etmem. Sizi almak için elimden ne gelirse kusur etmeyeceğim, yapacağım.

İki eserden, karşılaştırmalı birkaç parça daha görelim:

– Nâr-ı iştihakıma rağmen benimle ahd-i vifaka rağbet ettiğinizden mi pişman olup da bu müştakinızı siz mesrur ettiğinize çarçabuk nedamet ediyorsunuz? (Azarya)

– Şimdi bu ahlara sebep nedir? Yoksa o güzel vaitlerinize pişman mı oldunuz? (Pinti Hamit)

– Sizin ahvâl ü husâlinizin muhassenâtına ilve olarak sinede bir de minnetiniz bu dahi munzam olur. (Azarya)

1 “Değişim” dergisi, sayı 1.

- Bundan başka, bilirsiniz ki ömrüm oldukça minnetinizin altında bulunmak boynumun borcudur. (Pinti Hamit)

- Ben bir nazenine müştakım, O da bana gamhâr. Sıdk-ı niyazım mâruzâtını rıfk ile kabul ediyor ama pederim çıkıp onu kendisine isteyip bizim keyfimizi bozuyor. (Azarya)

- Ben bir kız seviyorum. Kız da beni seviyor. Babam şimdi o kızı ben alacağım diye kalkmış birtakım münasebetsizlikler ediyor. (Pinti Hamit)

Bay Özakman'ın beğenmediği Naima Osmanlıcasına karşılık beğendiği Ahmet Vefik Paşa Osmanlıcası işte bu. Bir de kalkıyor, “durup dururken niçin telaşlandığımı” soruyor. Nasıl telaşlanmam. Kendisi eğer geçen yıl Türkiye’de olsaydı, Devlet Tiyatrosunda oyun dilinin nereye doğru yöneldiğini görürdü. Şu örneklerle bakınız:

Sizin yüzlerinizi görmekten mütevellit... vb. (Caligula)

Dest-i izdivacıma mı talip olacak? - İltihâk etmek - Hücuma mâruz kalmak - Tefrik etmek - Müsamahakâr davranmak - Sıyânet meleği - Hayatın bahsettiği, vb... (Şair Ruhu)

Davetkâr nazarlar. - İfşa etmek. - Empoze etmek. - İmajinasyon, vb... (Hayvanat Bahçesi)

Bay yazar, “teknik dil”, “dramatik amaca uygunluk”, “dramatik etki”, “seyirci-zamanı”, “sahne-zamanı” vb. diye birtakım şeyler öğrenmiş, hepsini art arda sıralamaktan hoşlanıyor; yeni urbalar giymiş bayram çocukları gibi, cicilerini göstermek istiyor. Hele *Değişim* dergisindeki ikinci yazısı, bu bakımdan ibretle okunmaya değer. Bir kitap “fihrist”ini olduğu gibi sıralamış (Bay yazar, onları belli kişilerden başka hiç kimsenin bilemeyeceği, “Bektaşî sırrı” gibi bir şey sanıyor zahir). Ama öğrendiklerini iyice hazmetmemiş olacak ki, önüne bir örnek sürdürünüz müydü, yarım sütun önce “koyu Osmanlıca”yı savunduğunu unutup, sizin örneğinizi “bu anlaşılmaz” diye geri itiyor.

İşte benim varmak istediğim sonuç da buydu: “anlaşılmaz” olduğunu belirtmek. Anlaşılmayınca da, yazarın sık sık sözünü ettiği “dramatik amaca uygunluk ve dramatik etki” söz konusu olamaz tabii. Bay Özakman “gelişigüzel” yazmayı yeğ sayar, örnek verilmesini

pek sevmez ama, konunun iyice aydınlanması için gene de bir örnek üstünde durmak gerekiyor. Yazısında *Hurrem Sultan* oyununun sözünü ettiği için örneği de oradan alalım:

Tiyatro eleştiricisi Dr. Özdemir Nutku da, daha önce, *Tiyatro ve Yazar* adlı kitabında aynı görüşü savunarak, “öz Türkçe kelimelerle kurulu bir diyalog düzeninin sahne için çok tehlikeli olabileceğini”, “böyle bir dilin (bir efsane kahramanı olan) Gılgamesh için uygun” olduğu halde, “konusu çağımızda geçen bir toplum komedyası ve tragedyası için hiçbir şekilde uygun olmadığını” (s. 137) anlattıktan sonra, bunun, konusu Osmanlı tarihinden alınmış oyunlara da gitmeyeceğini belirtmek için sözü *Hurrem Sultan* oyununa getiriyor, “böyle bir dilin *Hurrem Sultan* oyununun havasına uymayacağı gibi bizzat Hurrem Sultan karakterinin özüne de uymayacağını, o vakit o karakter ile konuştuğu dilin birbirinden ayrı kalacağını”, “bir karakterin konuştuğu dilin, sahne üzerindeki o karakterin giydiği kostüme de uygun olması” gerektiğini, “Hurrem Sultanın o süslü püslü kostümleri, incileri, elmasları, yakutları, tantanası, debdebesi” öz Türkçe sözcükleri değil, yabancı sözcükleri “gerektirdiğini” (s. 138) söylüyor. Düşüncesini pekiştirmek için, eserden bir de örnek veriyor:

Hurrem: (Beyazıt'ı durdurur) Dünya kimseye kalmadı oğul. (Meşum) Bugün ikbâlin zirvesinde bulunan niceler yarın bakarsın zirüzeber olmuş. (Araştırmacı) Ola ki: kaderin hükmü değişse, beklenmedik bir ölüm gele, Âli Osman'ın bahtı senin ellerinde kala.

Dr. Nutku, bu cümleleri yeni dile çevirerek, şu kılığa sokuyor:

Hurrem: (Beyazıt'ı durdurur) Kimseye kalmadı bu acun, oğul. (Uğursuzca) Bugün yüceliğin katında bulunan niceler yarın bakarsın yitip gitmiş. (Araştırmacı) Ola ki: kaderin hükmü değişse, beklenmedik bir ölüm gele, Yüce Osmanlıların talii senin ellerinde kala¹.

İşte birkaç satırda birkaç yanlış: *ikbâlin* karşılığı *yücelik* değildir; zirve'nin karşılığı *doruk*'tur (dağın en yüksek noktası), *kat* (1. büyük bir kimsenin yanı, huzuru, 2. bildiğimiz kat) değildir; *zirüzeber* (zîr

1 Dr. Özdemir Nutku, *Tiyatro ve Yazar*, 1960, s. 138.

ü zeber) *olmak*'ın karşılığı *alt-üst olmak*'tır, *yitip gitmek* (kaybolmak, yok olmak) değildir. Yanlıkların en önemlisi en sona kalmış: *Âli Osman*'ın (Âl-i Osman) karşılığı *Osmanoğulları*dır, *Yüce Osmanlılar* değildir. (Âl [evlat, döl, nesil, soy, sülale, hanedan] sözcüğü Farsça tamlama takısı *-i* ile bitiştirilerek *Âli* biçiminde yazılınca, yazar, bunu *Bâb-ı Âli*'deki *Âli* [yüce, yüksek] sanmış).

Bu satırları, hiç kimseyi kınamak için yazmıyorum. Hatta, Hacıvat dili karşısında Karagöz'ün durumunu ansıyarak, yazarı sevimli dahi buluyorum. Ancak, düşüncemi doğruladığı için o örnek üzerinde durmak zorunluğunu duyuyorum. Belirtmek istiyorum ki: bir tiyatro uzmanının bile anlayamadığı bir dili halk hiç anlayamaz; anlayamayınca da, Bay Özakman'ın kalemine doladığı “dramatik amaca uygunluk”, “dramatik etki” söz konusu olamaz.

Öyleyse çıkar yol nedir? Çıkar yolun ne olduğunu ben işte o yazımda söylemişim:

Her eser ancak kendi çağının diliyle yazılır. Konusunu değil bugünkü hayattan, tarihten alan eserler dahi yazarın kendi çağındaki dille yazılır. (...) Kendi ulusumuzun eski çağlardaki dilini de, gerçeğe uygunluk kaygısıyla, bugün kullanamayız; o çağların havasını, ancak, yerinde kullanılmış birkaç sözcük, ya da birkaç cümle biçimiyle verebiliriz.

Nitekim, yukarıdaki örnekte, *niceler, ola ki* gibi sözcükler (bunların Türkçe olmaları daha da iyi) ve... *değişe, ... öle, ...kala* yolundaki söyleyiş biçimi o devrin havasını vermek için yeterdi; *zir ü zeber*, vb. gibi sözler gerekli değildi.

Eserde *muntazırdık* (bekliyorduk), *müdebbir* (tedbirli), *mücerreb* (denenmiş), *rahim* (merhametli), *nâr* (ateş), *suâl* eylemek (sormak), *itham etmek* (suçlamak), vb. gibi sözlerin yerine Türkçeleri pekâlâ konabilirdi. –*Beli sultanım! Beli şehzadem!* diyecek yerde, –*Evet sultanım! Evet şehzadem!* denseydi eser ne kaybederdi? Orada, ancak, –*Evet kraliçem! Evet prensim!* denirse yadırganır. *Sadrazam* yerine kalkıp da *Başbakan* diyemeyiz tabii. Ama terimler dışında, bugünün dilini kullanmaktan başka çare yoktur. Bu arada, konuşma diline giren yeni sözcükleri de kullanacağız elbette. Nasıl ki, elimizdeki

eserde, yazar, pek seyrek de olsa, *durum, güven, çoğu zaman*, vb. gibi sözleri kullanmış, çok da iyi etmiş:

– *Durum sizce de bilinmektedir* (vaziyet sizce de malûmdur) (s. 47).

– *İstikbale güvenle* (emniyetle) *bakabiliriz* (s. 54).

(Keşke *istikbali* de Türkçeleştirip “Geleceğe güvenle bakabiliriz” deseydi).

– *Bu çoğu zaman* (ekseriya) *böyle olur* (s. 41).

Oyun dilinin konuşma dili olduğu, tiyatronun daha kurulduğu sıralarda anlaşılmış ve uygulanmıştır. Aristoteles bunu açıkça söylüyor:

(Trajik) şiir gelişince, ona uygun vezin de kendiliğinden ortaya çıktı. Çünkü konuşma diline en uygun olan vezin iamb trimetresi- dir. Delili de şu: günlük konuşmada sık sık iamb trimetresi kullanırız. Heksametre’yi ise pek az kullanırız, o da, konuşma dilinden ayrıldığı zaman olur. (Poetika, IV).

Bilindiği gibi, *heksametre*, destan ölçüsüdür. Destanlarda konuşma dilinden başka bir dille konuşturulan tanrılar, kahramanlar dahi tiyatrodan günlük konuşma diliyle konuşturulduktan sonra, konusu günlük olaylardan ya da tarihten alınan günümüz eserlerindeki oyun kişileri haydi haydi bugünkü konuşma diliyle konuşturulacak, tarihlik havayı vermek gerekince, uygun birkaç sözcük ve cümle biçimi ile yetinilecektir.

Yazımda birtakım çelişmeler bulunduğu sanısını uyandırmak için, Bay Özakman çok yıpranmış bir “taktik”e başvurmuş. Şunları söylüyor:

Bay Cevdet Kudret yazısının bir yerinde “oyun deyince akla ilk gelen konuşma dilidir” diyor, sonra “oyunların geniş halk yığınları için yazıldığını da” belirtiyor ve şu gerçeği de kesin olarak söylemekten kaçınmıyor: “öz Türkçe daha konuşma diline yerleşmemiştir.” Bu gerçekleri güzel güzel açıklayan bir yazarın daha sonra şu cümleleri yazmasını nasıl karşılıyorsunuz: “Öz Türkçe, şiir, hikâye, roman, hatta makale ve fıkra da rahatça kullanılmaya

başlandığı halde, tiyatroya bir türlü giremedi.” “Bu bakımdan, konusu tarihten alınan oyunlara arı dilin uygun düşmeyeceği görüşüne katılamıyorum.” “...Arı Türkçeye tiyatronun kapıları sımsıkı kapalı.”

Yazarın aralardan çıkarıp attığı sözleri yerlerine koyarsanız, şöyle bir düşünce düzeniyle karşılaşrsınız:

“Oyun dili” deyince, akla gelen ilk şey “konuşma dili”dir. Bunun iki nedeni var: birincisi, oyunlarda kişilerin konuşmaları yansıtılır; ikincisi, oyunlar geniş halk yığınları için yazılır.

...1908’den sonra sade dil akımı başlayınca, yazı dili ile konuşma dili birleşmiş, tiyatro için daha uygun bir ortam yaratılmış oldu.

Fakat Cumhuriyet devrinin son yıllarında dilde özleşme akımı başlayınca, oyun dili bakımından yeni bir sorunla karşılaştık. Öz Türkçe, şiir, hikâye, roman, hatta makale ve fıkırda rahatça kullanılmaya başlandığı halde, tiyatroya bir türlü giremedi. Bunun nedeni, oyunların konuşma diliyle yazılması gerektiği, öz Türkçeninse daha konuşma diline yerleşmediğidir.

Bir bakıma haklı bir görüş. Ancak, arı Türkçenin konuşma diline gittikçe yerleştiğini (basın, kesin, azınlık, başarı, durum, sanık, göçmen, emekli, eşit, akaryakıt, vb.), tiyatronun da bunu halka yaymak bakımından görevli bulunduğunu gözden uzak tutmamak gerekir. Bir de, sanatçı, yalnız bugün için değil, yarın için de yazar. Çünkü sanatçı, öldükten sonra da yaşamak isteyen bir yaratıktır. Öldükten sonra yaşamının tek çıkar yolu da, geleceğın insanlarıyla dil bakımından anlaşmaktır. Dilimiz özleşmeye doğru gittiğine, yeni kurulmuş birtakım sözcükler konuşma diline geçmeye başladığına göre, yaşamak isteyen sanatçı, bugünün konuşma dilini olduğu kadar geleceğın konuşma dilini de göz önünde bulundurmak zorundadır.

Arı Türkçeye karşı tiyatromuzun sımsıkı kapalı duran kapıları, bu yıl...

Anlaşıyor ki, Bay Özakman, düşüncenin bir noktadan başka bir noktaya doğru “gelişme”sini “çelişme” diye görmüş. Genç yazarımızın bu yanlış görme hastalığı, sanatla değil, tıpla ilgili bir konudur.

Sondayış

Bay Özakman, geçen sayıda bir bölüğü yayınlanan yazımın sonunu dahi bekleme sabrını gösterememiş, *Değişim* dergisinde¹ hemen karşılık vermeye kalkışmış. Bu seferki yazısını daha bir çığırından çıkmış gördüm. Üstünde durmaya değmez. Yalnız, yazarın öğrenmek istediği bir noktayı aydınlatmak, iki noktaya da şöyle bir değinmekle yetineceğim:

1 – Bay Özakman, *tiyatro* teriminin *piyes* anlamına gelmeyeceğini, bunun benim “buluşum”, “uydurmam”, “yakıştırmam” olduğunu söylüyor. *Webster’e*, *Brockhaus’a*, *Larousse’a* bakmış, hiçbiri beni “affetmiyor”muş; “frenkçesi böyleymiş; Türkçede ise, tiyatro teriminin *piyes* anlamına geldiğini duyan, işiten varsa beri gelsin”miş. “Bir kınama vesilesi, bir etkisiz alay imkânı yaratmak için böylesine bir uydurmacılığa nasıl kalkışılabilir, anlayamıyor”muş.

Anlatayım:

a) *Bir yazarın veya bir ulusun dramatik eserlerinin tümü, Corneille’in tiyatrosu, Yunan tiyatrosu* (“tiyatro eserleri” anlamında); (Larousse du XXe Siecle, c. VI, s. 665, sütun 3).

b) *Kolektif olarak dramatik eserler: Dryden’in tiyatrosu* (Webster, s. 2617, sütun 3,5’inci anlam).

c) *Kolektif olarak dramatik eserler* (1640’tan 1881’e kadar çeşitli yazarlardan cümle örnekleri verilmiş); (The Oxford English Dictionary, 1933, c. XI, s. 262, sütun 1, 3/d).

ç) *Piyes külliyatı* (Fransızca-Türkçe Resimli Büyük Dil Kılavuzu, c. II, s. 1331, sütun 2).

d) *Tiyatro Bibliyografyası* (“tiyatro eserleri bibliyografyası” anlamında). 1961, haz. S. Turan, B. Abacıoğlu.

1 15 Ocak 1962, sayı 3.

Bu kadarı yeter mi acaba? Yazarın öbür görüşlerinin doğruluk derecesini de bununla ölçebilirsiniz.

2 – İlk yazısıyla son yazısı arasında bir uyuşmazlık var. Yazar, pek kısa zaman içinde, her nedense düşünce değiştirmiş.

İlk yazısında şöyle diyordu:

Tiyatro sanatının kuralları –yapısı gereğince– pek az değişikliğe uğramıştır. O kadar ki, tiyatronun doğuşu sırasındaki eserler bugün hâlâ yenidir. Her sınıf halka yaratıldığı çağdaki gibi hâlâ etki yapabilmektedir. Hiçbir sanat türünde bu durumun bir benzeri gösterilemez. Kuralları böylesine sağlam, zorlayan ve köle eden bir sanat üstüne konuşurken¹...

Son yazısında ise şöyle diyor:

Üstelik Aristoteles'in görüşleri tıpkı Bay Cevdet Kudret'in kabul ettirmek istediği gibi olsaydı bile, yirminci yüzyılın ikinci yarısını on iki yıl geçce yapılan bir tartışmada bu, ne işe yarardı? Çağımızın “şiiir” anlayışı bile Aristoteles'in “şiiir” anlayışına karşı. Aradan nice yıllar geçmiş, sanat türleri biçim ve öz değişikliğine uğramış. Ama “Aristoteles efendisi” tragedyaya “şiiir türü” dedi diye, B. Cevdet Kudret “tamam” diyor, tiyatro eseri bir gökçeyazın verimidir.²

Oysa, iki yazı arasında “nice yıllar geçmiş” değil, sadece iki ay altı gün geçmiştir (Kaldı ki, Aristoteles'ten aktardığı cümlelerin de altını üstünü kırpıvermiş. Bay Yazar, böyle kopuk cümlelerle yeni “terkip”ler “yaratma”yı meslek haline getirmiş. Sözelimi, Aristoteles'in tragedyaya üzerindeki temel görüşünü belirten:

...Bir tragedyanın o halde altı ögesi olduğu ortaya çıkar ve bu öğeler, tragedyayı belli bir şiiir türü olarak karakterize ederler. Bunlar, hikâye (mythos), karakterler, dil, düşünceler, dekorasyon ve müziktir... (VI, 6)

cümlesini almamış da, bunun altında üstünde ne bulduysa, bölüm pörçük, bir araya toplamış).

1 “Zafer”, Kasım 1961, sayı 3

2 “Değişim”, 15 Ocak 1962, sayı 3.

3 – Bay Özakman, kendi deyimiyle, “bilgiçlik taslamak için” okuyucunun iznini alarak Eflatun’un *Phaidros* adlı kitabından da bir cümle aktarmış:

Phaidros: Herhalde tragedyanın her şeyden önce, bütün öğelerinin (unsurlarının) birbiri ile ve aynı zamanda bütünle ahenkli olması gereken bir eser olduğunu düşünmeyen bir adamla alay ederler.

Arkasından da, incelik gösterip, “Ben Bay Cevdet Kudret’le alay etmeyeceğim” demiş. Böylesine inceliğe karşı kabalık etmek elimden gelmeyeceği için, *Phaidros*’un düşüncesinin benim yazımla Bay Özakman’ın yazısından aktaracağım ana düşüncelerle karşılaştırılmasını okuyucuya bırakıyorum:

Oyun denen yazı türü, çeşitli öğelerin bir araya toplanmasından doğar.

Tiyatro alanında başarı kazanmak mı istiyoruz? Tiyatronun bir eylem sanatı olduğu kadar bir söz sanatı olduğunu da gözden uzak tutmamamız gerekir. (C. Kudret)

Oyun; söz, dekor, müzik ve başka takıntıların temizlenmesinden sonra geride kalan öz, bir başka deyimle pantomimadır.

Söz, tiyatroda eylemin arkasından gider; öne geçti mi, tiyatroya örselenir. (T. Özakman)

Bay Özakman’ın öbür inceliklerini kendisine bırakıyorum.

1962

Dilleri Var Bizim Dile Benzemez

Dillerin gizli dünyası

Son günlerde, Suat Yakup Baydur'un *Dil ve Kültür*¹ adlı kitabını okudum. Basılları çok olmuş ama, bugüne değin görmemiştim. Yazarın 1948-1951 yıllarında türlü gazete ve dergilerde çıkmış dil konusundaki yazıları bir araya toplanmış.

Bugünlerde yayınlanan *Ataç*² kitabından sonra Baydur'un kitabını da okumalarını, dilseverlere salık veririm. Ataç'ın sezgi ve sevgi üzerine kurulan yazılarını Baydur'un bilgi üzerine kurulmuş yazıları tamamlıyor.

Benim asıl üzerinde durmak istediğim konu başka. Baydur'un kitabını okurken, verilen bol örnekler arasında bir dil olayı gözüme çarptı:

Birbiriyle hiç ilgisi olmayan diller arasında, aynı kavramı anlatan kimi sözcükler aynı anlama gelen köklerden kurulmuş. Sözelimi, bugünkü Türkçede kullanılan *temel* sözcüğünün aslı olan Yunanca *themelion* sözcüğünün başındaki *the* sözü, *koymak* bildiren bir sözcük; bizim Doğu Anadolu'da *temel* karşılığı olarak kullanılan *koyuk* sözcüğü de *koymak* fiilinden türemiştir.

Eski Türkçeden alınarak bugünkü dilde yeniden canlandırılmaya çalışılan *erdem* (fazilet) sözcüğü *er* (erkek) ile *-dem* nisbet ekinde kurulmuş; bu bakımdan, sözlük anlamı "erkeğe ait" demeye geliyor. "Fazilet" kavramının Latince'si olan *virtus* sözcüğü de "erkek" demek olan *vir* sözünden geliyormuş.

1 TDK yayını, Ankara 1952; ikinci bas. Ankara 1964.

2 TDK yayını, Ankara 1962.

Dilimize Farsçadan gelme ve *ber* (göğüs) ile *ez-* (den) önekin-den kurulmuş bulunan *ezber* sözcüğünün sözlük anlamı “göğüsten, yürekten” demektir. Fransızcada “ezbere, ezberden” demek olan *par coeur* sözünün sözlük anlamı da aynı imiş. İngilizcede de “ezber” kavramının karşılığı olan *by heart* sözünün sözlük anlamı “yürekten” demekmiş.

Fransızcadaki *melancolie* sözcüğünün aslı olan Yunanca *melankholia* sözcüğü, *melan* (kara) ile *kholia*’dan (safra) bileşikmiş ve “kara safra” anlamına gelirmiş. Arapça “kara” anlamına gelen *sevda* sözcüğünün “*mélancolie*” anlamı da vardır; hele Türkçedeki *kara sevda* sözü bunu iyice pekiştirmektedir.

Bunlara ben de birkaç örnek ekleyeyim:

Bir yeri savaşla almak anlamına gelen Arapça *feth* (açma) kavramının eski Türkçedeki tam karşılığı *açmak*’tır.

Arapça *kazâ* (mahkemenin hükmü) sözcüğünün sözlük anlamı “yarmak, kesmek” demektir. Eski Türkçeden alınan *yargı* (hüküm) sözcüğü de *yarmak* fiilinden türemiştir. Latince *decidere* (hüküm vermek) bileşik sözcüğünün aslı olan *de-caedere* sözündeki *caedere* sözü “kesmek, yarmak” anlamına geliyormuş; Almanca *entscheiden* (hüküm vermek) bileşik sözcüğündeki *scheiden* sözü de “yarmak” demekmiş.

Bu özelliği deyimlerde bile görüyoruz:

Osmanlıcadaki *hâk ile yeksan etmek*’in (toprakla bir gibi etmek) Türkçedeki karşılığı *yerle bir etmek*’tir.

Araştırılsa, çeşitli dillerde bu yolda kurulmuş kim bilir daha ne sözcükler vardır.

Yeryüzünde birbirlerinden ayrı duran kıtaların altlarındaki yeraltı suları nasıl birbirleriyle birleşiyorsa, yer üstünde birbirlerinden ayrı gibi görünen dillerin de inilemeyen derinliklerde birleşen yeraltı suları var mı acaba, diye düşünüyor insan.

Birtakım kavramları Türkçe ile karşılamak gerekince, dillerin bu özelliğini göz önünde tutarak, Batı ekincine (kültürüne) bağlı diller-

de o kavramları anlatan sözcüklerin dilimizdeki karşılıklarını bulmak, yeni sözcükleri o kökten türetmek hem yerinde olur, hem de birtakım kolaylıklar sağlar diye düşünüyorum.

Zaten, Osmanlılar devrinde olsun, Cumhuriyet devrinde olsun, bu yola sık sık başvurulmuş, başarı da sağlanmışır.

Savaş gemilerinden birinin adı olan İngilizce *destroyer* (tahrip edici, yıkıcı), İtalyanca *destruttore* (yıkıcı), Almanca *Zersierer* (yıkıcı) kavramı, Osmanlıcada *muhrip* (tahrip edici, yıkıcı) sözcüğüyle karşılanmıştı.

Latince *civis* (yurttaş, şehirli) sözünden türetilen Fransızca *civilisation* (uygarlık) sözcüğünün sözlük anlamı “şehirlilik” demekmiş. Osmanlıcada, buna benzetilerek, Arapça *medine* (şehir) sözcüğünden *medeniyet* (uygarlık) sözcüğü türetilmiştir ki, bunun da sözlük anlamı “şehirlilik” demektir.

Yunanca *idea* sözcüğüne bağlı olan Fransızca *idée* (fikir, düşünüş) sözcüğünden türeyen *ideal* (ülkü) kavramını, Ziya Gökalp, Arapça *fikir* sözcüğünden türettiği *mefkure* ile karşılamıştı.

Latince *cultura* sözü “bakım”, *agri cultura* “tarla bakımı”, *cultura animi* de “ruh bakımı, ruh eğitimi” demekmiş. Fransızca *culture*, İngilizce *culture*, Almanca *kultur* işte buradan çıkmış. Bizde de, Ziya Gökalp, bu kavramı Arapça *hars* (tarla sürme, sürülmüş tarla) sözcüğüyle karşılamıştı. Bunu Türkçeleştirmek gerekince, Ataç, *ekin* sözcüğünü kullandı. Bu sözcüğün kendi anlamı çok yaygın olduğu için, *kültür* karşılığı olarak pek tutunmadı; ben, biraz daha terim çeşnisi verebilmek için, bir yazımda, yine *ekmek* kökünden *ekit* demiştim; Konur Ertop, yazılarında, aynı kavramı *ekinç* sözcüğüyle karşılıyor. Bu daha uygun görünüyor bana; eğer sık sık kullanılırsa tutar gibime geliyor.

Fransızca *qualité*, Almanca *Qualitat*, İngilizce *quality* sözleri, Latince *qualis* (nasıl) sözünden kurulmuş olan *qualitas* (nasıllık) sözcüğünden çıkmış. Osmanlıcada *keyfiyet* sözcüğüyle karşılanan bu kavramı Türkçeleştirmek gerekince, bugünkü dilimizde yalnız *nite-*

kim sözünde yaşayan *nite* (nasıl) sözcüğünden *nitelik* (sözlük anlamı “nasıllık”) türetilmiş ki, bu da *qualitas* sözcüğünün tam çevirisi imiş.

Ben, bugüne değin, sözcük kurarken, çeviri yoluna gitmenin gerekli olduğu kanısında değildim. Hatta, Ataç’ın, *vapur* karşılığı olarak *buğulu* sözünü kullanmasına takılmıştım (Meğer o sözü Baydur’un kitabından almış). Çeşitli dillerdeki sözcükler, çoğu zaman başka başka açılardan kurulduğuna göre, biz de kendi açımızdan kurmalıyız diye düşünüyordum. Sözgelimi, Türkçede *yum*, *yumru* sözünden kurulduğu söylenen *yumurta*’nın Farsçası *tohm-i mürğ*’dur (kuş tohumu); demek ki, bir nesneye ad vermek için Türkçede onun biçimi, Farsçada ise biyolojik niteliği göz önünde bulundurulmuş.

Böyle düşünürken, dillerin gizli dünyasını, yeraltı sularının birleştiğini daha sezmemiştim. Bugünse, yukarıda da söylediğim gibi, hem diller arasında öyle bir bağın bulunması, hem de bu bağ bir çeşit ipucu verdiği için, yeni sözcük kurmada kolaylık sağlaması bakımlarından çeviri yoluna gitmenin yararlı olduğu kanısındayım. Ancak, bunu her zaman uygulama olanağı yok elbette. Diyelim, Osmanlıca’daki *fâsıla*’yı karşılamak için bizde *ara*, *aralık* bulunmasaydı da, bu kavrama bir karşılık bulmak için –bugün kimi kimselerin kullandığı– Fransızca *inter-valle* sözünü çevirmeye kalkışsaydık, şöyle bir sonuca varacaktık; bir bileşik söz olan *inter-valle*’in başındaki *inter*, Latince “arası” demekmiş; *valle*’in Latince aslı olan *vallum* da “kazık” demekmiş; bu bakımdan, *intervalle*’in Türkçesi “kazık-arası” olmak gerekirmiş. Bunu kaba bulup biraz incelterek “direklerarası” desek bile gene uygunsuz bir karşılık koymuş olurduk.

İşte bu türlü sözcüklerle karşılaştıkça, çeviri yoluna gitmektense kavramın özelliklerini göz önünde bulundurarak, kendimiz bir şeyler yaratmak zorundayız. Ama genel olarak, dillerin gizli dünyasını hiçbir zaman gözden uzak tutmamalıyız.

1962

Dilleri Var Bizim Dile Benzemez

Edebiyatın temel terimlerinden birkaçı üzerine

“Nesir” kavramını karşılamak için, kimin bulduğunu bilmediğim *düzyazı* sözcüğünü Türk Dil Kurumu da benimsemiş görünüyor. Gerçi daha *Türkçe Sözlük*e girmiş değil ama, son aylarda Kurum’un çıkardığı *Dil Devriminden Bu Yana Düzyazı Örnekleri* adlı kitapta kullanıldığına göre, Türkçe Sözlük’ün yeni baskısına da alınacak demektir. Sözlüğe girip de benimsenişleri kesinleşmeden, edebiyatın “nesir, nazım, şiir, kafiye, vezin, vb.” gibi birkaç temel teriminin karşılıkları üzerinde durmak istiyorum.

1- İlkın şu *düzyazı* sözcüğünü ele alalım. Dikkat edersek, bu sözcük, yalnız “yazıya geçmiş nesir”i karşılıyor, yazıya geçmeyen, ağızda yaşayan “nesir”i içine almıyor. Sözelimi, yazının daha bulunmadığı çağlardaki “nesir”den söz ederken *düzyazı* sözcüğünü kullanmak yersiz olur; “nesir”le söylenmiş bir söylev ya da konuşmayı anlatırken de öyle... Örnek olarak şöyle bir cümle alalım:

Yazının daha bulunmadığı çağlarda da nazım ve nesir vardı.

Yeni terimi kullanınca cümle şöyle olur: *Yazının daha bulunmadığı çağlarda da nazım ve düzyazı vardı.*

Yazı yokmuş ama, *düzyazı* varmış. Görülüyor ki, terim burada yerine oturmuyor, sırtıyor. Bir de, yazının var olduğu çağlardaki bir örnek üzerinde duralım; sözelimi, Molière’in Mösyö Jourdin’inin ünlü sözünü okuyalım:

Demek kırk yıldan beri, bilmeden, farkında olmadan nesir söylüyorum.

Buradaki *nesir söylüyorum* yerine *düzyazı söylüyorum* diyebilir miyiz? İşte bu yüzden, hem yazıdaki, hem de yazı dışındaki “nesir”i karşılamak için başka bir sözcük bulmamız gerekir.

Ataç, bu anlamda, *düzsöz, düzdeyiş, düzeyit, düzeti* sözcüklerini kullanmış¹. Görüldüğü gibi, hep, “söz, demek, eyitmek (söylemek)” köklerinden yararlanmış (belki *düzyazı’yı* da o bulmuştur. O bulmadıysa bile, *düz* kavramına dayanıldığına göre, onun buluşundan yararlanılmış). Bunlardan *düzsöz*, en kısa olması bakımından en uygun gibi görünmekte ise de, önemli bir sakıncası var, o da, *z* ile *s*’nin çatışması. Gerçi dilimizde buna benzer birçok söz vardır: *tozsuz, tuzsuz, gözsüz, sessiz, yüzseksen*, vb... Bunlara alışmış olduğumuz için, içlerindeki ses çatışmasının farkına varmıyoruz; *düzsöz* üzerinde de direnilseydi, zamanla ona da alışılır, rahatlıkla kullanılabilirdi belki. Buna karşılık, *düzdeyiş* daha rahat söylenişli bir söz; hele, halk edebiyatında “*şiiir*”e *deyiş* dendiğine göre, “*şiiir*”in karşıtı olan “nesir”e de *düzdeyiş* demek, iki kavram arasındaki ilişkiyi göstermesi bakımından daha da elverişli. Sonra, “vecize” karşılığı olan özdeyişin tuttuğunu düşünürsek, yapı bakımından ona benzeyen *düzdeyiş*’in de tutacağını umabilirdik.

Fakat hepsi için ortak bir sakınca var: bütün bu önerilerin dayandığı *düz* sözcüğü, akla ister istemez *eğri* sözcüğünü getirdiği için, “nesir”in karşıtı olan “nazım”ın ve “*şiiir*”in *eğriyazı, eğrisöz, eğrideyiş, eğrieyit, eğrieti* olduğu yolunda bir sanı uyanıyor ki, bu, küçümsenemeyecek bir sakıncadır. O bakımdan, gerek “nesir”, gerek “nazım” ve “*şiiir*” için başka bir kökten yeni birer terim ve en iyisi, bileşik olmayan yalın birer söz bulmaktır. Nitekim, Ataç, Arapça “nesr etmek”in Türkçedeki karşılıklarından biri olan yaymak’tan ilkin *yayıç* sözcüğünü kurmuş, fakat okurların bunu kötülemek için “ağızlarını yaya yaya söyleyip eğlenmelerinden” çekinerek, kullanmaktan vazgeçmiştir. Diyelim, “nesir”e herhangi bir karşılık bulduk. İş yalnız onunla da bitmiyor; karşımıza bir de “mensur” terimi çıkıyor. Bugüne değin

1 Yılmaz Çolpan, *Ataç’ın Sözcükleri*, 1963.

“nesir” ya da onun yerini alacak sözcüğe bir *-li -lı* takısı eklenerek “mensur” kavramı karşılanmaya çalışıldı: *nesirli, düzyazılı* gibi. Fakat *-li* takısı bunu tam karşılamıyor; *nesirli eser* demek *mensur eser* (nesirle yazılmış eser) demek değildir, “içinde nesir bulunan eser” demektir. Öyleyse, “nesir” için öyle bir sözcük kuralmalıyız ki, ondan, yakın kavramları için başka sözcükler de türetilbilsin. Bir örnek düşünelim (önceden söyleyeyim, vereceğim örneği beğenmiş ve benimsemiş değilim; ancak, elimizdeki iki kavramın karşılanabilmesi için tutulacak yolu göstermesi bakımından üzerinde duruyorum): “nesr etmek”in Türkçesinin *yaymak, saçmak, serpmek* olduğunu biliyoruz. Bunlardan *serpmek*’i ele alalım. *Serp* kökünden kuracağımız *serpi* sözü “nesir”i karşılayabilir; yine aynı kökten türeteceğimiz *serpik* sıfatı da “mensur” sözünü karşılar (*Serpik* derdemez kimi okurların *Sürpik dudu*’yu hatırlayıp bıyıkaltından gülümsediğini görür gibi oluyorum. Eğer öyle bir çağrışım olmasaydı, her iki sözcüğü de önerirdim. Yukarıda da söylediğim gibi, burada sözcükleri değil, tutulacak yolu öneriyorum).

Buna koşut olarak “nazım” ve “manzum” terimleri için de aynı yolda yürümek, yani türetmeye elverişli köklerden yararlanmak gerekir.

2- Kimi yazarlarca “nazım” karşılığı olarak kullanılan koşuk sözcüğü üzerinde ayrı bir açıdan durmak istiyorum. Koşuk, İslamlıktan önceki edebiyatımızda belli bir şiir türünün adıdır. Ona bugün “nazım” anlamının da yüklenmesi –özellikle İslamlıktan önceki çağın şiirinden söz ederken– birtakım kavram karışıklıklarına yol açacaktır. Aynı bilim ya da sanat dalındaki terimlerin bir tek anlamı olması gerektiği ilkesi göz önünde bulundurularak, *koşuk* sözcüğüne terim niteliğinde ikinci bir anlam yüklenmemesi, “nazım” ve “şiir” için ayrı sözcükler bulunması yerinde olur kanısındayım. Sözelimi, bugün yaşayan *koşma* terimine nasıl başka bir anlam ekleyemezsek, *koşuk* terimine de aynı nedenle yeni bir anlam katamayız.

Burada, kendimce önemli saydığım bir noktaya değinmek istiyorum. Yukarıdan beri, “sözcük kurmak, sözcük türetmek, vb.” diyorum ya; aslında, bu, en son başvurulacak yoldur. Daha önce, halk

ağzında (halk edebiyatında) ve eski Türk edebiyatlarında (sözgelimi, Uygur edebiyatında, vb.), sözünü ettiğimiz kavramları karşılayan – ve en önemlisi, bugünkü beğenimizi okşar nitelikte– terimler varsa onları almamız; eğer yoksa –ya da bugünkü beğenimize uymuyorsa– ancak o zaman yeniden yaratma yoluna gitmemiz gerekir. Böylece, dil sadeleşmesi akımında Ömer Seyfettin’le Ziya Gökalp’in savunduğu “eşanlamlı sözlerden Türkçesini almalı” ilkesini de uygulamış oluruz. Eğer öyle yapmazsak, boşuna zaman ve emek harcanmış, bir yandan da dilde eşanlamlı sözcükleri çoğaltmış oluruz ki, bu, dil için bir zenginlik sayılamaz. Sözgelimi, Farsça ile Arapçadan gelme *âb* ve *mâ* sözlerinin taşıdığı kavramı karşılamak için nasıl yeni bir sözcük kurmaya kalkışmamış da, konuşma dilimizde zaten var olan *su* sözcüğünü almışsak, terimler konusunda da aynı yolu tutmamız gerekir. Aşağıdaki iki örnek bunu daha iyi aydınlatacaktır:

3– “Kafiye” kavramının halk edebiyatımızdaki karşılığı *uyak*’tır. *Ayak* terimi, kafiyeli sözcüklerin dize sonlarında bulunduklarını anlatması bakımından, gerçekten başarılı, üstelik de güzel bir karşılıktır. Oturup da *uyak* diye yeni bir karşılık türetmek –türetilen sözcük ne kadar iyi olursa olsun– gereksiz bir çabadır.

4– “Redif” için de aynı şeyi söyleyeceğim. Neyse ki, şimdiye kadar birileri kalkıp da “redif”i karşılayacak bir sözcük kurmaya çalışmamış. “Redif”in halk edebiyatındaki karşılığı meğer *dönerayak*’mış. Bunu daha yeni öğrendim. Üç-dört tane değil, on-on beş tane uzman bir araya toplansa da haftalarca düşünse, hiçbirinin “redif” için *dönerayak*’tan daha uygun ve daha güzel bir karşılık bulabileceğini sanmıyorum.

5– Şimdi, yukarıda sadece değinip geçtiğim bir noktayı burada biraz kurcalamak istiyorum. Konuşma dilinden, halk edebiyatından, ya da edebiyatımızın başka lehçelerinden alacağımız terimlerin, “bugünkü beğenimizi okşar nitelikte olması” koşulunu ileriye sürmüştüm. Bir sözcüğün “bugünkü beğenimizi okşaması”, ancak, onun kökünün ve ekinin bilinen kök ve eklerden olmasına bağlıdır. Bilinmeyen köklere aşırı bağlılık gösteren Ataç’ın ileriye sürdüğü *köğ* (vezin), *köğük* (mısra), *üycük* (beyit), *yır* (şiir), *dörüt* (sanat), vb. te-

rimlerinden hiçbirinin tutunup yaşayamamasının nedenini burada aramak gerekir (işte bu gerekçe iledir ki, yukarıda “nesir” üzerinde dururken, Kars bölgesinde “nesir” anlamında kullanılmakta olan *saya* sözcüğünü ileriye süremedim).

Divanü Lugatî't-Türk'te gördüğümüz *köğ* sözcüğü “vezin” anlamına geliyormuş, ama bizim için yabancı bir söz. Öyleyse, “vezin” kavramı için başka kaynaklarda bir karşılık ararız; orada da uygun bir şey bulamazsak, işte o zaman oturur, bildiğimiz *ölçmek*, ya da *tartmak* köklerinden bir terim kurarız (Bu arada şu noktayı açıklayayım: “vezin” karşılığı olarak bir ara benim de kullandığım *ölçü* sözcüğü uygun düşmüyor; çünkü *ölçü*, ölçme işinde kullanılan metre, kilo, litre, vb. gibi ölçme birimlerinin genel adıdır; öyleyse, söz ölçüsü olan “vezin” için ayrı ve özel bir ad bulmamız gerekir. Ben, tahıl ölçme kabı olan *ölçek* sözcüğüne ikinci bir anlam yükleyerek, onu, şiirdeki “söz ölçüsü” [vezin] anlamına da kullanabileceğimizi sanıyorum: *aruz ölçeği, hece ölçeği* gibi).

“Mısra” kavramını karşılamak üzere, Ataç'ın *köğ* kökünden türettiği *köğük* sözcüğü hiç tutmadı da, kimin kurduğunu bile bilmediğim *dize* sözcüğü işte birdenbire tutuverdi, bugün hepimiz rahatça kullanıyoruz. Nedeni ortada: *köğük*'ün nerden geldiğini bilmiyoruz ama, *dize*'nin *dirmek*'ten kurulduğunu bir bakışta anlıyoruz (Kars bölgesinde “mısra” karşılığı olarak kullanılan *yaprak* sözcüğü üzerinde de ayrıca düşünmemiz gerekir).

Tutturmak için üzerinde yıllarca direnilen *dörüt* (sanat) sözcüğünü ele alalım. Şu bildiğimiz *türetmek*, *yaratmak* anlamına gelen eski *törütmek* sözcüğü önce *dörütmek* kılığına sokulmuş, sonra *-mek* takısı atılarak *dörüt* yapılmış. “Sanat” kavramını karşılayacak terimi, “yoktan var etmek” anlamına gelen bir sözcükten kurmak gerekiyorsa, bugün konuşma dilimizde yaşayıp duran *türetmek*, *yaratmak* sözcüklerinin suyu mu çıktı?

Geçen yılın sonlarında Bay Tahir Nejat Gencan da, “sanat” karşılığı olarak *epik* sözcüğünü ileriye sürdü¹. *Kutadgu-Bilig*'de var olduğu

1 “Türkçe” dergisi, 1964, sayı 37.

bildirilen, Kurumun çıkardığı *Söz Derleme Dergisi*'nde de Edirne'den derlenmiş olduğu görülen bu sözcük, *epitmek* mastarının türevleri arasında imiş. Buraya kadar bir şey diyecek değilim, ama bundan sonrası için denecek iki şey var: bir kere, *epitmek* mastarı bugün yaşamıyor ki, ondan türeyen *epik* terimi yaşasın; ikincisi ve ötekinden daha önemlisi, Yunanca *epos*'tan kurulmuş bulunan *epik* sözcüğüyle aynı ses yapısında olan Türkçe *epik* sözcüğü aynı sanat dalında (edebiyatta) kavram karışıklığına yol açmadan nasıl kullanılabilir? *Sanat tiyatrosu* diye bir yazı yazmak isteyen bir yazar, makalesine *epik tiyatrosu* adını verince; bu sözü, son yılların modası *epik tiyatro* anlamına kullanmadığını nasıl anlatacak? “Bu epik başka epik” diye açıklama mı yapacak? Diyelim, *epos*'la ilgili *epik* için dilimizde başka bir terim bulduk; öyle bile yapsak, uluslararası yaygın bir terim olan *epik* var oldukça, onun sınır dışındaki varlığının gölgesi bile bizim *epik*'imize yaşama hakkı vermeyecektir.

Şu birkaç örnek dahi, genel dille ilgili sözler konusunda olduğu gibi, terimler konusunda da, her şeyden önce ilkelerin ortaya konması gerektiğini gösteriyor. İlkeleri, kısaca, şu üç noktada toplayabiliriz:

1. Var olanları derlemek.
2. Derlenenler arasından, belli bir ölçüye göre, seçme yapmak.
3. Var olmayanlar ya da uygun görülmeyenler için, gene belli bir ölçüye göre (yani yaşayan kök ve eklerden) yeni sözcükler türetmek.

1964

Dilleri Var Bizim Dile Benzemez

Halkçılık açısından dil devrimi

“Dil dilenciliği” çağı

Bu yıl 12 Temmuzda Türk Dili Tetkik Cemiyeti’nin (Türk Dil Kurumu’nun) kuruluşunun, 26 Eylül’de de Dil Bayramı’nın –dolayısıyla dil devriminin– 33. yıl dönümünü andık.

Yeni Türk devletini, dış siyasette “bağımsızlık”, iç siyasette “halkçılık” temelleri üzerine kuran Atatürk, dil devrimini de bu iki temel üzerine oturmuştur.

Atatürk, “dilde bağımsızlık” görüşünü, devrimden daha iki yıl önce şöyle açıklamıştı:

Ülkesini, yüksek istiklâlini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır¹.

Türk ulusu, uzun tarihinde, dil bakımından iki büyük salgın (istila) görmüştür. Bu salgınların birincisi doğudan, ikincisi batıdan gelmiştir.

Bin yıldan beri sürüp gelen birinci salgın, Türklerin İslam uygarlığı çevresine girmesiyle başlar. Bu dönemde, Arap ve Fars dillerinin sözcük ve kuralları, medreseden yetişme aydınların aracılığıyla, Türkçeye doluşmaya başlamış, böylece, üç dilden (Arapçadan, Farsçadan ve Türkçeden) birleşik olan ve yalnız okur yazarlar arasında kullanılan özel bir dil doğmuştur.

Bu dönemde Türkçe kaba ve yetersiz görülüyor, onunla ahenkli şiir yazılamayacağı ileriye sürülüyor; hele ilk zamanlarda şairlerimiz

1 Sadri Maksudi Arsal, *Türk Dili İçin*, 1930.

doğrudan doğruya Farsça ile yazıyor; Âşık Paşa'nın dediği gibi, "Türk diline kimseler bakmıyor, Türklere asla gönül akmıyor"du. Daha sonraları bazı devlet ileri gelenlerinin ve halkın isteğine uyularak Türkçe eserler yazılmaya başlandığı zaman da, yabancı dillerin sözcük ve kuralları, Türkçenin anlatım yetersizliğini (!) gidermek ve şiirin ahengini sağlamak için, dile aracı olarak sokulmaya başlanmıştır. Bu konuda, kimi şairlerin söyledikleri dikkate değer:

Bunca beyti düzünceye kadar yarı tenim utançtan eridi¹.

Bu Türk dili çok kaba bir dildir, yazarlar bu dilden utanç duyarlar².

Türkçe sözcüklerle ince şiir söylemek çok zordur³.

Yabancı bir uygarlığın çevresine girince, böylesine bir aşağılık duygusuna kapılmamız, Türkçede karşılığı bulunmayan kavramları anlatan *namaz, hac, zekât* vb. gibi sözcüklerin yanı sıra, Türkçede karşılığı bulunan kavramlar için de yabancı sözcük almamıza yol açmış, sırasına göre her ikisini de bir arada kullanmış, hatta kimi kavramların Türkçelerini büsbütün atıp yerlerine doğrudan doğruya Arapça ya da Farsçalarını almışız. Eldeki belgelerden öğrendiğimize göre, Uygur Türklerinin (IX.-XIII. yy.) dilinde şöyle sözcükler varmış:

Ölüt, ölütcü, etöz, aşlık, istem, sezik.

Bunları beğenmemiş olacağız ki, hepsini atıp yerlerine şu sözcükleri almışız:

Kati (katil), kaatil, vücut, matbah (mutfak), arzu, şüphe.

XIII. yüzyılda yazılmış bir sözlükte⁴ şöyle sözcükler görüyoruz:

Etçi (kassâb, kasap), gözdemci (casus), yıldızcı (müneccim), kıskaç (kelbetan, kerpeten), gözgü (âyine, ayna), vb.

1 Mesut bin Ahmet, *Süheyl ü Nevbahar*, XIV. yy.

2 Sarı Kemal, *Selatinname*, XV. yy.

3 Fuzulî, XVI. yy.

4 İbni Mühennâ, *Kitabü Hilyetü'l-İnsan ve Halbetü'l-Lisan*, XIII. yy. sonu.

XIV. yüzyılda yazılmış bir kitaptan¹ Kuman (Kıpçak, Altınordu) Türkleri arasında şu sözcüklerin kullanıldığını öğreniyoruz:

Giyit (elbise), *satık* (ticaret), *tanık* (şahit), *yargı* (hüküm), *yargıcı* (hâkim), *dilmaç* (tercüman), *özden* (asıl), vb...

Görülüyor ki, Türkçenin yetersizliğini ileriye sürenler, onu kendileri yoksullaştırmışlar, sonra da bundan yakınmaya kalkışmışlardır.

Bir de şu var: Türkçeye giren yabancı bir sözcük tek başına gelmeyip kendi ailesini de birlikte getirmiştir. Diyelim *Um* (ilim) sözcüğünü aldık; bununla birlikte *ulûm*, *âlim*, *ulemâ*, *muallim*, *malûm*, *ilâm*, *talim*, *talimat*, *talimatnâme*, vb. de girmiştir. Bu demektir ki, giren bir tek sözcük Türkçeden yalnız bir sözcüğün atılmasını değil; ailesini de birlikte getirdiği için, birçok sözcüğün atılmasını sağlamıştır. Sonra, bu yabancı sözcükler cümle içinde birtakım ekler, bağlaçlar, tamlamalarla birbirlerine bağlanmış; bu tutum gide gide öyle bir sınıra ulaşmış ki, Türkçe diye yazılan şeyler Arapça ve Farsça bilmeden anlaşılmaz olmuş. İslam uygarlığı çağının en büyük şairlerinden sayılan Bakî'nin en ünlü bir şiiri (Kanunî ağıtı [Kanunî Mersiyesi]) şöyle başlar:

Ey pâ-y-bend-i dâm-geh-i kayd-i nâm ü neng
Tâ hey hevâ-yı meşgale-i dehr-i bi-direng

Osmanlı toplumunun en ünlü nesircisi Nergisi de, “*düşündükçe...*” sözü yerine şunları söylemiştir:

Dest-i endişe, heyzüm-pâre-i mülâhaza ile tahrîk-i âteş-dân-ı efkâr ettikçe...

Türkçenin gördüğü ikinci salgın, Türk toplumunun XIX. yüzyıl ortalarında Batı uygarlığı çevresine girmesiyle başlar. Bu dönemde de aynı aşağılık duygusundan doğma aynı tutum yine sürmüştür. Bu sefer de Frenk sözcüklerini Türkçe sözcüklerden üstün görüp onları almaya başladık.

Sözelimi, *gerdanlık*, *başörtüsü*, *yelek*, vb... sözcüklerinin yerine *kolye*, *eşarp*, *jile* vb... gibi sözcükler kullanılır oldu. Ne güzel renk ad-

¹ *Codex Cumanicus*, XIV. yy. başı.

larımız vardı: *devetüyyü, kültrengi, fesrengi, kavuniçi, yavruağzı, vişne-çürüğü, camgöbeği, kestane, güvez* vb... Bu güzelim adlar elden gidiyor, onların yerine *siklamen, griblô, bordo, maron, oliv*, vb... giriyor.

Yalnız Türkçe sözcükleri atmakla yetinmedik, Arap ve Fars dillerinden aldığımız sözcükleri de bu sefer Frenkçeleriyle değiştirdik: *hekim* yerine *doktor*; *cerrah* yerine *operatör*; *baytar* yerine *veteriner*; *müderris* yerine *profesör*; *kâtip* yerine *sekreter*; *hizmet* yerine *servis*; *fırka* yerine *parti*; *şehadetname* yerine *diploma*, vb... demeye başladık. Birinci Dünya Savaşı'nda *vesika* ile ekmek alırdık, İkinci Dünya Savaşı'nda *karne* ile ekmek aldık.

İş bu kadarla da kalmadı, daha önce girmiş Frenkçe sözcükleri dahi değiştirip yerlerine başka Frenkçe sözcükler aldık: *musiki* yerine *müzik*; *lokanta* yerine *restoran*, *acente* yerine *ajans*; *panayır* yerine *fuar* diyoruz artık. Eskiden Abdülhak Hamit, "lokanta" karşılığı olarak, Arapçadan *dâr-üt-taâm* (yemek evi) sözcüğünü kurmuş ve bir şiirinde "*Birleşip dâr-üt-taâma azm ederdik dâima*" demişti. Dilimize daha sonra *lokanta* girmiş, şimdi onu da beğenmeyip *restoran*'ı almışız; bu arada halk, kendisi için *aşevi* sözcüğünü kurmuş. Dikkat edilirse, Türkçe *aşevi*, en aşağı, en ucuz yemek evleri için kullanılmaktadır. *Lokanta* sözcüğü yavaş yavaş halk arasında da yayılmaya başlayınca, yüksek tabaka kendisi için daha başka bir söz aramış, *restoran*'ı bulmuş. *Aşevi* halkın, *lokanta* orta sınıfın, *restoran* yüksek sınıfın yemek yeridir. Böylece, kendimiz halktan uzaklaştıkça dilimiz de Türkçeden uzaklaşmaktadır. Frenkçeyi aldıkça, çok inceldiğimizi sanıyoruz. Sözelimi, halk *ayakyolu*'na ve *aptesane*'ye, orta tabaka *hela*'ya, biz okumuşlarsa *tuvalet* gideriz; son zamanlarda bir de *W.C.* çıktı, arasına oraya da gidiyoruz...

Bunun etkileri yalnız hayatımızda değil, edebiyatımızda da görülmektedir. Yukarıda belirttiğimiz gibi, eskiden şiirimiz Arap ve Fars sözcükleriyle yüklüydü. Sözelimi, XVIII. yüzyıl başlarında Nedim şöyle yazıyordu:

Sinede evvel ne muhrik arzular var idi
Lebde serkeş ahlâr ateşli hûlar var idi

Yeni şiirimizde ise, Arapça ve Farsça sözcüklerin yanında Frenkçe sözcükler de yer almaya başladı. Nedim'den aşağı yukarı 150 yıl sonra, Abdülhak Hamit, aynı ölçek (vezin) ve aynı ayak (kafiye) ile şöyle yazıyor:

*Lâkta, Kaskat'ta anınla randevular var idi,
Kuvveden fi'le gelir çok arzular var idi¹.*

Batı yolundaki edebiyatımızın en ünlü şairlerinde şöyle dizeler görüyoruz:

*Ne gezersin lâkın kenarında?
Yakışır mı bu mevsime bu jaket?²
Nâş-ı evrak ile dolar lâklar³.*

Lâk diyorlar da göl demeye dilleri varmıyor. Neyse ki Ahmet Haşim *Göl Saatleri* kitabını çıkardı da, bizim *göl*'ü düşman saldırısından kurtardı.

İslam uygarlığı çevresinde Türkçenin gide gide ne kılığa girdiğini, Bakî'den ve Nergisî'den seçtiğimiz örneklerle göstermiştik. Tanzimat sonrası yıllarında ise, birtakım gazete ve kitaplarda, "*Ekspozisyon-a ekspoze edilecek bir tablo*" gibi cümleler kurulduğunu, Şemsettin Sami'nin tanıklığından öğreniyoruz.

İslam uygarlığı çağında üç dilden birleşik bir dil haline getirilen Türkçe, Tanzimat'tan sonra Fransızcanın, bir ara Almancanın, şimdi de İngilizcenin katılmasıyla beş altı dilden birleşik bir dil haline geldi. Bu tutumun nereye varacağını daha ilk günlerde gören Ahmet Mithat Efendi, bundan aşağı yukarı 85 yıl önce şöyle demişti:

Ne yazık ki, biz şimdiki halde bir dil dilencisiyiz. Kâh Arapların, kâh Acemlerin ve hele şimdi de Frenklerin kapılarını çalarak sözcük ve kural sadakası dileniyoruz. İşte bu dilencilik rezaletinden

1 Abdülhak Hamit, *Belde yahut Divaneliklerim*, 1885.

2 Abdülhak Hamit, *Belde yahut Divaneliklerim*, 1885.

3 Cenap Şahabettin, *Temaşa-yı Hazan*, 1897.

kurtulmak için, kendi dilimizin düzeltilmesini yine kendi dilimiz içinde aramayı diliyoruz¹.

Konuşma dilinden kopmuş olan bu yapma dil, geniş halk topluluğunca anlaşılmamakta, anlaşılmadığı için de halkın işine yaramamaktadır.

Atatürk, işte böyle bir ortam içinde dil işini ele aldı. Türkçenin “yabancı diller boyunduruğundan kurtarılıp” halkın işine yarar hale getirilmesini istedi. Büyük önderin iç siyasette benimsediği “halkçılık” ilkesi, böylece, dil işine de uygulanmış oldu.

Dil devrimi... ve sonrası

Siyaset alanında, “halkın halk tarafından, halk için yönetilmesi” diye tanımlanan “halkçılık” ilkesi, memleketimizde ilk olarak Kurtuluş Savaşı yıllarında, Atatürk’ün öncülüğüyle benimsenmiş, o yıllardan bu yana çıkarılan bütün Anayasalarımızda bu ilke “Egemenlik kayıtsız şartsız ulusundur” maddesiyle dile getirilmiştir. Atatürk, ta 1921’deki Meclis konuşmalarından 1927’deki büyük Nutuk’una kadar, “halk hükûmeti” ve “halk devleti” deyimlerini sık sık kullanmıştır.

Geniş anlamıyla “halk yararına çalışmak” olan “halkçılık” hareketi, dil işlerinde çok daha eski tarihlere kadar çıkar. Sözelimi, ta XV. yüzyıl başlarında, Mercimek Ahmet adlı bir yazar, Farsçadan çevirdiği *Kabusname*’de şöyle der:

Bir şiirde bir sözün ki mânası şerhin (açıklanmasını) sen bilesin ve ayrık (başka) kişi bilmeye, onun gibi sözü söyleme. Zira şiiri halk için eytirler (söylerler), kendi kendileri için eyitmezler.

“Halk için eyitmek (söylemek)” sözünün altında, “halk yararına söylemek” düşüncesi yatmaktadır. Ne var ki, Arap ve Fars kültürüyle gözlerin kamaştığı o çağlarda, bu yoldaki çabalar pek etkili olmamıştır.

Ancak, Tanzimat’tan sonra, memleketimizde çıkmaya başlayan ilk gazetelerle birlikte, “halkın anlayacağı dille yazmak” düşüncesi de

1 Ahmet Mithat “Tercümân-ı Hakikat” gazetesi, 1881, sayı 1120

kendini ister istemez kabul ettirmiştir. Çünkü gazete, elyazması kitap gibi, ancak parası olan aydınlara seslenmekle yetinemezdi, sürüm sağlamak için geniş halk topluluklarına seslenmek zorunda idi. Dilin, sözcüklerle oynanan bir çeşit oyun olmadığı, “laf söyleyecek adamın söylediği sözü karşısındaki adama anlatabilmesine vasıta olan şey” (Ahmet Mithat, 1871) olduğu artık anlaşılmıştı.

Memleketimizde çıkarılan ilk özel gazete “*Tercümân-ı Ahvâl*”de Şinasi şöyle yazıyordu:

...Bütün halkın kolaylıkla anlayabileceği yolda işbu gazeteyi kaleme almak gerekli görüldüğü dahi, yeri gelmişken şimdiden hatırlatılır¹.

O dönemde çıkan gazete ve dergilerin çoğunda bu görüş tekrarlanmıştır:

Herkesin anlayacağı yolda, cümleleri kolay olmak üzere²...

(Muhbir gazetesi) açıklanması uygun olan her şeyi, İstanbul’da kullanılan günlük dil ile, yani herkesin anlayabileceği anlatımla yazacaktır³.

Ey muharrir beyler, efendiler! Siz de halkın anlayacağı dil ile düşünce ürünlerinizi sahifelere dökmeğe çabalayınız⁴.

...Yazılan gazetelerin nasıl lâkırdı söylüyorsa öylece yazılıp gazetelerde ne istenildiğinin herkese anlatılması⁵.

“Afak” adlı şu dergiyi elimizden geldiği kadar kamuya hizmet etmek için kuruyoruz. Kullanacağımız dil, zamanın dili olacak⁶.

1911 yılına kadar süren bu dönemde, dil işini en bilimsel yoldan ele alan Şemsettin Sami, üç dilden birleşik olan yazı dili için, “Türkçe

1 Şinasi, “*Tercümân-ı Ahvâl*” gazetesi, 1860, sayı 1.

2 Münif Paşa, “*Mecmua-i Fünun*” dergisi, 1862, sayı 1.

3 Ali Suavi, “*Muhbir*” gazetesi, 1866, sayı 1.

4 Filip, “*Terakki*” gazetesi, 1868, sayı 1.

5 Ahmet Mithat, “*Basiret*” gazetesi, 1871, sayı 639.

6 Muallim Naci, “*Âfâk*” dergisi, 1884, sayı 1.

okusak anlamaz, Arap'a okusak anlamaz, Acem'e okusak anlamaz. Öyleyse bu dil ne dilidir?"¹ der; dünyada, konuşma dili ayrı, yazı dili ayrı olan bizden başka bir ulus bulunmadığını; dilimizi düzeltmek için, yapma bir dil olan yazı dilini bırakıp konuşma dilini yazı dili haline getirmemiz ve Türkçede karşılığı olan yabancı dil kurallarını atmamız gerektiğini² ileriye sürer.

Gazete yazılarında "bütün halkın kolaylıkla anlayabileceği bir dil" kullanılması hoşgörülükle karşılanmışsa da, bunun edebiyata da uygulanmasının istenmesi, sert tepkilere yol açmıştır. Bu konuda üç ayrı yazardan aldığımız şu üç örnek, o devirdeki görüşleri özetlemektir:

Hem Arapça ve Farsça tamlamaların söylenişindeki güzellik Türkçe sözcüklerde bulunamaz. Mehtaplı bir geceyi anlatan bir şair, aya seslenerek, meselâ "Ey perî-i zerrin-bâl-i leyâl" derse, bu bize "Ey gecelerin yaldızlı kanadlı perisi" demekten elbette daha kulak okşayıcı, daha anlamlı gelir³.

Acemlerin, Arapların edatlarını almışız; bunlar dile öyle yapışmış ki, ayrılmaz parçası olmuş; bunları sökmeğe kalkışmak, ağzımızın dişlerini sökmek gibi tehlikeli bir iştir⁴.

"Su" için yalnız bir sözcük kullanmak, "âtî" var diye "istikbâl"i kullanmamak dili özleştirmez, yoksullaştırır⁵.

Türkçede karşılığı bulunan yabancı sözcüklerle yabancı dil kurallarının atılması ve konuşma dilinin yazı dili haline getirilmesi işi, ancak 1911'den sonra Ömer Seyfettin'le Ziya Gökalp'in çabalarıyla gerçekleşebilmiştir. Böylece, 1911'le 1932 arasındaki bu dönemde, gazete yazılarından başka edebiyat ürünlerinde de dil bakımından halk yararına bir gelişme görülmüştür. Ne var ki, bu gelişmede, sınırlı bir "sadeleşme" ile yetinilmiş, Türkçede karşılığı bulunmadığı için kullanılmak zo-

1 Şemsettin Sami, *Lisan ve Edebiyatımız*, 1897.

2 Şemsettin Sami, *Yine Lisan ve Edebiyatımız*, 1898.

3 Müstecabizade İsmet, "Musavver Malûmat" gazetesi, 1896.

4 Halit Ziya, "Servet-i Fünun" dergisi, 1899, sayı 428.

5 Tevfik Fikret, "Servet-i Fünun" dergisi, 1899, sayı 422.

runda kalınan yabancı sözlere (*muvaaffakiyet*, *mütekaaid*, *mahrûkaat*, *matbuat*, *hodbin*, *salname*, *mevzû-i bahis*, *sû-i istimal*, vb.) ve dışardan gelen yeni kavramlara Türkçe karşılıklar bulma yoluna gidilmemiş, tersine, yeni kavramlar için Arapçanın kök, ek ve kurallarından yararlanılmıştır (*tayyare*, *taht-el-bahir*, *mefkûre*, *lâdinî*, vb.); hele bilim diline dokunulmak hiç düşünülmemiş, Arap ve Fars sözcük ve kurallarıyla yapılmış olan terimler (*müvellid-ül-mâ*, *zû-erbaat-ül-adlâ*, *emâ-yi rakîka*, *muzâfün ileyh*, vb.) olduğu gibi bırakılmış, hatta yenileri aynı yolla kurulmuştur (*şuur*, *taht-eş-şuûr*, *şen'iyyet*, *ictimâiyyât*, vb.)

Bütün bunların kökten değişebilmesi için, devletçe desteklenen bir devrim gerekli idi. “Devletçe desteklenen” dedim; çünkü, genel dildeki sözleri kişisel çabalarla değiştirme olanağı bulunsa bile, terimleri değiştirme işi kişilerin yetkilerini ve güçlerini aşıyordu; terimlerin okullara sokulabilmesi, ancak, Millî Eğitim Bakanlığı’nın olurlarına bağlı idi. İşte, dağınık ve plansız kişisel çabalar böyle bir sınıra gelip dayandığı zaman, Atatürk, konuyu bir devlet işi olarak ele almış; Türkçenin “yabancı diller boyunduruğundan kurtarılıp” halka yararlı hale getirilmesinin tek elden ve belli bir plan içinde yürütülmesini sağlamak için “Türk Dili Tetkik Cemiyeti”ni kurmuş (12.7.1932); böylece, “Dil Devrimi”ni başlatmıştır. Bu “Cemiyet”, birkaç yıl sonra, “Türk Dil Kurumu” adını almıştır. (Ağustos, 1936)

Türkçede karşılığı bulunmayan yabancı sözcüklerin yerine konmak üzere türetilen birçok sözler hızla tutunmuş, yazılarda kullanılmaya başlanmıştır:

Anlam (mâna), *akım* (cereyan), *azınlık* (akalliyet), *çoğunluk* (ekseriyet), *basın* (matbûât), *başarı* (muvaaffakiyet), *başyazar* (sermuharrir), *bölge* (mıntaka), *dergi* (mecmua), *devrim* (inkılâp), *eşit* (müsavi) vb...

Genel dil üzerindeki çalışmalar böyle olumlu sonuçlar vermeye başladıktan sonra, 1936 güzünde terimler işi ele alınmış; ertesi yıl fen terimleri okullara girerek, işin en zor yanı başarıya ulaşmıştır.

Dil alanındaki çalışmalarla yakından ilgilenen ve gerek terim, gerek genel dil konularında yabancı sözlere kendisi de birçok karşılıklar

bulan (*açı, artı, eksi, üçgen, dikey, kesit, uzay, gerekçe*, vb.) Atatürk, genel dille ilgili sözcüklerde olduğu gibi bilim terimlerinde de halkın kolayca anlayıp yararlanmasını, yani “halkçılık” ilkesini göz önünde bulundurmuştur. *Zâviye, zâit, nâkıs*, vb. sözleri, Arapça okumamış kişilere hiçbir şey söylemez; bunların yerine konan *açı, artı, eksi*, vb... sözlerinin bilimsel anlamını bilmeyenler dahi, bunların *açmak, art-mak, eksiltmek* sözleriyle ilgisini sezebilir. Şu örnekler, nereden nereye ulaşıldığını ve tutulan yolun ne olduğunu gösterir:

Zâviyetân-ı mütebâdiletân-ı dâhiletân: iç ters açılar; *Zât-ül-ilkaah-üz-zâhire*: çiçekli bitkiler; *Zât-ül-ercül-ül-kesîre*: çokayaklılar; *Dessâm-ı zû-selâset-üş-şerâfe*: üçlü kapacık; *Azm-i terkova*: köprücük kemiği; *Em'â-yı rakîka*: ince bağırsaklar; *Silsile-i cibâl*: sıradağlar, vb...

Devrim, kısa bir süre içinde kendisini öylesine kabul ettirdi ki, Cumhuriyetten önceki dönemde dilin sadeleşmesine dahi karşı koyan, yabancı sözcük ve kuralların dilden sökülüp atılmasını “ağzımızın dişlerini sökmek gibi tehlikeli bir iş” diye gören Halit Ziya bile, başlıca eserlerini elinden geldiğince sadeleştirmiş, “*ufk-i bî-intiha-yı siyâh*”, “*bir mehd-i gaşy-âver-i hulyâ*”, “*nigâh-ı müceff ü müncemidiyle hadâret-i mütemevviceyi...*” vb. gibi sözlerini “sonsuz karanlıklarla dolu bir ufuk”, “*hülya ile uyuşturucu bir beşik*”, “*boş ve donmuş bir gözle, dalgalanan yeşillikleri...*” kılığına sokmuş; hatta, daha da ileriye giderek, devrimin başlamasından birkaç yıl sonra yayınladığı anılarının bir yerinde *mâna* yerine *anlam* sözcüğünü kullanmıştır:

Kelimenin tam anlamında, her makale elenerek¹...

Anlam sözcüğünü Halit Ziya’nın dahi kabul edip kullanması olayını değerlendirirken, bunu, dil devriminin “halkçılık” ilkesine bağlamak yerinde olur kanısındayım. Hem aydınlar, hem de halk arasında hemen tutunup yayılan sözcükleri incelediğimizde, bunların ne anlama geldiklerinin bir bakışta anlaşılır sözcükler olduklarını görürüz. Bir

1 Halit Ziya, *Kırk Yıl*, 1936, c. LV, s. 93.

sözcüğün herkesçe “anlaşılabilir” olması, halkın bildiği ekler ve köklerle kurulmuş olmasına bağlıdır. Ziya Gökalp, bu konuda, “Halkın söz yaratmada yollarını benimse” der. Halkın, bilmediği kök ve eklerle sözcük kurma olanağı yoktur; aydınların kuracağı sözcüklerin de halka seslenebilmesi için, bilinen ek ve köklerle kurulması gerekir. Halk, karşılaştığı yeni kavramlar için şöyle sözcükler kurmuştur:

Dolmuş, kaptıkaçtı, gecekondı, biçerdöver, yoldüzer (buldozer), *vargel* (teleferik).

Aydınların bu yolla kurduğu sözcükler de hemen tutunmuştur:

Uçaksavar, denizaltı, vb...

Yeni sözcüklerin halk arasında tutunması, böylece, devrimin halk yararına işleyebilmesi için tek çıkar yol budur. Yani, yeni sözcüklerin daha ilk görüşte yadırganmamaları, sanki eskiden tanıyormuşuz gibi görünmeleri gerekir. Şu örnekler, dil devriminin o yoldaki başarılı verimleridir:

Bakan (nâzır, vekil), *bilirkişi* (ehl-i hibre), *sıkıyönetim* (idare-i örfiyye), *başyazar* (sermuharrir), *yüzyıl* (asır), *Ortaçağ* (Kurûn-ı vustâ), *emekli* (mütekaaîd), *sözlü* (şifâhî), *sömürge* (müstemleke), *yıllık* (salname), *başlık* (serlevha), *göçmen* (muhacir), *seçmen* (müntehib), *basın* (matbuat), *kesin* (kat’î), *sözleşme* (mukavele), *antlaşma* (muahede), *kazı* (hafriyyât), *gezi* (seyahat), *bildiri* (beyanname), *taşıt* (vasıta-i nakliyye), *yakıt* (mahrûkaat), *durum* (vaziyet), *oturum* (celse), *yatırım* (plasman), vb...

Gelecekteki tavsama ve savsaklama ihtimallerini göz önünde bulunduran Atatürk, yapmak istediği devrimlerin en kısa zamanda gerçekleşmesini isterdi. Nitekim, harf devrimi için: “Bu, ya üç ayda olur, ya hiç olmaz!” demişti. Şapka, hukuk, vb: devrimlerini de aynı yolda gerçekleştirmişti. Dil devrimi için tutumu da o yolda idi: Orta öğretimdeki bütün fen dersleri terimleri bir yılda hazırlanmıştı, genel dildeki yeni sözcüklerin çoğu da onun zamanında bulunmuştu. Ne yazık ki, dil devrimini kesin olarak gerçekleştirmeye ömrü yetmemiş ve tahmin ettiği gibi, dil alanındaki coşku

ve atılım yavaş yavaş sönmüş, onun zamanında 8 fen dalının terimleri bir yılda Türkçeleştirildiği halde, ölümünden sonra geçen 27 yıl içinde ancak 2 bilim dalının (dil bilgisi, felsefe) terimleri ancak yarım yamalak Türkçeleştirilebilmiş (sözelimi, dil bilgisinin *isim, sıfat, zamir, fiil, edat, zarf*, vb. gibi başlıca terimleri olduğu gibi bırakılmış); genel dildeki yabancı sözcüklere karşılık bulma işi ise –Kurum dışındaki özel çabaları bir yana bırakırsak– bugün sifra inmiştir. Çoğu Atatürk devrinde bulunmuş birkaç yüz sözcük içinde dönüp dolaşıyoruz hâlâ. Buram buram Frenkçe ve Arapça kokan *aktüalite, amorti, antrenman, amfi, defile, fuayye, pratik, kupon, vb...*; *âsi, itiraf, itiraz, inziva, işgal, leh, aleyh, meşru, mânevi, resmî, tecessüs*, vb... sözcüklerinin, hatta daha acısı, *gayr-i meşru, siper-i saika, alâmet-i farika*, vb. gibi yabancı dil kurallarıyla yapılmış tamlamaların karşılıkları bulunmuş değil; bugün hâlâ devlet işlerimizde tebrik ve teşekkür telgrafları “teati” olunuyor ve bir “*Personel Kanunu*” hazırlanabiliyor; İsmet Paşa’ya kurşun sıkıldığı zaman hâlâ *su-i kast* sözünden başka söz bulamıyoruz; bir Kıbrıs işinde karşımıza *garantör* sözcüğü, bir dış borçlar işinde *konsorsiyum*, bir hükûmet kurma işinde *koalisyon* sözcükleri çıkıyor –son aylarda bir de *komprador, simposium, brifing* sözcükleri çıktı– ve biz, elimiz kolumuz bağlı, sadece seyrediyoruz. Halk, *buldozer* sözcüğüne *yoldüzer* diye karşılık buluyor, biz *ekskavatör* sözcüğünü olduğu gibi bağrımıza basıyoruz. Böylece, dilimiz, halktan alabildiğine uzaklaşıyor yine...

Birkaç yıldır, yabancı sermayeye karşı duyduğumuz sevgi ile birlikte yabancı dil sevgimizin de gelişmesinden olacak, son aylarda, Türkçe sözlerin çirkin olduğu, “zevkimiz”i incittiği görüşü de yenisinden ortaya çıktı. Sözelimi, *tercüman* yerine *dilmaç* sözcüğünü ileriye sürseniz, *bulamaç*’la ses benzerliği olduğu için beğendiremezsiniz bu ince zevkli kişilere... Oysa, yazılarında ve konuşmalarında Frenkçe *maç* sözcüğünü seve seve kullanır ve Türkçe dışındaki diller için herhangi bir ses kaygısı duymazlar; şimdi İngilizce modası var ya, kimi

 evrelerde kullanılmaya başlanan *hav ma , havdu yu du* gibi havhavlı sözler zevklerini incitmez.

İki yıl önce bir gazetede okumuştum; bir kitapçı, yeni çıkardığı bir romanı şöyle ilan ediyor:

Ciltli, ş mizli, 10 lira.

Bir başka gazetede de şöyle bir ilan okudum:

Bilmem ne pavyonunda her akşam beynelmilel vedet dansöz fa-lanca...

İşte böyle! Bizler artık “ş mizli” kitap okuyor, “vagonlu” ile gezi-ye çıkıyor, “restoran”da yemek yiyor, “butik”ten giyiniyor, “kuaför”de saçımızı kestiriyor, geceleri “vedet dansöz” seyrediyor, “sal a manje”li evlerde oturuyoruz. Sonra da kalkıyor, her yıl 26 Eylül’de Dil Devrimi’ni kutluyoruz.

1965

Dilleri Var Bizim Dile Benzemez

Dil devrimi ne âlemde?

Ankara'nın sonbaharla birlikte başlayan kalorifer dumanı, isi, pası içinde bunaldım, şöyle bir haftalığına İstanbul'a kadar uzanayım dedim. Orada da kalorifer yanar ama, Boğaz'ın, Marmara'nın esintisi sürüp götürür dumanı. Oh! Dünya varmış. Yalnız duman ve is mi? Kutu kutu sıralanmış kalfa işi apartmanlardan, onların –kapıcıların deyimiyle– “üç oda, salon, salamanca”lı dairelerinde oturmaktan da bunalmıştım. Hazır gelmişken bizim eski mahalleyi de bir görmek istedim. Bizim oralar, Davutpaşa iskelesi, Etyemez, Samatya, Cerrahpaşa... Bütün bir çocukluk ve ilkgençlik semti. Kaplamaları yağmurdan, güneşten kararmış, kafesli, cumbalı, ahşap evler. Acaba yine öyle duruyorlar mı, yoksa yerlerine çimento suratlı çirkin yapılar mı dikilmiş? İlk işim bizim sokağa girmek oldu. Baktım, her şey yerli yerinde. Kaldırım taşlarını bile tanıdım. Yalnız, evler biraz daha eskimiş, ancak birbirlerine dayanarak ayakta durabiliyorlar. İşte bizim iki odalı, avuç içi kadar bahçeli, kuyusuna sarkıttığımız sepetin içinde karpuzumuzu soğuttuğumuz küçücük evimiz. İşte, yanı başımızda Nuriye Hocanımın, biraz ileride Nazlı Hanım teyzenin evleri. Şurada İhsan ağabey, şurada Kammarot Cemil bey, şurada Berber Salih Efendi, şurada Kabzımal Haydar Ağa otururdu. Evler yerli yerinde duruyor ama içindekiler değişmiş. Sağa sola bakınarak yürüyorum, hiç kimse tanımıyor beni. Yabancı sanıyorlar. Derken, çocukluk arkadaşlarım Cevdet ile Kudret'e rastlamaz mıyım! Çok yakın dostturlar, içtikleri su ayrı gitmez. Birbirlerini görünce sarıldılar, hal hatır sordular. Bu ara ben de yanlarına sokuldum, bir iki hoşbeşten sonra mahalleyi dolaşmaya çıktık. Anladığıma göre, onlar da benim gibi hasret gidermeye gelmişler buraya. Yârenliği koyulaştırdılar. Ben söze karışmadım. Bir ara Cevdet sordu:

– Sizin dil devrimi ne âlemde?

Kudret gülümsedi ama, kaygılı görünüyordu:

– Üstünüze iyilik sağlık, ateşi düşmüyormuş. Doktorlar ortada dolaşmamasını salık vermişler. Evden dışarı çıkamıyormuş. “Dilisi-lin” diye bir ilâç varmış, ikide bir onu yutturuyor, ateşini düşürmeye çalışıyorlarmış.

C. – Vah vah! Ne zamandan beri yatıyormuş?

K. – 1950’den beri. Nerdeyse yirmi yıl dolacak. Bakmışlar ki iyileşmiyor, bir “Dil Akademisi” kurmaya karar vermişler; orada toplanacak dil doktorları icabına bakacaklarmış.

C. – Desene, işler kötüye gidiyor. Peki, Dil Kurumu doktorları ne yapıyor? Ortaya çıkacak yeni rakiplere karşı onlar bir çare aramıyorlar mı?

K. – Aramaz olurlar mı! İlk iş olarak hastalığı örtbas etmeye çalışıyorlar.

C. – Ne gibi?

K. – Anlatayım. Bu yıl, Kurultay toplanmadan önce, Genel Yazman bir basın toplantısı düzenledi; 2 Temmuz 1969 tarihli Cumhuriyet gazetesinin yazdığına göre, “Dil Kurumu’nun, türetmediği bazı sözcükler yüzünden eleştirilere uğradığını söylemiş, Kurum’un bilimsel kurallara uygun olarak kelime türettiğini belirtmiş, beşinci baskısı yapılan Türkçe Sözlük’ün içinde yeni türetilen kelimelerden sadece 1200-1300 tane bulunduğunu açıklamış”.

C. – Allah Allah! Bütün bu gürültü 1200-1300 sözcük için miymiş?

K. – Evet. Yani demeye getirmiş ki Genel Yazman, ortada korkulacak bir devrim hastalığı yoktur, biz 37 yılda hep hepsi 1200-1300 sözcük türettik. Zaten, 37 ateş de ateş sayılmaz.

C. – Benim bildiğime göre, dil devrimi, Atatürk’ün anlatımıyla, “Ülkesini, yüksek istiklâlini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmak” amacıyla başlatılmış, Dil Kurumu da bunu gerçekleştirmek için kurulmuştur. Sorunu bu açıdan alırsak, Genel Yazman’ın sözleri bir çeşit itiraf oluyor; yani, Dil Kurumu, kendisine verilen görevi yapamamış.

K. – “Yapmamış” değil de, “yapmamış” dersin belki daha doğru söylemiş olursun.

C. – Ne gibi?

K. – Genel Yazman bu sözleri kendiliğinden söylemedi tabii. Yönetim Kurulunun daha önce, 29 Mayıs 1965 günkü toplantısında oy birliğiyle aldığı bir karar var; bu karar, bir “bildiri” ile “yurttaşlara saygı ile sunuldu”. Genel Yazman işte o bildiri doğrultusunda konuşmuş olacak.

C. – Ne deniyor o bildiride?

K. – O bildiride, “Türk Dil Kurumu’nun amacının dilimizi özleştirmek ve geliştirmek” olduğu belirtiliyor; “dilimizi yabancı diller boyunduruğundan kurtarmak için, yaklaşık olarak yüz elli yıldan beri süre gelen özleşme akımını hızlandırmak gerektiği”, “dilnin hızla arınması ve gelişmesi için ona kendi yapısına uygun olarak müdahale edilebileceği” bi güzel anlatılıyor.

C. – İyi ya işte! Buna ben de imzamı atabilirim.

K. – Bu kadarına ben de atarım. Ama, bildirinin bir de 6. ve 18. maddeleri var.

C. – O maddelerde ne deniyor?

K. – 6. maddede deniyor ki, “Devrimci çabamız, dilimizi hızla kendine yeter duruma götürmektir...”

C. – Çok güzel.

K. – Evet, çok güzel. Yalnız, bu cümlelerin sonunda, “ancak”la başlayan bir cümle daha var.

C. – Nasılmış o “ancak”lı cümle?

K. – Şöyle: “...Ancak bunun da ne kadar kısa olursa olsun bir süresi olacaktır.”

C. – Hımm! Şimdi iş değişti.

K. – 18. maddede de deniyor ki: “...Alışkanlıkların yenilebilmesi ve çabalarımızın sağlam temeller üzerine oturması için, yukarıda belirttiğimiz gibi, süre ilkesi de önemlidir. Dil Kurumu bu süreyi olabil-

diği kadar kısa tutmaya çalışmakta, daha çok kısaltmanın ise yararlı olamayacağına inanmaktadır.”

C. – 37 yılda en çok 1300 sözcük. “Süreyi olabildiği kadar kısa tutmuşlar” doğrusu. Toparlak hesap yılda 35 sözcük.

K. – Evet, yılda 35 sözcük.

Biz sokak aralarında böyle konuşa konuşa dolaşırken, hava karmaya başladı. Cumbalı bir evden bir ninni sesi geldi kulağımıza:

Uyusun da büyüün ninni

Tıpış tıpış yürüsün ninni

C. – Bütün o kurultaylar, yönetim kurulları, yürütme kurulları, bilim kurulları, çeşitli kollar, kolbaşılar, başkanlar, genel yazmanlar, başyazmanlar, işyılar, saymanlar, bütçeler, ödüller... Yılda 35 sözcük. Bunun da “akım, durum, devrim, açıklama, basın, yayın, sanık, tanık, emekli, sömürge...” vb. gibi en başarılıları Atatürk’ün sağlığında, devrimin başladığı ilk yıllarda kurulmuş sözcükler.. Peki, bu süre içinde Kurumun yönetici kişileri, bütün o kurullar ve kollar ne yapmışlar?

K. – Bir çok kitap çıkarmışlar. Bunlar içinde “Tarama” ve “Derleme” sözlükleri gibi yararlı olanları da var tabii. Fakat kurullar arasında denge kurulamadı, bir kurulun “Hayır” dediğine, kendini daha yetkili gören öbür kurul “Evet” dediği için, o arada bir çok hatır kitabı çıkmış.

C. – Nasıl hatır kitabı?

K. – Sözelimi, yarışmaya katılan üç kitabı Bilim Kurulu beğenmeyip reddettiği halde, yürütme ve yönetim kurulları kendilerine göre bir gerekçe uydurup bunlardan bir tanesini bastırmış ve ilan edilen ödölü, “ödöl” adıyla değil de, “yazı ücreti” adıyla ödemiş.

C. – Yetki konusunda kurullar arasında gene de büyük bir denge-sizlik olmamış. Bilim Kurulu’na üçte iki, kendilerine üçte bir yetki tanımışlar.

K. – Bak, bunu hiç düşünmemiştim. Ben, sadece, kitabı basılan yazarın o tarihte Yönetim Kurulu üyesi olduğu üzerinde durmuştum.

Epey geride kalan cumbalı evden hâlâ ninni sesi geliyordu:

*Huu huu dervişler
Muradına ermişler
On fırın ekmek yemişler
Daha var mı demişler
Uyusun yavrum ninni
Büyüsün yavrum ninni*

Mahalle arkadaşlarım konuşmaya daldıkları için, beni ta çocukluk yıllarıma çeken bu güzelim ninninin farkına varmadılar. Cevdet, hâlâ “süre” üzerinde duruyordu:

C. – Demek, “alışkanlıkların yenilebilmesi ve çabaların sağlam temeller üzerine oturması için süreyi daha çok kısaltmanın yararlı olamayacağına inanıyorlar”mış öyle mi? Harf devrimi konusunda Atatürk’ün bir sözü vardır; bilmem hatırlar mısın? Komisyonlar yeni yazının uygulanması konusunda, biri 15 yıllık, biri de 5 yıllık iki ayrı görüş ileriye sürmüşler; Atatürk, “Bu iş ya üç ayda olur, ya hiç olmaz” demiş, o süre içinde de olmuş. Sizinkilerse 37 yılda 1200-1300 sözcük yapmış. Bunun “özdek, saylav”, vb. gibi tutunmayanlarını ayırırsak, rakam daha da düşer. Tutunanların da yüzde doksanı devrimin ilk yıllarında, 1932 ile 1935 arasında yaratılmıştır. 37 yıl, aşağı yukarı, bir insan ömrüdür. Yeni şiirin kurucusu Orhan Veli 36 yaşında ölmüştür; alışılmış –hem de nasıl alışılmış– koskoca divan edebiyatını yıkan Şinasi 45 yaşında, Namık Kemal 48 yaşında ölmüştür. Bunun yirmi, yirmi beş yılını çocukluk ve ilköğrenlik yıllarına ayırırsak, o büyük edebiyat devrimleri 15-20 yıl içinde “sağlam temeller üzerine oturmuş” demektir.

K. – Senin karacümlen epey kuvvetliymiş.

C. – Halep ordaysa arşın burda. Aradan 37 yıl geçmiş, biz hâlâ buram buram Arapça kokan “itiraf, nüsha, maddî, manevî, resmî..” vb. gibi sözlerin karşılığını bulmamışız. Sen yazı yazarken, “manevî, resmî” filân demek gerektikçe rahatsızlık duymuyor musun?

K. – Hem de nasıl!

C. – Dil devriminin başladığı yıllarda, haftada birkaç gün, gazetelerde beş on yeni sözcük halka duyurulur, yazarlar bunları

kullanmaya çalışırlar, böylece, yavaş yavaş alışılırdı. Diyeceğim, o zamanlar Dil Kurumu önden, yazarlar arkadan giderdi. Şimdi, bakıyorum, iş tersine dönmüş: yazarlar, sanatçılar önde gidiyor, Dil Kurumu arkadan; hatta, daha da acıklısı, Kurum, yazarların yarattığı sözcüklerin çoğundan habersiz görünüyor; sözgelimi, “inziva, münzevi” yerine, yazarlarımız “çekilge, çekilgen” demiş; açın Türkçe Sözlük’ün adı geçen beşinci baskısını, bu yoldaki sözcüklerin çoğunu bulamazsınız orada.

K. – Mademki iş hesaba döküldü, bir hesap da ben yapayım bari. Eğer ayda 15 sözcük yapılıyorsa, bir yılda 180, 37 yılda 6660 sözcük ederdi ki, bu da, devrimi geniş ölçüde gerçekleştirmiş olurdu.

C. – O dediklerini bundan sonra yapsalar bari!

K: – Artık ne yaparlar bilmem. Demir tavında dövülür. Atatürk, harf devrimi için, “Ya üç ayda olur, ya hiç olmaz” derken, sürenin uzun tutulmamasına gerekçe olarak, “Arada bir harp, bir iç buhran, bir terslik oldu mu, hemen terk olunuverir” kaygısını ileriye sürmüştü. Ne kadar haklı olduğu bu konuda açıkça görülüyor.

C. – Yoksa bir tehlike mi sezinliyorsun?

K. – Daha önce de söyledim ya, karşı devrimciler, dil devrimini kökünden silip atmak için bir “Dil Akademisi” kurma çabasıındalar. Akademi’nin harcamalarını karşılamak için de, Atatürk’ün mirasının Dil Kurumu’na bağışlanan bölümüne, vakıf koşullarını değiştirerek, elkoymaya, bizimkiler de bunu önlemeye çalışıyorlar. Bu karşılıklı çatışmanın hızlandığı sırada, Kurum yöneticilerinin “37 yılda ancak 1200-1300 tane kelime üretildi; dilin arınması, özleşmesi için süreyi kısaltmanın yararlı olamayacağı” yolundaki sözleri, “Kaygılanacak bir şey yok, o işi biz zaten idare ediyoruz” anlamına da yorumlanabilir.

C. – Desene, her ikisi de şimdi para kaygısına düştü.

K. – Öyle. Onlar kozlarını paylaşa dursunlar, devrimi yürütme işi gene bizlere, devrim ateşini yüreğinde koruyan sanatçı ve yazarlara düştü. Ateşimizi düşürmek için verilen “dilisilin” haplarını yutmamaya çalışıyoruz.

Hava iyice kararmıştı. Bu ara, önünden geçtiğimiz başka bir evin kafesleri arkasından başka bir annenin ninnisi geliyordu:

*Dandini dandini dastana
Danalar girmiş bostana
Kov bostancı danayı
Yemesin lahanayı
Uyusun yavrum ninni
Büyüsün yavrum ninni*

Ninniye dinlemek için biraz durdum. Yürüdüğüm zaman arkadaşlarımı bulamadım. Karanlıkta kaybolmuşlardı.

1969

Dilleri Var Bizim Dile Benzemez

Devrim kaçakları

Devrim gazetesinin 8. sayısında çıkan *Dil Devrimi Ne Âlemde?* başlıklı yazıma, Genel Yazman Sayın Ömer Asım Aksoy, *Türk Dili* dergisinin Şubat sayısında altı sayfalık uzun bir cevap vermiş. Atasözleri ve Nasreddin Hoca fıkralarıyla bezenmiş yazıda, beni, *Dil Kurumu*'nu baltalamak, herkesin gözünden düşürmek, kötülemek, yermek, lekelemek ile suçlamış. Bu, “iyi niyetli bir üyenin yapacağı iş” değilmiş.

Konuya girmeden önce iki noktanın açıklığa kavuşturulması gerekir.

Devlet benim görüşü

Birincisi şu: Ben o yazımda “Dil Kurumu”nu değil, Kurum’un amacının gerçekleşmesini savsaklayan “yöneticiler”i eleştirmiştim. Bu yazımda da öyle yapacağım. Anlaşılan, yıllar yılı aynı koltukta oturmaya alışmış yöneticilerimiz sonunda, kendilerini Kurum saymaya ve kendilerine yöneltilen her eleştiriye Kurum’a yöneltilmiş gibi görmeye başlamışlar. İlkin bundan, bu Ortaçağ kalıntısı olan “devlet ben'im” görüşünden kurtulmaları gerekir.

Türk Dil Kurumu’nun rafları

İkinci nokta, Genel Yazman’ın bir basın toplantısında söylediklerini altı ay sonra, Yönetim Kurulu’nun bir bildirisini de beş yıl sonra eleştirmem “dikkati çekiyor”muş; “üstelik düşüncemi Kurum’un organları içinde tartışmayarak Kurum dışındaki bir ga-

zetede yayınlamakta” imişim; “bu davranış, Dil Kurumu’na gerçekten bağlı bir üyeye yakışır mı?” imiş. Nedenlerini söyleyeyim: Ben *Devrim* gazetesine yazıyorum. Bu gazete, adından da anlaşılacağı üzere, Atatürk devrimlerini ortadan kaldırmaya çalışan, yozlaştıran, engelleyen, en azından savaştıran kişi, kurum ve kuruluşlarla savaşmak, devrimin gerçekleşmesi için gerekli düşünce ortamını hazırlamak amacıyla çıkıyor. Öteki devrimler yanında dil devrimini de ele alıp amaçlarla sonuçlar arasındaki bağlantıyı gözden geçirmek için eylem ve demeçlerin dökümünü yapmaktan daha doğal ne olabilir? Sayın Genel Yazman, iliştığımız demeç ve bildirileri bugün de benimseyip savunduğuna göre, zamanaşımı diye bir şey söz konusu olamaz. “Düşüncemi Kurum’un organları içinde tartışma” konusuna gelince; Türk Dil Kurumu kendine özgü sırları olan bir tekke değildir, bütün Türk ulusuna açık bir kuruluştur; bense, önce Türkiye yurttaşı, sonra Kurum üyesiyim; Kurum’un tüzüğünde, Kurum yöneticilerinin devrimi aksatan tutumlarının dışarıda tartışılmayacağı yolunda bir madde yoktur. Kurum yöneticileri tutukları yolun doğru olduğunu sandıklarına, onu hâlâ savunmaya çalıştıklarına göre, tutup da bir rapor sunsam ne olacak? Kim bilir nice raporların yattığı raflara kaldırılacak değil mi? Bense “varak-ı mihr ü vefâ”nın okunup dinlenmesini, dokunduğum yerden ses gelmesini yeğlerim. Nitekim ilk ses geldi. Uyumsuz ve tutarsız da olsa, ses sestir. Kulak verelim bu sese.

Genel yazmanın itirafları

Genel Yazman’ın bir basın toplantısındaki demecine dayanarak, “37 yılda en çok 1300 sözcük, yani toparlak hesap yılda 35 sözcük” türetilmiş olduğunu eleştirmiş; Kurumun, devrim yolunda kendisine verilen görevi yerine getirmediğini belirtmiştim. Sayın Genel Yazman, adımı karşı devrimcilerle yan yana andıktan sonra, “ötekilere zaman zaman cevap veriyoruz, şimdi de berikinin savlarını cevaplandırmak gerekiyor” demiş ve yararlandığım gazetede “demecin özetlenmiş olduğu”nu, “başka gazetelerin yazdıklarını

da okumak” gerektiğini bildirmiş. Bu sözlerden sonra “berikinin” savlarına verilen cevapta ne denmesini beklersiniz? “1300 sözcük değil, şu kadar bin sözcük türetilmiştir, bu da yılda şu kadar sözcük eder” denmesini değil mi? Oysa, Genel Yazman yine aynı rakamları veriyor. Diyor ki,

“Türkçe Sözlük’te yeni türetilmiş 1200-1300 sözcük bulunması, Dil Kurumu’nun (...) başka bir iş yapmamış olduğunu mu gösterir?”

Şu halde, “başka gazetelerin yazdıklarını” okumamızı ne diye salık veriyor? Kaldı ki onlar da okunmuş ve bu konuya hiç değinmedikleri için söz konusu edilmemiştir. Diyelim, gazeteler demeci özetlerken yanlış bilgi verdiler. En iyisi, Genel Yazmanımızın bu konudaki imzalı yazılarına bakalım. Kurum’da görevli bir arkadaşın hazırladığı “Öz Türkçe Sözcükler ve Terimler Sözlüğü” adlı kitabına yazdığı bir önsözde şöyle diyor:

Dilimizin özleşmesini “nesiller arasında uçurum açıldı”, “birbirimizi anlamaz hale geldi” yaygarasıyla kötülemeğe çalışanlara şu bilgiler susturucu cevap olur sanıyorum: Dilimizin kazandığı 3000 yeni sözcüğün sadece 1200’ü herkesi ilgilendirir. Geri kalan ilim terimidir. 1200 sözcük ise 27.000’li sözlük haznemizin % 4.5’idir. Bağlı bulundukları ve herkesin bildiği köklere göre kümelenendirilirse 1200 sayısı 500’ün altına düşmektedir. İşte “nesiller arasında uçurum açan” sözcüklerin dilimizdeki oranı.

Demek ki, basın toplantısında –belki iş yapmış görünmek için– 1250-1300 diye gösterilen yeni sözcüklerin gerçek sayısı 1200’müş, bu da herkesin bildiği köklere göre kümelenendirilince 500’ün altına düşmekte imiş. Bunu 37 yıla bölerseniz, yöneticilerimizin bir yılda kaç sözcük yaptığını, yani ne kadar çalıştığını bulursunuz. Sayın Genel Yazman sonra da kalkıyor, verdiği cevapta:

Dil Kurumu –amacı yalnız dili özleştirmek olsaydı bile– bu işi gereği gibi başarmıştır...

diyebiliyor.

Şişirme rakamlar

Burada göze çarpan önemli nokta şu: Sayın Aksoy, karşı devrimcilerin “yaygaralarını susturmak” için, “sadece 1200 sözcük” yaptıklarını söyleyerek bunun devede kulak (% 4.5) olduğunu belirtmeye çalışıyor; ama bu tutumu eleştiren devrimcilerden birine –Sayın Aksoy’un deyimiyle, “beriki”ne– cevap verirken bunun yüksek bir oran olduğunu ileri sürüyor. Tarama ve Derleme kitaplarını da işin içine katıp rakamı kabartmaya çalışıyor, adını andığımız önsözde 1800 diye gösterdiği, okullarda kullanılan terimleri de 6-7 bine çıkarıyor; bu arada, “okuduğum tek gazetedeki başka bir bilgiyi –eleştirmemi etkisiz bırakır düşüncesiyle– almadığımı” söylüyor. O bilgi şöyle verilmişmiş:

“Dil devriminin başladığı 1932 yılından önce Türk yazı dilinde kelimelerin %35-40’ı Türkçe iken, bu oran son yıllarda %75-80’e yükselmiştir.”

Bu bilgiyi, düşüncemi etkisiz bırakır düşüncesiyle değil, tutarsız bulduğum için almamıştım. Alsam, tam tersine, etkiyi arttırırdı. Şöyle ki: yeni sözcükler, sözlük haznemizin %4.5’i olduğuna göre, yazı dilimizdeki oran son yıllarda %75-80’e nasıl yükselir? Eğer yükselmişse, bu, yeni sözcüklerle değil, konuşma dilimizde zaten var olan Türkçe sözcüklerle olmuştur. Bu arada, bir noktaya daha değineyim. Sayın Aksoy, çeşitli yazı ve konuşmalarında, Şemsettin Sami’nin *Kamus-i Türkî* adlı sözlüğüyle Dil Kurumu’nun *Türkçe Sözlük*’ü arasında karşılaştırma yapıyor, *Kamus-i Türkî*’de 18.000 yabancı sözcüğe karşılık 11.000 Türkçe sözcük bulunduğunu; *Türkçe Sözlük*’te ise 10.300 yabancı sözcüğe karşılık 17.500 Türkçe bulunduğunu söylüyor; bunu, “dil haznemizin 60-70 yıl içindeki kazancı” diye gösteriyor ve Türkçe sözcük oranının %43’ten %58’e yükseldiğini belirtiyor. Bu, yanıltıcı bir hesaptır. *Kamus-i Türkî*, Osmanlıcanın geçerli olduğu devirde hazırlanmış Osmanlıca bir sözlüktür, orada yabancı sözcüklerin çok olması doğaldır; içine eklenen Türkçe sözcükler ise çok eksiktir; sözcğelimi, konuşma dilimizde eskiden beri var olan *takıntı* sözcüğünü orada bulamazsınız. Şemsettin Sami’den sonra yürütülen

çalışmalarla, konuşma dilimizdeki Türkçe sözcükler derlenerek sayı yükselmiştir. Sayın Aksoy, karşılaştırma için *Kamus-i Türkî* yerine, sözgelimi, Vefik Paşa'nın *Lehçe-i Osmani* adlı sözlüğünün yalnız yabancı sözcüklerden birleşik ikinci bölümüne başvursaydı, Dil Kurumu sözlüğünde Türkçe sözlerin %100 oranında fazla; fakat yalnız Türkçe sözcüklerden birleşik birinci bölümüne başvursaydı, bu sefer de *Lehçe-i Osmani*'deki Türkçe sözcüklerin %100 oranında fazla olduğunu görecekti. Demek istiyorum ki, Dil Kurumu kendi türettiği sözcük sayısından sorumludur, zaten var olan Türkçe sözcükleri bunlara katarak sayıyı kabarık göstermesi yersizdir.

“Özleşme” başka, “sadeleşme” başka

Genel Yazmanımızın yanılması, “özleşme” terimiyle “sadeleşme” terimini birbirine karıştırmamasından doğuyor. Diyor ki:

Dilimizin özleşmesi, sadece türettiğimiz yeni sözcüklerle mi oluyor? (...) Dilimizin özleşmesi, kazandığımız yeni sözcüklerden çok, kullanageldiğimiz Arapça ve Farsça sözcükler yerine ileriden beri dilimizde bulunan Türkçelerin yeğlenmesi yoluyla olmaktadır. (...) Dil Kurumu'nun en büyük hizmeti de topluma bu bilinci aşılması olmuştur.

“Sadeleştirme” akımını Türk Dil Kurumu değil, bundan 59 yıl önce Ömer Seyfettin başlatmış, Ziya Gökalp de, “*Müteradif sözlerden/Türkçesini almalı*” diye bir formüle bağlamıştır. *Yeni Lisan* diye başlatılan ve o günden beri sürüp gelen bu “sade dil” akımının yaygınlaşmasında Dil Kurumu'ndan çok yazarların payı vardır. Eğer o kadarı yeterli olsaydı, Atatürk, dil devrimini gerekli bulmazdı. Onun dil devrimini başlatan cümlesini bir kere daha hatırlayalım:

Ülkesini, yüksek istiklâlini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır.

O günlerin başta gelen sorunu, dile “müdahale” edilebilir mi, edilemez mi, idi. Devrimciler “müdahale” görüşünü savunuyor ve yeni sözcükler türetiyorlardı. “Özleştirme” işte budur, Türk Dil Kurumu

da bu hareketi bilimsel yöntemlerle yürütmek ve amacı gerçekleştirmek için kurulmuştur. Nitekim, Kurum tüzüğü'nün "amaç maddesi" şöyledir:

Madde 4 – Türk Dil Kurumu'nun amacı: Dilimizin özleşmesini ve bütün bilim, teknik ve sanat kavramlarını karşılayacak yolda gelişmesini devrimci bir anlayışla ve bilim metotlarına uygun olarak sağlamağa çalışmaktır.

Devrim kaçaklığı

37 yılda ancak 1200 sözcük yaratılmasını mazur göstermek için *özleşme* terimini asıl anlamından saptırmak, bir çeşit devrim kaçaklığıdır. Sayın Aksoy'un sayıp döktüğü kitap adları, -onların değeri, seçimi, vb. bir yana bırakıyorum- devrimin gerçekleşmesi için yapılması gereken yan çalışmalardır; onlar "bilim"dir, "devrim" ise, tüzüğün amaç maddesinde belirtildiği üzere, "*Dilimizin özleşmesini (...) sağlamaya çalışmaktır.*"

Devrim kaçaklığının sonucu

Geçen yazımda da söylediğim gibi, aradan 37 yıl geçtiği halde, buram buram Arapça kokan *itiraf, nüsha, manevî, resmî...* vb. gibi sözlerin hâlâ karşılığı bulunmamış. Örnekleri çoğaltmak isterseniz, son günlerde sık sık geçmeye başlayan *mütevellî* sözünü de bunlara ekleyebilirsiniz. Genel Yazman'ın hesabına göre, yazı dilimizde Türkçe sözler son yıllarda %70-80 oranına yükselmiş. Bu oranı tutturmak için yazarlarımızın neler çektiğini, kalemlerinin ucuna takılan yabancı sözcüklerden kurtulmak için kulaklarını nasıl arkadan göstermek zorunda kaldıklarını biliyor musunuz?.. 37 yıl sonra dahi yöneticilerimiz hâlâ süreden söz ediyorlar. Dil konusunda tutucu olduğunu bildiğimiz sayın Muharrem Ergin de, Kurum'un düzenlediği bir açık oturumda:

...Hızlandırılmış bir değişikliğe gidersek, bu dil yeni bir Osmanlıcadan başka bir şey olamaz...

demitti; Dil Kurumu yöneticileri de 37 yılda türetilen 1200-1300 sözcüğü yeterli görüyorlar. Genel yazmanın yazısından öğrendiğimize göre, *Türkçe Sözlük*'te 10.300 yabancı sözcük varmış. Bunların Türkçeleştirilmesi işi, yılda 35 sözcük hesabıyla, ancak 294 yılda tamamlanabilir. Devrim kaçaklığının sonucu işte budur. Demek Türk ulusu 294 yıl daha *mütevellî heyeti* demek zorunda kalacak...

Alışkanlıkların yenilmesi

Alışılmış 900 yıllık koskoca divan edebiyatını 15-20 yıl içinde yıkan edebiyat devrimini ve 3 ayda gerçekleşen harf devrimini örnek göstererek, dil devriminin de kısa süre içinde gerçekleştirilmesi gerektiğini ileriye sürmemize karşılık, Genel Yazman:

“Harf devrimi için kanun çıkarılabilir, (...) dil devrimi için kanun çıkarılabilir mi?”

diyor. Edebiyat devrimleri için kanun çıkarılmadığı gibi, dil devrimi için de kanun gerekli değildir. Nitekim, “sade dil” akımını *Yeni Lisan* makalesiyle başlatan (Nisan 1911) Ömer Seyfettin öldüğü zaman (Mart 1920) bu akım o yıl içinde tutunmuş ve yayılmıştı. Hem de Ömer Seyfettin'e karşı çıkanlar, Süleyman Nazif ve Cenap Şahabettin gibi, devrin en güçlü ve etkili yazarlarıydı; dil devrimine karşı çıkan Adnan Ötügen ve benzerleri gibi, sanat ve düşünce alanında “esâmîsi okunmaz” kişiler değildi.

Devrimi savsaklamanın manevi cezası

Atatürk, Harf Devrimi'nin kısa sürede gerçekleştirilmesini isterken, gerekçe olarak, *“Arada bir harp olur, bir iç buhran olur, bir terslik oldu mu hemen terk olunur”* demitti. Nitekim, dil devrimi konusunda o “terslik” olmuş; zamanında yapıp okullara sokulamayan birçok terim. Millî Eğitim Bakanlığı'nın ters tutumu yüzünden, okullara girme olanağını kaybetmiş; eskiden eczane camekânlarını süslemek için kullanılan kavanozlardaki düşük çocuklar gibi, Türk Dil Kurumu'nun raflarında saklanmaktan başka bir işe yaramaz olmuştur.

Merak bu ya

Sayın Aksoy, “bir şeyi merak etmiş”, soruyor:

Bizim bildiğimiz Cevdet Kudret, Halk diline girmiş yabancı kelimeler Türkçe sayılır, diyenlerdendir. Ne zamandan beri Dil Kurumu’nu geride bırakacak ölçüde geniş Türkçeleştirme yanlısı oldu?

Merakını hemen gidereyim: Türk Dil Kurumu’nun 1962’de İstanbul’da düzenlediği bir açık oturumda, sayın Aksoy’un:

Halk diline mal olmuş, Türkçeleşmiş sözcükler vardır. Bunlar da ilk ağızda özleştirilmesi gereken şeyler değildir.

demesinden dört beş yıl önce. O tarihte dostlarım Ataç ve Melih Cevdet Anday’la girdiğim tartışmalarda, halka mal olmuş *baba, köy, kilim, teke, vişne*, vb. gibi sözcüklerin değiştirilemeyeceğini ileriye sürmüş, bunların bir de listesini yayınlamıştım. O tartışmalar, konuşma diline girmeyen yabancı sözcüklerin Türkçeleştirilmemesi gerektiği konusunda değil, Türkçeleştirilirken nasıl bir yol tutulması gerektiği üzerine idi. Benim Ziya Gökalp’ten alarak benimsediğim “*Türkçeleşmiş Türkçedir*” görüşünü sayın Aksoy, demek ki, “yabancı sözcükler değiştirilmesin” anlamında kullanmış; doğrusu bunda da, 37 yılda ancak 1200 sözcük türetenler arasında uzun yıllar çalışarak, üstün başarı göstermiş.

Devrimci ödün vermez

Hiç istemediğim halde yazı uzadı. Şimdi toparlayalım: Sayın Genel Yazman, “dilimizin özleşmesini, nesiller arasında uçurum açıldı yaygarasıyla kötölemeye çalışanlar”a verdiği “susturucu cevap”ta bugüne değin “sadece 1200 sözcük” yapıldığını açıklayarak, Atatürk’ün Kurum’a bıraktığı miras payına göz diken, onunla gerici bir “Lisan Akademisi” kurmayı düşünen karşı devrimcilere “cevap” değil “ödün” (taviz) vermeye çalışıyor. Oysa, devrimci ödün vermez. Eğer verirse, verdiğiyle kalır. Adamlar akıllarına koymuşlar bir kere, hükûmet programına da almışlar. Siz istediğiniz kadar

ödün verin, belki özel kanun çıkararak, belki de kanunsuz olarak alacaklar. Bugün tartışmaya giriştiğimiz yöneticilerimizle o zaman yine omuz omuza savaşıcağız: onlar parayı kurtarmak, biz dili kurtarmak için...

1969

Dilleri Var Bizim Dile Benzemez

Bilim dili üzerine

Ortaoyunu (c. I) adlı eserim, Türk Dil Kurumu'nun 1974 bilim ödülünü kazanmıştı. Aşağıdaki konuşma, ödül dağıtma töreninde söylenmiştir.

Sayın Üyeler, Sayın Konuklar!

Bu yaşlılık yıllarımda kitabıma bilim dili ödülünün verilmesi, bana çocukluk yıllarımı düşündürdü. İlkokulda idim. İlk kez tarih dersi okumaya başlamıştık. Demek oluyor ki, sekiz dokuz yaşlarımda imişim. Şimdi gözümün önüne geliyor: Pembe kâğıtlı, incecik bir kitaptı. Halkalar içindeki padişah resimleriyle süslenmişti. Padişahların adları da sıralanıp giderdi: *Murad-ı evvel*, *Murad-ı sâni*, *Murad-ı sâlis*, *Murad-ı râbi*, *Murad-ı hâmis*... Bunların sırasını bir türlü ayırt edemezdik, hepsini birbirine karıştırırdım. Acaba *Murad-ı hâmis* mi, yoksa *Murad-ı sâlis* mi daha önce idi? İşin içinden çıkamaz, bunalımlar geçirirdim. Çünkü *sâlis*, *râbi*, *hâmis* sözcüklerini ve yabancı tamlamaların çözüm yollarını bilmiyordum. Bilim diline karşı ilk kuşku damlası bilinçaltıma işte o zaman düşmüş olacak. Bunu şimdi anlıyorum.

Zamanla yaşıımız büyüdü, daha yüksek sınıflara geçtik. Bu sefer daha başka dersler okuyor ve daha çapraşık sözlerle karşılaşılırdık. Sözelimi, "hendese" (geometri) diye bir dersimiz vardı. O derste *zâviyetân-ı mütebâdile-tân-ı dâhiletân*, *zâviyetân-ı mütebâdiletân-ı hâricetân* gibi sözler çıkmıştı karşımıza. Sadece *zaviye*, *mütebâdil*, *dâhil*, *hâriç* sözlerini bilmek yeterli değildi; bunların çoğulları olan *zâviyetân*, *mütebâdiletân*, *dâhiletân* ve *hâricetân* sözlerini de bilme-

miz gerekiyordu; sonra, o çoğullarla kurulmuş zincirleme yabancı tamlamaları da çözmeli idik. *Zâviyetân-ı mütebâdiletân-ı dâhüetân, zâvi-yetân-ı mütebâdiletân-ı hâricetân...* Bugün bunlara iç ters açılar, dış ters açılar deniyor. Çocuk, bu terimlerle daha ilk karşılaştığı anda bir şeyler anlar gibi olur; çünkü iç ve ters sözlerini bilir; aç terimini bilmeseydi bile, bunun *açmak*’la ilgili bir şey olduğunu sezer, kavramı öğrenince de, her şey yarı yarıya çözülmüş olur. Bugünkü çocukların işi işte bu kadar kolaylaşmıştır. Bizlerse nelerle uğraşırdık: *Zû erbaat-ül-adla* (dörtgen), *müselles-i mütesâviy-üs-sâkayn* (ikizkenar üçgen) ve daha başkaları... Öteki derslerimiz de bunun gibiydi. Sözelimi, “hayatiyat” (biyoloji) dersinde *azm-i terkova* diye bir söz çıkmıştı karşımıza; meğer, “köprücük kemiği” demekmiş; *azm-i eni*, “burun kemiği”, *üzn-i hâricî*, “dış kulak”; *üzn-i vustâ*, “orta kulak”; *üzn-i ey-men*, “sağ kulak”, *üzn-i ey ser*, “sol kulak” demekti. Sözün kıyası, kulağımıza kulak, burnumuza burun diyemiyorduk. Dersek ne olurdu? Ne olacak: sözümüz ya da yazımız bilimsel sayılmazdı; sonunda sınıfta kalırdık; öğrenci argosuyla: “çakardık”.

Edebiyat dili de aynı doğrultuda idi. Büyük şairlerin elinde bir ahenk aracı olarak kullanılan bu dil, hepimizi etkilerdi. Sözelimi, Bakî’nin “Kanunî mersiyesi”nde geçen:

Ey pâ-y-bend-i dâm-geh-i kayd-i nâm ü neng
Tâ key hevâ-yi meşgale-i dehr-i bi-direng

dizelerini anlamazdık ama, kulağımıza çarpan o görkemli ahenk, o açık deniz uğultusuna benzeyen ses bizi büyüler, aleyhinde konuşmamızı önlerdi. Ama küçük şairlerin elinde bu dilin gülünçlüğü bütün çıplaklığıyla ortaya çıkardı. Muallim Naci’nin *Kuzu* adlı bir şiiri vardır. Orada şöyle bir dize geçer:

Dünbâle ise hemîşe cünbân

“Kuyruksa ha bire sallanır” demektir. Şiir sınıfta okunurken, sıra bu dizeye gelince, kendimi tutamamış, kahkahayla gülmüştüm. Öğretmen çok kızmış, “iki izinsiz bilâ af” cezası vermişti. Öğretmen kızmıştı ama, ben de haklı idim. “Kuzunun kuyruğu sallanıyordu” demek için bir sürü yabancı sözün belini bükmek bana çok gülünç gelmişti.

Bu dize, sınıfın gülme anahtarı olmuştu. Ona, “kuyruğu titretmek” anlamını da yüklemiştik. Kara tahtaya kalkıp da sıfır aldığımız, yazılı ya da sözlü sınavları başaramadığımız bunalımlı günlerimizde dahi, içimizden biri: “*Dünbâle ise hemîşe cünbân*” dedi miydi, ister istemez gülerdik.

Arapça, Farsça ve Türkçenin birleşmesiyle meydana gelen bu üçlü dil, Tanzimat’tan sonra Frenkçe sözcüklerin de girmesiyle, dördlü, beşli, hatta altılı bir dil haline gelmişti. Sözelimi, Abdülhak Hamit Bey,

Lakta, Kaskadda anınla randevular var idi

diye yazıyordu. *Lak*, *kaskad*, *randevu* sözleri ellerini kollarını sallaya sallaya giriyordu dilimize. Daha sonraki kuşaktan Cenap Şahabettin de, *Temaşa-yı Hazan* adlı ünlü şiirinde:

Naş-ı evrâk ile dolar laklar

demişti. “Göller, yaprak ölüleriyle dolar”mış. Görüyorsunuz, bir *lak*, *lak*’tır gidiyordu. Bu laklakıyat daha da yaygınlaşabilirdi. Neyse ki, günün birinde Ahmet Haşim, *Göl Saatleri* adlı bir şiir kitabı çıkardı da, bizim “göl”ü kurtardı; yoksa “göl” elden gidiyordu.

Bilinçaltıma düşen ikinci kuşku damlası da, imla ve alfabe konusunda olmuştu. Ortaokulda idik. Arap harfleriyle basılmış okuma kitabımızda Halide Edip’in *Zeynebin Zeynebin* adlı bir öyküsü vardı. Öğretmenimiz, arkadaşlarımızdan birisine, “Filan sayfadaki hikâyeyi oku” dedi. Arkadaşımız, *Zeynebin Zeynebin* başlığını *Zinbem Zinbem* diye okudu. Tabii, sınıfta bir kahkahadır koptu. O günden sonra, çocuğun adı *Zinbem* kaldı. Sınıfın edebiyatçısı geçindiğim için arkadaşımıza en çok gülen ve en çok takılan da bendim. Gülüyordum, takılıyordum ama, içime de bir kurt düşmüştü. Demek ki *Zeynebin* sözü *Zinbem* biçiminde de okunabiliyordu. Bu, türlü türlü okunabilmenin sebebi neydi? Bunu önlemek için ne yapmak gerekirdi? Oralarını düşünecek yaşta değildim. Ama işin içinde bir bit yeniği vardı. Onu sezmiştim.

İşte bu aşamalardan geçerek okulu bitirdim. Günün birinde kendimi harf ve dil devrimlerinin ortasında buldum. O zamana kadar bi-

linçaltındaki birikimler, birdenbire su yüzüne, bilinçüstüne çıkmıştı. O günden bu yana kalemimi bu devrimlere adadım.

Konumuz bilim dili olduğu için yine ona döneyim. Bilirsiniz: Eflatun'u okuyup anlamak çok kolaydır. Bu büyük düşünce ve sanat adamının kitaplarını bir roman okuyormuş gibi rahatlıkla ve keyifle okurum. Dediğim gibi, Eflatun'u anlamak kolaydır; ama Eflatun üzerine yazılmış bir kitabı anlamak hiç de kolay değildir. Demir leblebi gibidir mübarek, yalnız uzmanlara seslenir; onların bile çoğunun anladığı kanısında değilim. Bu konuda Cenap Şahabettin'in bir özdeyişi vardır:

Eflatun gibi düşünmek, haminnem gibi yazmak. İşte düşünce derecelerinin en yükseği budur.

Aklımda kaldığı kadarıyla, aşağı yukarı böyle söyler. Değerli asbaşkanımız, az önce, dil konusundaki düşünce ve tutumumu açıklamamı istediler. Tutumum işte bu: Eflatun gibi düşünmeye çalışmak, haminnem gibi yazmak... Bunun birincisini gerçekleştirmek her babayiğidin harcı değildir; onu yapabildiğimi söylemek, haddimi aşmak olur; ancak, o yolda, o yöntemle düşünmeye çabaladığımı söyleyebilirim. Ama, haminnem gibi yazmaya gelince... Onu epey başardığımı sanıyorum.

Son söz olarak şu nokta üzerinde önemle durmak isterim. Dil konusunda, haminnelerimizden alacağımız pek çok ders var.

Efendim, benim bu dağınık, bu daldan dala atlayan konuşmamı sabırla dinlediğiniz için hepinize çok teşekkür ederim.

1974

Dilleri Var Bizim Dile Benzemez

“Yaşayan Türkçe” dedikleri

“Yaşayan Türkçe” sözü, dil devrimine karşı olan kimselerin uzun süreden beri kullandığı bir “slogan” haline geldi. Bunlar, dil devrimine karşı olduklarını açıkça söyleyemedikleri için, her yana çekilebilecek kapalı bir sözün arkasına sığınmayı uygun görüyorlar. Dil konusunda tutucu bir derginin (*Hisar* dergisinin) sanırım yedi sekiz yıl önce çıkan bir ilanında, *Yaşayan Türkçenin kalesi* deniyordu.

Yaşayan Türkçe denen şey acaba nedir? Bu, yaşa, alışkanlıklara ve dil anlayışına göre değişen bir şeydir. Sözgelimi, yaşlı ve tutucu bir yazar olan Sayın Burhan Felek’e göre: *hâkim*, *tevkif etmek*, *vaziyet*, *mâna*, *münakaşa*, *neşretmek*... vb. “yaşayan Türkçe”dir; genç kuşağa göre ise, bunların karşılığı olan *yargıç*, *tutuklamak*, *durum*, *anlam*, *tartışma*, *yayınlamak*... vb. “yaşayan Türkçe”dir.

Örnekleri biraz daha çoğaltalım:

Muharrir (yazar), *muhterem* (sayın), *kat’i* (kesin), *mevzu* (konu), *serlevha* (başlık), *selâhiyet* (yetki), *cerayan* (akım), *nikbin* (iyimser), *bedbin* (kötümser), *maznun* (sanık), *şahit* (tanık), *reis* (başkan), *mu-hacir* (göçmen), *istihsal* (üretim), *istihlâk* (tüketim), *müstemleke* (sömürge), *müsavi* (eşit), *mütekait* (emekli), *netice* (sonuç)... vb.

Acaba bunların hangisi yaşayan, hangisi yaşamayan Türkçe?..

Bugün, banka reklamlarında kullanıladuran *mevduat*, *mudi* gibi sözleri ve Ortadoğu Teknik Üniversitesi anılırken karşımıza çıkan *mütevelli heyeti* lafını, hâlâ kullanılıyor diye “yaşayan Türkçe” mi sayacağız?

Dil konusunda tutucu olan kimseler, bu çeşit sözleri, “mademki kullanılıyor, öyleyse yaşayan Türkçedir” diye görmekte; buna karşı-

lık, yeni kurulmuş Türkçe sözcüklere, “yaşamayan Türkçe” gözüyle bakmakta, onlara “uydurma dil” demektir. Mademki kullanılan dil yaşayan Türkçedir, öyleyse birkaç yıl önce televizyonda her akşam karşımıza çıkan bir sabun tozu reklamında geçen: *Zaten benim için önemli olan beyazlıktır* cümlesindeki *önemli* sözü yaşıyor mu, yaşamıyor mu? Yani bu, Aziz Nesin’in ünlü oyunundaki “Yaşar ne yaşar, ne yaşamaz” türünden bir söz mü? Bir süre önce yine televizyonda gördüğümüz *Reklamları izlediniz* cümlesindeki *izlediniz* sözü de öyle (Gerçi, bu sözü yaşatmamak için, son zamanlarda kullanmaz oldular, ama onun yerine, “takip ettiniz” de diyemediler).

Bir başka örnek daha vereyim: Bugün âdeta moda haline gelmiş bir söz var: *Öngörmek*. Bunun Osmanlıcası *derpiş etmek*’tir. Ben elli yılı aşkın yazarlık hayatımda şu *derpiş etmek* sözünü bir kez olsun kullandığımı hatırlamıyorum; ama o kavramın karşılığı olan ve çok kısa bir süre önce ortaya çıkan *öngörmek* sözü günlük gazetelerden başlayıp kimi tutucu partilerin başkanlarına kadar herkesin kaleminde ve ağzında. *Ortam* sözcüğü de öyle; Osmanlıcası olan *vasat* sözü fizik, kimya, biyoloji gibi bilim dalları dışında pek kullanılmazdı.

Dil devrimine karşı olan ve “yaşayan Türkçe” sözünün arkasına sığınarak, yeni kurulan sözcüklere “uydurma” diye kara çalan kişiler, bu dil olayı karşısında ne derler bilmem. Bunlar, Arapçada bulunmayan fakat Arapça köklerden Arap dili kurallarına göre Türklerce uydurulan birtakım yabancı sözcükleri (*mefkure, zihniyet, içtimaiyat*, vb.) Türkçe sayarlar da, Türkçe köklerden Türk dili kurallarına göre kurulan yeni sözcüklere “uydurma” derler. Sırası gelmişken söyleyelim: Yeni bir nesneye yeni bir sözcük gerektiği zaman, o sözcük kendiliğinden doğmaz, onu elbette insanlar “uydurur”; nitekim, *gecekondu, kaptıkaçtı, biçerdöver...* sözlerini halk uydurmuştur; bunun gibi, aydınlar da, Osmanlıcanın geçerli olduğu yıllarda, gökyüzünde uçan bir âlete tayyare, deniz altında yüzen bir âlete de *tahtelbahir* demişlerdir; dil devriminin başladığı yıllarda da, yeni aydınlar bu Arapça sözleri (halkın söz yaratmada kullandığı yönteme uyarak) Türkçeleştirmiş, o âletler için, *uçak ve denizaltı* sözcüklerini “uydurmuş”tur. Bir zamanlar *tayyare ve tahtelbahir* yaşayan Türkçe sayılıyordu; bugünse

onlar öldü, uçak ve denizaltı yaşamaya başladı. Öteki yabancı sözlere karşı tutulan yol da işte bu! Bugün yaşıyor sanılan *mevdûat*'lar, *mûdî*'ler, *mûtevellî*'ler de günün birinde ölecek, yerlerine Türkçeleri geçecektir.

Bu arada şu noktayı da belirteyim: “Yaşayan Türkçe” sözü, ilkin Ziya Gökalp'in bir şiirinde, fakat tutucu bir davranışla değil, ilerici bir anlayışla kullanılmıştı. Gökalp, *Lisan* adlı şiirinde şöyle demişti:

*Yeni sözler gerekse
Bunda da uy herkese,
Halkın söz yaratmada
Yollarını benimse.*

*Yap yaşayan Türkçeden,
Türkçeyi incitmeden,
İstanbul'un Türkçesi
Zevkini olsun yeden.*

Görülüyor ki, Ziya Gökalp, “yeni sözler yaratmak”, “yapmak”tan yanadır; bu konuya başka yazılarında da değinmiş ve *yeni kelimeler ibda etmek* (yaratmak), *icat etmek*, *kelime vücuda getirmek*, *söz yaratmak* sözlerini kullanmıştır. Üç dilden birleşik Osmanlıca için de, bugünkü tutucuların tersine, *sun'î halita*, *sun'î Osmanlı Esperantosı*, *uydurma söz*, *yapma yol* demiştir. Bugünse, dil devrimine karşı olan kişiler o “yapma Osmanlı Esperantosı”nu “yaşayan Türkçe” diye öne sürüyorlar. Ne var ki, içlerinde memur olanlar, yaş sınırını doldurunca, kendilerine “tekaüdiye” bağlanması için değil, “emekli aylığı” bağlanması için “emekli sandığı”na başvurumaktadırlar. *Mütekait* sözcüğünü yaşayan Türkçe sayan bu memur dildiler, altmış beş yaşından sonra, resmî işlerde, *emekli* olduklarını yazmak ya da söylemek zorunda kalıyorlar.

Bunun daha acıklı ya da daha gülünçlü başka bir örneğini vereyim: Eski Millî Eğitim bakanlarından Bay İlhami Ertem, bundan on üç yıl önce (27 Aralık 1967'de) valiliklere ve bakanlık örgütlerine bir genelge göndererek, “*Alışılmış ve yerleşmiş kelimeler yerine ortaya atılmış her uydurma kelimenin öğretim ve yazışmalara getirilmemesini*,

aşırılıktan ve zorlamadan sakınılmasını” istemişti. Ne var ki, kendisi aynı genelgede, gezi, inceleme, yazışma, uygulama, sorumluluk, katkı, yüzyıl, yönetici, eğitim, öğretim, deyim, özellikle, kişisel, kurul, kural, kurum, görev, görevli, önem, önemli, vb. sözlerini kullanmıştı.

Örnekleri daha da çoğaltabiliriz: Halit Ziya Uşaklıgil 1899 yılında şöyle demişti:

Acemlerin, Arapların edatlarını almışız; bunlar dile öyle yapışmış ki, ayrılmaz parçası olmuş; bunları sökmeğe kalkışmak, ağzımızın dişlerini sökmek gibi tehlikeli bir iştir.

Fakat kırk yıl sonra (1938’den bu yana) bütün kitaplarının dilini sadeleştirmiş; yani, ağzının dişlerini kendi elleriyle sökmüştü.

Devrimin yasası böyledir: Bütün direnişleri yıkıp geçer; er ya da geç, ona uymak zorunluğu vardır.

1980

Dilleri Var Bizim Dile Benzemez

Biraz perhiz, biraz Osmanlı lahanası

Dil devrimine karşı kimi çevrelerin saldırılarının yoğunlaştığı şu günlerde, size üç metin sunuyorum:

1

“Dilde özleşmenin sınırı ne olmalıdır?” Konumuz bu. Gerçekten büyük tartışmaları gerektiren bir konu.

(...) Acaba Kurum’un yetkili organları ve buradaki değerli arkadaşlarımız “Dilde özleşmenin sınırı ne olmalıdır?”la neyi kastediyorlar? İki yönden düşündüm: Dedim ki, olsa olsa, dilde özleşmenin sınırı bir alan bakımından, bir de davranış bakımından ne olmalıdır? Bu iki soruyla karşı karşıyayız.

(...) Dil, ana dili olduğu için, toplum kurumu olduğu için, millî kurum olduğu için milleti ve halkı gözden ırak tutamayız.

(...) Kök bakımından, ek bakımından ve yapım şekli bakımından bilim kurallarının dışına çıkmayacağız. Çıkarsak ne olur? Ses topluluğu ile anlam arasındaki o kutlu köprü yıkılmış olur.

(Dilde Özleşmenin Sınırı Ne Olmalıdır?, 1962, s. 17, 18, 42, 45)

2

Oğuz Türklerinin eski yurtlarından ve öteki Türk kollarından uzakta, yeni bir coğrafyada, yeni siyasal birlikler içinde toplanmaları, kullandıkları “ağız”ın bir “yazı dili” olmasına neden oldu. (...) 13. ve 14. yüzyıllarda beyliklerin dili Türkçedir. (...) Osmanlılar

Anadolu ve Balkanlar'da siyasal birliği sağlayınca, bu değişmedi. Anadolu Selçuklularına karşı Osmanlılarda resmî dilin Türkçe olması, Türkçeyi kurtardı. Başka bir beylik durumuna egemen ol- saydı, herhalde Türkçe yine kurtulacaktı. (...) 16-18. yüzyıllarda, Türkçe, iki yabancı dilin ezici etkisi altında büyük yaralar almış, kendi yapısına ait birçok özelliği kaybetmiştir. (...) "Osmanlı Türk- çesi" Türkologlar tarafından Türkçenin bir tarihsel dönemi olarak kabul edilir. (...) 19. yüzyılda, özellikle basım işlerinin ve gazetenin yayılmasıyla, aydınlar halka hitap edebilmek için konuşma diline yaklaşma gereğini duydular. Modern Türkiye Türkçesini yaratan sadeleşme akımının kuramcıları Ömer Seyfettin ve Ziya Gökalp; ilk uygulayıcıları, ikisinden başka, Mehmet Emin... dir. (...) Sadeleşme akımının ana ilkesi, "yazı dilini konuşma diline yaklaştırmak"tır.

("Türkçenin Tarihsel Gelişimi", Milliyet, 12.2.1981)

3

Son otuz yıl, Türk toplumunun en çok değiştiği en hareketli bir devrine rastlar. O nisbette bol renkli düşünce ve sanat akımlarıyla, etki ve tepkilerle, yeniliklerle doludur. Yetişen sanatçılar (genel kanaatin tersine) birbirlerine çok az benzerler. Üstelik bu otuz beş yıl içinde, en az iki kuşak değişmiş ve bunlar "nesil kavgası" yapmışlardır.

(...) Fransız sentaksının etkisi ile, Türkçe söz diziminde önemli değişmeler yaptılar. Hatta Fransız cümle yapısını bütünüyle Türkçeye uygulayan bir anlatım yolu tuttular.

(...) Biz burada, Türkçe üzerinde yapılan tartışmalardan ve önerilen kuramlardan daha çok, meydana gelen üsluplar üzerinde duruyoruz.

(...) Kübizmin görüş ve yöntemlerini benimseyen bu akım, fazla olarak, aynı tablo veya şiirde, bir kişinin geçmiş, şimdiki zaman ve geleceğe ait bütün duyumlarını yansıtmaya çalışır. Kelime ve renklere serbest bir anlam kazandırmak ister.

(...) Tasavvufun mazmun, çağrışım ve fikir hazinesinden faydalanmıştır... Tasavvufun tek varlık kuramını, Tanrı aşkı, insan yüceliği, hoşgörülük ilkelerini benimsemiştir. Din açısı geniş... bir insandır.

(...) Bu şiirler, yoğun mecazlara... soyut ve kapalı hayallere bağlanan, bir anlamda sembolik şiirlerdir. Soyutlama zevki, renk ve hayal cümbüşü, geniş, ince, ulu tasarılar hemen bütün şiirlerinde göze çarpar. Gazel ve musammatlarında bazan yaşanmış andıran canlı hayat izlenimleri de vardır. Bunlarda ahenk bolluğunu da önemser.

(...) Bu eserinde aşk olayı, bir macera halinde önemsenmemiş, (...) kişilerin dış âlemde değil, ruhlarında geçen serüvenler ele alınmıştır.

(Türk Edebiyatı, c. I, 1965, s. VI-VII, 249, 256, 323; C. II, 1966, S. 320, 321, 325)

Öyle sanıyorum ki, bunları, “dil devriminden yana olan ve o yolda çalışan kişiler söylemiş ya da yazmıştır” diye düşüneceksiniz. Ne var ki, yukarıdaki parçaların sahibi olan kişiler, dil devrimi ve dil devriminden yana olan kimseler için, düşündüğünüzden bambaşka şeyler söylemişlerdir, l’inci parçanın sahibi, bu konularda şöyle demiştir:

(...) Uydurmacılığın hedefi, Arapça ve Farsça asıllı kelimelerin atılması, unutturulmasıdır. Metodu ise, gelişigüzel kanun ve kaide tanımayan uydurma kelimeler türetmektir... Bunun adı da özleştirme-
ktir. Öz Türkçedir.

(...) Uydurmacılığın mekanizmasında yer alan, rolü olan zümreleri şöyle toparlamak mümkündür:

1. Marksistler, bölücüler ve yıkıcılar,
2. Saf yeniciler, milliyetçiler, inkılapçılar,
3. Çıkarıcılar,
4. Batı taklitçileri,
5. Cahiller,

Marksistler, yıkıcılar ve bölücüler, kurulu Türkçe düzenin yıkılmasını istemektedirler.

(Prof. Dr. Muharrem Ergin, “Dil Davası”, Sisav, “Türk Dili” Semineri, 1980, s. 9, 13)

2’nci parçanın sahibi de, aynı seminere sunduğu bildirisinde şöyle der:

(...) *Tasfiyecilik, Türkiye Türkleri ile dış Türkler arasındaki bağı da koparmaktadır. (...) Özbek Türkü “nazariye...” diyor, “kuram...” demiyor; Bakû’daki edebiyat profesörü “inkışaf, ... hususen...” diyor, “gelişme, ... özellikle...” demiyor; Tahrandaki dil araştırmacısı profesör “hususiyet, ... tarihî, ... sebep...” diyor, “özellik, ... tarihsel, ... neden...” demiyor.*

(...) *Bir yapı bozukluğu da, uydurma -sel, -sal eki yüzünden dilimize musallat olmuştur.*

(Doç. Dr. Ahmet B. Ercilasun, “Tasfiyeciliğin Dilimiz Üzerindeki Tahribatı”, Sisav “Türk Dili” Semineri, 1980, s. 51, 53, 61)

Aynı yazar, dış Türklerle bağımızı kopardığını ileri sürdüğü *ku-ram, gelişim, özellik, neden* sözcüklerini ve daha başkalarını (yüzyıl, karşı, durum, egemen, etki, dönem, basım, aydın, akım, uygulayıcı, ilke), yazımızın başında örnek olarak verdiğimiz 2’nci parçada bol bol kullanmış; “uydurma” dediği *-sal, -sel* ve *-el* ekleri ile sıfatlar kurmuştur (*siyasal, tarihsel, özel*). Aynı kişi, seminerin tartışmalı oturumunda da şunları söylemiştir:

Dil devrimi bir kültür devrimidir... Rusların, Türkler üzerinde, kendi kültürleri, dilleri üzerinde değil de, Türkler üzerinde kültür devrimi ve dil devrimi yapmak istedikleri de doğrudur. Ama burada muvaffak olamamışlardır. (...) Şunu kesinlikle söyleyebilirim ki, dışardaki Azeri Türkleri, Özbek Türkleri, Kazak Türkleri 100 yıl, 200 yıl, 300 yıl önceki değerlerine Türkiye Türklerinden daha fazla sahiptirler.

(Tercüman, 12.1.1981)

3’üncü parçada, “uydurma” diye kara çalınan *açı, akım, anlam, çağrışım, duyum, etki, genel, ilke, izlenim, kuram, kuşak, olay, önemli, önemsemek, önerme, serüven, soyut, soyutlama, tartışma, tasarı, tepki,*

toplum, uygulama, yansıtma, yoğun, vb. sözcüklerini bol bol kullanan yazar, dil devrimi üzerine şöyle demiştir:

Uydurmacılar, “kozmpolitler ve Marksçılar”, başta, milletimizin ayırıcı ve birlik sağlayıcı unsuru olan Türk dilini, sonra onunla beraber, tarih, gelenek, örf ve âdetlerimizi yıkmak suretiyle kültür buhranı türetmişlerdir. Troçki’nin “sürekli devrim”, Mao’nun “kültür ihtilâli” dediği korkunç yıkıcılığın, Türkiye’de tatbikçisi, takipçisi, suçlusu olmuşlardır.

(Ahmet Kabaklı, “Dil Semineri Niçin Rağbet Gördü?”, Tercüman, 29.12.1980.)

Görüldüğü üzere, dil devrimine karşı olan, ama yazılarında ve konuşmalarında Türk Dil Kurumu’nca türetilen yeni sözcükleri kullanmaktan da kendilerini alamayan karşı devrimci yazarlar, devrimden yana olan kişileri komünistlikle suçlamakta birleşiyorlar.

Bu silah her zaman geri tepmiş ve kullananı yaralamıştır.

Karşı devrimcilere göre, dile “müdahale” edilemez; o, uzun bir zaman içinde, kendi kendine gelişir:

...Dil canlı bir varlıktır... (Dilde) değişme, her canlı varlık gibi, kendi gelişme kanunları ve hızı içinde olmalıdır... Bizim itiraz ettiğimiz ve tehlikeli bulduğumuz husus, dilin kanunlarına aykırı şekilde yapılan ve onu çok hızlı olarak değiştiren uydurmacı müdahalesidir.

(Doç. Dr. Ahmet B. Ercilasun, “Tasfiyecilerin Dilimiz Üzerindeki Tahrifatı”, Sisav “Türk Dili” Semineri, 1960, s. 47.)

...(Dil) bütün bir milletin malıdır. Bunda genellik vasfı vardır. Şu halde buna fertler istedikleri şekilde, gelişigüzel bir şekilde müdahale hakkına ve kudretine sahip değildirler. (...) Söz konusu olan, devrim değil evrim meselesidir. (...) Hızlandırılmış bir dil değişikliğine gidersek, bu dil yeni bir Osmanlıcadan başka bir şey olmaz. (...) Dil bir anlamlar sistemidir; anlamlar sistemi olarak ona yapılacak herhangi bir karışma büyük bir karışıklık meydana getirebilir.

(Prof. Dr. Muharrem Ergin, *Dilde Özleşmenin Sınırı Ne Olmalıdır?*, 1962, s. 19, 41, 42, 43.)

Dil konusunda Stalin de böyle düşünmektedir. *Lengüistikte Marksizme Dair* adlı konuşmasında şöyle demiştir:

Dil herhangi bir sınıfın değil, bütün toplumun bütün sınıflarının eseridir. (...) Toplum hayatına anarşi getirmeden, toplum için dağılma tehlikesini yaratmadan, var olan dil yıkılıp birkaç yıl içinde yeni bir dil nasıl kurulabilir? (...) Marksizm dilin gelişmesinde birdenbire patlamaları, var olan dilin birden kaybolup yeni bir dilin birden kurulmasını kabul etmez (...) Dil devrimi için beş altı yıllık bir süre gülünç derecede kısadır, bunun için yüzyıllara gerekseme vardır. (Stalin, Marksizm ve Dil, çev. Adil Onural, s. 14, 18, 43.)

Stalin'in dil üzerine görüşleri Türkçeye çevrildikten sonra, bizim tutucular bu kez başka telden çalmaya başladılar. Dediler ki:

(Stalin ile Lenin'in) kendi ülkelerindeki uygulamayla diğer ülkelere tatbik ettikleri siyaset birbirinden farklıdır. Dil yıkımının toplum hayatında anarşi yaratacağı, toplumun çözülüşü tehlikesini doğuracağının şuuru içinde, başka memleketlerin dilini yıkarak amaçlarına ulaşmak istemişlerdir.

(Nazlı Ilıcak, "Dil Devrimi, Kültür Devrimi" Tercüman, 29.12.1980.)

Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki kültür anlaşması çerçevesi içinde, çağrılı olarak giden gazeteci ve sanatçı yazarlarımızın gözlemleri bu savı doğrulamıyor. 1960'lı yıllarda Azerbaycan'a giden *Milliyet* gazetesi başyazarı Abdi İpekçi, Azeri aydınların dil devrimine karşı olduklarını yazmıştı. Yine aynı dönemde aynı ülkeye giden Melih Cevdet Anday'ın yazdığına göre, "Azerbaycan'da da, Özbekistan'da da bizim dil akımımızı tutmuyorlar"mış. Azerbaycan Bilimler Akademisi'ndeki bilginler "Dile müdahale edilmez; dil kendi kendine değiştiği kadar değişir, yavaş yavaş..." diyorlarmış (Melih Cevdet Anday, *Anadolu'da ve Sosyalist Ülkelerde*, 1977, s. 148-149). Daha yakın bir tarihte, Sisav Dil Semineri'ne katılan bir doçent de -dolaylı yoldan da

olsa- bunu doğrulamış, “Dışarıdaki Azeri Türkleri, Özbek Türkleri, Kazak Türkleri 100 yıl, 200 yıl, 300 yıl önceki değerlerine Türkiye Türklerinden daha fazla sahiptirler” demişti (Doç. Dr. Ahmet B. Erçilasun, *Tercüman*, 12.1.1981).

Açıkça görülüyor ki, Sovyetler Birliği’ne bağı Türk ölkelerindeki sanat ve bilim adamları, dil devrimi konusunda, Stalin’in görüşleri doğrultusunda düşünmektedir. Bundan şöyle bir sonuç çıkıyor: Ruslar kendilerine bağı Türk ölkelerine söz geçiremiyorlar da, bağımsız Türkiye Cumhuriyeti’nin başkanı Atatürk’e ve onun yolunda yürüyen düşünce ve sanat adamlarına istediklerini yaptırıyorlar... Buna inanmak için ne Aristo mantığı, ne de modern mantık yeterli değı; Amerikan süper marketlerinden bir süper mantık getirtmek gerek...

Bizim karşı devrimci bilginlerimizin ve bilgiç yazarlarımızın bilmedikleri, ya da bilmezlikten geldikleri bir şey var: XX. yüzyılda, Rus edebiyatında, XIX. yüzyılın büyük sanatçılarının çabalarıyla işlenmiş bir halk dili kullanılmaktadır. Stalin’in de işaret ettiği üzere, halkın dili bir “altyapı” kurumudur; “toplum hayatına anarşi getirmeden, toplum için dağılma tehlikesi yaratmadan, var olan dili yıkıp yerine yeni bir dil kurulamaz”. Ama Türkiye’de durum, Rusya’dakine benzermiyor. Türkiye’de başlangıcı bilinmeyen bir zamandan beri sürüp gelen işlenmemiş bir halk dili; bunun üstünde, “Osmanlıca” adı verilen ve yalnız aydınlar arasında yazı dili olarak kullanılan yapma bir dil var. Arapça, Farsça, Türkçe ve Frenkçe sözcük ve dil kurallarının birleşmesiyle oluşan, bu yapma dile, Ziya Gökalp, “Osmanlı Esperantosusu” demişti. Türkiye’de, halkın konuşageldiğı dil bir “altyapı” kurumu; fakat yalnız aydınların yazı dili olarak kullandığı Osmanlıca ise bir “üstyapı” kurumudur. Dil devriminin amacı, bugünkü deyimle, bir “kültür emperyalizmi”nin ürünü olan bu Osmanlı Esperantosunu, yani bu “üstyapı” kurumunu yıkmak; onun halk diline sızmış olan uzantılarını kazıyıp, konuşma dilimizde bulunmayan kavramlar için, Türkçe ek ve köklerle yeni sözcükler türeterek, onu zenginleştirip bir kültür ve sanat, dili haline getirmektir.

Bunu önlemek isteyen tutucular, bu kez de, 1911'de başlayan "Millî Edebiyat" akımıyla gerçekleştirilen "sadeleşme hareketi"nin artık bitmiş olduğu savını ileri sürmektedirler:

...Ömer Seyfettin ve Ziya Gökalp'lerle sistemleştirilen ve başariya ulaştırılan sadeleştirme hareketi Türkiye için çoktan bitmiştir. Türkiye'nin 40-50 yıldır artık bir sadeleşme davası yoktur.

(Prof. Dr. Muharrem Ergin, "Dil Davası", Sisav "Türk Dili" Semineri, 1980, s. 8.)

Millî Edebiyat adıyla meydana çıkan edebi hareket Arapça ve Farsçanın gramer hâkimiyetini ortadan kaldırmış, dilimizde karşılığı olan yabancı kelimeleri kullanılış dışında bırakmıştır. Böylece dilimiz istiklâlini kazanmıştır.

(Prof. Dr. Faruk K. Timurtaş, "Atatürk ve Türkçenin İstiklâli", Tercüman, 30.12.1980.)

Bunlar, herhangi bir kanıta dayanmayan, havada kalmış, bilim dışı birtakım sözlerdir. "Millî Edebiyat" akımına bağlı yazarların herhangi bir kitabına şöyle bir göz gezdirsek, halk diline sinmemiş binlerce sözcükle karşılaşırız. Aşağıda alfabe sırasıyla verilen örnekler, bu akımın kurucusu Ömer Seyfettin'in bir tek öyküsünden (*İrtica Haberi*) alınmıştır:

Amden, âri, âsûde, âteşin, bî-haber, bî-taraf, bil-akis, câlib, cîdal, çehre, denî, der-hâtır, ebkem, emsalsiz, faal, faaliyet, feveran, hasbihâl, hâsılı, hudûs, hüküm-fermâ, ızlâl, îade, içtimâ, iğfal, ihsas ve ta'lim etmek, ihtiyârsız, intiba, (nutuk) irâd etmek, istirdâd, iş-tirak, kamer, kat'î, kat'iyen, kıymet-dâr, maahâzâ, mâni, matemi, mecruh, mevki-i hitabet, muhabere, muhtazır, muzlim, münkatı, müsavat, müstakbel, müstekreh, müsterih, müsterihâne, mütebeddil ve fâni hakikatler, müşevvik, müteessif, müteheyyic, mütemadiyen, müteselli, nâ-mevcûd, perestîş ve tekâpû etmek, râtıb, refik, sadâ, sarahaten, sarîh, sû-i tefehhüm, sür'at, şebâb, şedîd, teâkub, tecziye, teessüf, tehyic, tekfir, terk, te'sis etmek, teşkil, tettebbu, tevdi, tevsi, tezâyüd, vehmi...

Bir tek öyküde, halk diline aykırı 83 söz. Ya bütün kitaplarını tarsak, daha kim bilir neler bulunur... Ama, karşı devrimci Prof.'larımıza sorarsanız, "Türkçe, Millî Edebiyatla istiklâlinin şahikasına çıkmıştır" (Prof. M. Ergin).

Türk Dil Kurumu'nu kapattırmaya çalışanların bu desteksiz atışlarıyla dil devrimi durdurulamaz. Durdurulamaz, çünkü dil devrimi, ülkemizin önde gelen sanat ve düşünce erlerinin malı olmuştur artık. Eskiden Dil Kurumu önde, sanatçı ve yazarlar arkadan giderdi; şimdi sanatçı ve yazarlar önde gidiyor, Dil Kurumu onları arkadan izliyor. Bağımsız Türkiye'nin bağımsız diline, Yahya Kemal'in deyişiyle, "beyaz dil"e doğru tutkuyla, umutla ilerleyen bir koşudur bu!..

Tutuculara gelince... Devrimi kaynağında yok etmek isteyen bu kişilerin görüşlerini uygulayan sanatçıları varsa ne âlâ; eğer yoksa, ne yapsalar boş!.. Ozanın dediği gibi:

*Ümmîdi bu milletin gömülmez,
Beyhude bu gayretin mezarıcı.*

1981

Dilleri Var Bizim Dile Benzemez

Türk dilinin karakoncoloslari

1

“Ruhun aşk elemelerini, yüce duygularını tasvir için yazılan eserlerde herhalde tamlama kullanmadan başarıya ulaşmak düşünülemez. En ince ruhsal duyguları ve istekleri anlatan, tamlamalardan ibaret gibidir denilebilir. Hem Arapça, Farsça tamlamaların söylenişindeki güzellik Türkçe sözcüklerde yoktur. Bir aylı geceyi tasvir eden parlak hayalli bir şair; aya seslenerek meselâ ey perî-i zerrin-bâl-i leyâl derse, bu bize ey gecelerin yaldızlı kanatlı perisi demekten elbette daha kulağı okşayıcı, daha anlamlı gelir.”

2

“Osmanlı edebiyatı bu iki dilden (Arapça ve Farsçadan) söz ve anlam bakımından pek büyük bir yardım görmüştür; âdeta eşit olarak üç dilin söyleyiş ve anlamıyla vücuda gelmiştir, denilebilir. Şu kadar var ki, İslâmlık noktasından Arap bilimlerine gereksemiz olağanüstü önemli olup kutsal dilden alınan İslâmi sözcükleri olduğu gibi korumaya... mecbur olduğumuzdan, Arapçanın sözlük, gramer, yazma ve okumasına kapılanmak ve o soylu kavmin başlangıcından başlayarak incelenmesi bizim için ne kadar gerekli olduğu açıkça ortaya çıkar.”

3

“Deniyor ki: fazla Arapça ve Farsça sözcükleri atalım. Meselâ, gök varken semâ niçin kalsın? Semâ'yı kaldırıyoruz, semâvât,

semavî elbette birlikte gidecek; biraz süslü bir cümle arasında sehârî-i semâvât, nazar-ı semavî diyemeyeceğiz; göklerin kırları, gök bakış diyeceğiz. Tatsız! Fakat zarar yok, mademki semâ'yı ortadan kaldırdılar, yerine bir gök diktiler, bu büyük bir başarı sayılacak. Sonra hava, rüzgâr, feza, esir, nesîm, cev, felek için birer Türkçe karşılık bulunacak, bunları hep öğreneceğiz. (...) Acemlerin, Arapların edatlarını almışız; bunlar dile öyle yapışmış ki, ayrılmaz parçası olmuş; bunları sökmeğe kalkışmak, ağzımızın dışlarını sökmeğe gibi tehlikeli bir girişim değil midir?"

4

"Yeni... Satıyorlar. Kaça? Nasıl? Bilmiyorum, fakat satıyorlar. İki yıldır gazetelerde reklamlarını görmediniz mi? Yeni lisan, Yeni fikir, Yeni hayat... (...) Yalnız bir şey var ki, uygulaması sizin için biraz güç olacak: Yeni fikir'i kalıplı bir fes gibi başa giymek kolay, Yeni hayat'ı alafranga bir elbise gibi sırtı almak kolay, fakat Yeni lisan... Yeni lisan, sizin için muhakkak kullanılması pek güç bir süs olacak. Dilimizi soyaçekiminden, kazanılmış bütün alışkanlıklarından soyacaksınız, yeni lehçeniz olacak. Meselâ millet sözcüğü bilmem nasıl bir değişme ile budun'a çevrilecek, yaşasın millet diyemeyeceksiniz, yaşasın budun diyeceksiniz. Boğazınız uzun bir süre uyur, turgur, gurgur, vb. gibi sözcüklerin dikenleriyle yırtılacak. Gerçi onlar size diyecekler ki, her gülün bir dikenini vardır. Fakat aldanmayınız efendiler; bu gül değil, bu baştan başa dikendir. İş bu kadarla da kalsa iyi; fakat gerektiğinde dilimizi tersine de çevireceksiniz, nazar-ı dikkat yerine dikkat gözü, nefha-i ümit yerine ümit üfürüğü, sadr-ı âzam yerine âzam sadr, vb. demek zorunda kalacaksınız. (...) Zavallı yenilik, zavallı bayramlık elbiselere benzeyen garip yenilik."

5

"Dilimize karışmış yabancı sözcüklerden dolayı edilen yakınlıkları biraz abartılmış buluyorum. Bir dilin kişiliği gramerinde ve söz dizimindedir. Yabancı dillerden alınan sözcükler bu kişiliği

bozamaz. Yabancı uluslarla ilişki kurup da onlardan sözcük almak olanak dışındadır. (...)

Bununla birlikte, hiçbir şey yapmayalım, ellerimizi kavuşturarak, kaderin yargısını bekleyerek dil işleriyle ilgilenmeyelim, demek istemiyorum. Direndiğim nokta, dil işinde her şeyin bizim irademi-ze bağlı olmadığını, doğal kuvvetler karşısında insan savaşımı için bir sınır bulunduğunu unutmamak gerektiğidir. Yoksa, sürekli olan evrim işinin genel akışını kolaylaştıracak ve hızlandıracak yolda bazı etkenler yaratmak olanağı vardır.

Bu konuda yapabileceğimiz şey, (...) hiç olmazsa bundan sonra yabancı sözcüklerin gereksiz yere dilimize girmesine elden geldiğince meydan vermemektir. Tayyare icat edildiği zaman buna dilimizde ad bulmak için Arapçadaki tayr kökünden çıkmış bir sözcük arayacağımıza, bunu öz dilimizden çıkararak, uçku, učka, uçuş-kan diye saptamış olsaydık elbette daha iyi olurdu. Fakat bugün en basit köylüler bile tayyare'yi belledikten sonra kaldırıp da yerine bu tür halis Türkçe sözcük koymakta boş yere zahmetten başka bir yarar düşünemem. Çünkü tayr Arapça olsa da, tayyare muhakkak ki Türkçedir. Çünkü bizim icadımızdır. Türk'ün çocuğudur.

Yabancı dilden sözcüklere karşı bizde bu aşırı düşmanlık duygusunu uyandıran sebepler arasında bir tanesi, yazı dilimizi konuşma dilimize yaklaştırmak ve yazdıklarımızı herkese değilse bile büyük bir çoğunluğa anlatmak isteğidir. (...) Yazı dilimizle konuşma dilimiz birbirinden artık çok ayrı değildir. Şunu bilmeliyiz ki, yazı dili hiçbir yerde hiçbir zaman konuşma dilinin aynı olmamıştır ve olamaz..."

6

"Derin bir maziden gelen bu dilin tarihî seyri ve gelişmesi Türk milletinin ve Türk kültürünün tarihî gelişmesi ile, pek tabii olarak, yakından ilgili bulunmaktadır. (..) Millet hangi hayatın ve kültürün içinde ise, dilde aynı hayatın ve kültürün akisleri ve kelimeleri mevcut olmuştur. Bundan sonra da böyle olmakta devam edecektir. (..) Meselâ Türkçede İslâmî kelimeler mi vardır? Bu, Türklerin İslâm kültürü dai-

resine girmesindendir. Ancak, Türkler bugün de aynı kültürün içindedirler, yarın da başka türlü olmayacaklardır. Şu halde İslâmî kelimeler bugün de, yarın da Türkçede mevcut olmaya devam edeceklerdir.

(...)

Sadeleşme, Türkçeden yabancı terkiplerin, yabancı kaidelerin ve dile mal olmamış iğreti kelimelerin atılması demektir. Bu ameliye ise kısa zamanda gerçekleştirilince sadeleşme bitmiştir.

Gerçekten burada kuvvetle belirtilmesi gereken nokta, sadeleşme hareketinin Türkçe için çoktan bitmiş bir mesele olduğu keyfiyetidir. Şinasi ile başlayan, fakat asıl Mehmet Emin’le alevlenen, Ömer Seyfettin ve Ziya Gökalp’lerle sistemleştirilen ve başarıya ulaştırılan, Millî edebiyatla ve Atatürk’le teyit edilen sadeleşme hareketi Türkçe için çoktan bitmiştir. Türkçenin 40-50 yıldır artık bir sadeleşme dâvası yoktur. Türkçe Millî edebiyatla istiklâlinin şahı-kasına çıkmış, kendi kanun ve kaideleri dahilinde işleyen bir dil hüviyetine bürünmüştür. Şu halde, uydurmacılığın, sadeleşmenin devamı olmak gibi bir iddiası bulunamaz.”

Yukarıdaki 1’inci yazı bundan 85 yıl önce yayınlanmıştır (Müstecabizade İsmet, “Mülâhaza”, *Musavver Malûmat*, 1896).

2’nci yazı 84 yıl önce basılmıştır (Bahaî [Veled Çelebi], “Edebiyat Hakkında Birkaç Söz”, *İkdam*, 1897).

3’üncü yazı 82 yıl önce çıkmıştır (Halit Ziya, “Karilere Mektuplar”, *Servet-i Fünun*, 1899).

4’üncü yazı 69 yıl önce basılmıştır (Yakup Kadri, “Netâyic”, *Rûbap*, 1912).

5’inci yazı 49 yıl önce, Birinci Türk Dil Kurultayı’nda okunmuştur (Hüseyin Cahit, Eylül 1932).

6’ncı yazı 3 ay önce Sisav Türk Dili Semineri’nde okunmuştur (Prof. Muharrem Ergin, 26 Aralık 1980).

85 yıl öncesinden beri tutucuların çetin direnmelerine karşın hayat yürümüş; yeni koşullar, yeni gereksemeler toplumda birtakım değişikliklere ve gelişmelere yol açtıkça, bunun dil üzerinde de etkisi görül-

müş; Türkçeden daha güzel olduğu söylenen yabancı tamlamalar bırakılmış; dilimize yapışmış bulunduğu sanılan edatlar sökülüp atılmış; kullanılması güç bir süs olacağı söylenen “Yeni Lisan” birkaç yıl içinde yerleşmiş; halkın dinsel duygularını sömürerek, korumak zorunda bulunduğumuz ileriye sürülen “İslâmî sözcükler” bir yana itilmiştir. Toplumdaki değişme ve gelişmeler bir noktada kesilip dondurulamayacağına göre, toplumsal bir kurum olan dilin gelişmesi de durdurulamayacaktır elbette. Nitekim, yukarıdaki yazıları yazarların kimisi (Yakup Kadri), birkaç yıl sonra, sade dil akımının öncülerinden olmuş; kimisi (Halit Ziya, Yakup Kadri), Cumhuriyet devrinde, eski eserlerinin dilini kendi elleriyle sadeleştirmiş; kimisi (Hüseyin Cahit), halkın diline yerleştiği için değiştirilemeyeceğini ileri sürdüğü *tayyare* yerine bir süre sonra *uçak* demiş ve yeni sözcükleri (*anlam, olay, inceleme*, vb.) rahatlıkla kullanmış; kimisi (Veled Çelebi), Türk Dil Kurumu’nda görev alarak, Kurum’un bilimsel çalışmalarına katkıda bulunmuştur. Ama günümüz tutucularına gelince, bunlar, toplumda herhangi bir gelişme olmamış gibi, belli bir noktaya mihlanıp kalmışlar; XIX. yüzyılın ikinci yarısında söylenen şeyleri bugün de yineleyip durmuşlar ve durmaktadırlar. Bununla da yetinmeyip, dil devriminden yana olan sanat, düşünce ve bilim adamlarına gözdağı vermeye, onları komünistlikle suçlamaya kalkışmakta; sanat ve düşünce dünyamızın üzerinde birer karabasan, birer umacı gibi dolanarak bütün ilerici aydınları sindirmeye, bunun tadını çıkarmaya çalışmaktadırlar. Arasına düşünmüşümdür: Bunlar, içinde yaşadıkları çağa uymaya niçin özenmezler acaba diye. Mihlandıkları çiviler paslandığı için kendilerini kurtaramıyorlardır belki de. Kurtulma çabası gösterip göstermemeleri kendi bilecekleri iş. Fakat ne yaparlarsa yapsınlar özleşme yürüyecektir.

Bugünkü kuşağın en seçkin ozan ve yazarları, dil devrimiyle yaratılan yeni sözcükleri kullandıkça, karşı devrimciler, pek beğendikleri Arap ve Fars sözcüklerini dilimizde barındıramayacaklar; ne kadar bağırılırlarsa bağırsınlar, kaç seminer toplarlarsa toplansınlar, “yapma”, “uydurma” diye kötüledikleri yeni sözcükler gittikçe çoğalacak ve dile yerleşecektir. Yeni sözcüklerin nasıl tutunduğunu kanıtlamak için, ünlü birkaç ozandan birkaç örnek vermekle yetineceğim.

Ahmet Muhip Dıranas:

Ben bütün bir *evreni* sevmişim; alınterim
Var *evrende*; öz, üvey diye ayıramam ki.

(*Evreni Sevmek ki...*)

Doğanın insanla barıştığı bir gün.
Tam *özgürdü* kalbim, ne mutlu, ne üzgün.
(...)

Toplumundan hızla ayrılan bir adam.

(*Kadavra*)

Orada, orada *egemen o* iklim.

(*Dağlara*)

Gerçek ne kadar öte bir insan *bilincinden*.

(*Sabahın Ölümü*)

Fazıl Hüsnü Dağlarca:

Bir yaşama vardı duyuyordum
Bütün böceklerden ve bütün *sürüngenlerden* sonra
İlk çağdan son çağa upuzun.

(*Yansıyan Toplantı*)

Atının terkisinde *özgürlük*.

(*Anibal*)

Bir gemi, usun, düşlerin sonsuz *buzulunda*.

(*Oğlak Dönencesi*)

Anlamak
Bir *gezidir*
Bir başkasının
Ülkesinde.

(*Gezi*)

Ben size
Ölümü *öneriyorum*.

(*Çağrı 1*)

Oktay Rifat:

Somut bir düşünce kadar açık seçik.

(Hiç Böyle)

Umut, sevinç, aydınlık özlemi.

(O Rüzgârla Islak)

Üstüne titrenen, beslenen ne varsa

Kavrulur, susuz bitkiler gibi düşer.

(Bu Soğuma)

Büyülü lokmasıyla bin can

Doyuran o Tanrısal besin peşinde

Ayaktayım işte her günkü yerimde.

(Yine Bu Sabah)

Sekişinden anlamıştık, ölümlüyüz.

(Karaca)

Kimlerdi bu Ortaçağ uzmanları.

(Elçiler)

Melih Cevdet Anday:

Yaşamak anımsamak mıdır yoksa?

(Şaşırtıcı Karşılaşma)

Ölümsüz sevdaların zamanı kar.

(Zamanlar)

Taş bir kabartmadan alınma

Ayrıntı gibiyiz, eski ustalar

Yan yana koymuş başımızı.

(Taş)

Ama ağacın kendisiydi,
Kavramı değildi görünen artık.

(Zaman mı Geçti Ne)

Deniz, kıyıya vurur belleğimde.

(Yıldızlar)

Evrenin neresindeyim ben,
Taşları kaldırsalar bulurlar mı?

(Ateş Yakarken)

Bana yeryüzünün gizini açıklayan
O köpürmüş orman.

(Bir Başka Dünyadan)

Behçet Necatigil:

Yemeden olmuyor.
Yapılara, yakıtlara, taşıtlara
Ödemeden
Yememize ne kaldı?

(Aile Durumu)

En uygar istasyonlarda

Aynı sancı.

(...)

İnsan, doğa

İki karşıt arasında

Gider gelir gözlerim,

(Eksik Güvence)

Kim bilir hangi

Odada anılara

Dalar kalırım.

(Dönüş)

Sabahattin Kudret Aksal:

Sözcüklerin içinde kuşlar vardır öter.

(Sözcükler)

Biricik besinim, var olmanın tadı.

(Mavimsi Zaman)

Sana bir öykü anlatacağım, dinle bak.

(Fantazya)

Bir kadın her gece mi her gece

Yolculuğa çıkıyor büyük gizine.

(Bir Kadın Her Gece)

En büyük çabası mavinin

Daha mavi olmak.

(Çaba)

Bütün gece düşümde Ortaçağ kargaları.

(Kargalar)

..... Erkek

Yoksunluğuyla düştü akşama.

(Kadınla Erkek)

Bir toplum kuralım ikili.

(Bütün Gece)

Dağlar aşalım, eski taşillar, Mor dumanlar, doruk ve etek.

(Uçmak Gitmek)

Edip Cansever:

O nasıl şey, bu adam soyut mu ne?

(Aaaa)

Sen o karanfile eğilimlisin, alıp sana veriyorum işte.

(Yerçekimli Karanfil)

Yeniden bulduk *tapınağımızı*. Başlıyoruz
Çevirmeğe ağır ağır sayfalarını günün.

(Elmas Yüklü Bir Gemi)

Açsın sıcak kollarını *özlemlerine*
Beklesin dursun.

(Suçtur Çocuğun Olmak)

Bütün yıllar bütünleşiyor içimde
Birleşip bütünleşiyor
Anımsayamıyorum tek tek hiçbirini.
Zaten
Duymuyorum böyle bir *gereksinme* de
Bir *alaşım* halinde olup bitenler
Acılar, ölümler ve bütün sevgisizlikler.

(Alaşım)

Cemal Süreya:

Para basma yetkisini, Fırat'ın suyunu, Palandöken'i
(Ülke)

Gökte bir *süre* kayar gözleri.
(Öğle Üstü)

Sen sık sık gülen, gülerken de
Sevecen bir Akdeniz çizgisini
Sol yanına ağzının
İliştiren çocuk, özenle.
(...)

Eşkıyalar gecenin yangınını *izliyorlar* uzakta.
(...)

İşte çocukluğumdan beri içimde bir *önsezi* olduğunu

Bunun bir gün birine rastlamak gibi bir şey olduğunu...

(...)

Acemi bir bulut bozuyor bütün *görüntüyü* eski bir şarkı gibi.

Acı *bilincinde* sonrasızlığın.

(...)

Biliyorsun ben hangi şehirdeysem

Yalnızlığın *başkenti* orası

Biliyorsun kişi *tutkuları*yla

Yalnızlığını adlandırıyor, o kadar.

(...)

Tanrı meleğini ağırlamaya çalışan

Ataerkil bir aile gözümü alıyor.

(Göçebe)

Zaten böyle *durumlarda* ve aşka

Taşınacak silâh değildir gurur.

(Mola)

Bu kadar örnek yeter mi acaba? Eğer yetmezse, başka bir yazıda daha bol örnekler vermek üzere...

1981

Dilleri Var Bizim Dile Benzemez

Sisav dil festivali ya da bayram değil seyran değil, eniştem beni niye öptü?

Kimlerin aklına nereden esmişse esmiş, 1980 yılı sonunda SİSAV (Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı) adında bir vakıf kurmuşlar.

Siyasî parti çalışmalarının durdurulduğu bir dönemde böyle birdenbire Siyasi Araştırmalar Vakfı kurmanın anlamı ne ola? Siyasetin nesini araştıracaklar? Adı da bir tuhaf: Arapça, Frenkçe ve Türkçe sözcüklerden birleşik bir ad. Araya Farsça bir sözcük de sıkıştırılsa, tam Osmanlıca olacak; şimdilik bir eksikli Osmanlıca... Kırat'ın üç nalını bulmuşlar. Atımız şimdilik biraz aksıyor ama, dördüncü nal da bulununca dört nala kalkacağı belli... İlk ağızda, vakfın “sosyal araştırma” dalını işletmeye kalkışmışlar. Bir çeşit nabız yoklaması. Tarabya otelinde yemeli içmeli bir “Türk Dili Semineri” hazırlamışlar (26-27 Aralık 1980). Gazetelerde okuduğumuza göre, bu seminer değil, tam bir festival olmuş. Gösteri çadırının önündeki eli çingiraklı çığırtkanın yerine, bir gazetenin köşe yazılarında ve haberlerinde, festivalde gösterilecek numaralar duyurulmuş; 48 yıl önce öldürülen dört dilli bir canavarın (Osmanlıcanın) nasıl diriltileceği; eski bir “komik-i şehîr” ile “meşhur-i âlem” iki oyuncunun monolog ve duetto söyleyerek “icrâ-yı lûbiyyât” eyleyeceği ve seyircileri gülmekten nasıl kırıp geçireceği bildirilmiş...

İstanbul'da ikamet eylemediğimiz için, Tarabya nâm mahalde kâin muhteşem otelin muâyede salonunda 26-27 Aralık tarihlerine müsâdif mübarek cuma ve cumartesi günleri Sisav marifetiyle tanzim olunan ve “Eğlencehâne-i Osmânî Kumpanyası”nın iştirakiyle göste-

riilen fevkalâde lûbiyyâtı temaşa etmekten vâ-esefâ ki mahrum kaldık. Amma teşekkür olunur ki, “Tercüman” gazetesi mezkûr lûbiyyâtı bütün, teferruatıyla naklettiği için, biz de görmüş gibi olduk. İmdi onlar üzerinde duralım.

Söz konusu seminere Prof. Dr. Muharrem Ergin, Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, Prof. Dr. Faruk K. Timurtaş, Prof. Dr. Erol Güngör, Doç. Dr. Ahmet B. Ercilasun birer bildiri ile katılmışlar. Bu bildiriler küçük bir kitapta toplanmış (*Sisav, Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Vakfı “Türk Dili” Semineri*, İstanbul 1980).

Seminerin amacının, Türk Dil Kurumu’nca türetilen yeni sözcüklerin “dil kaidelerine ve zaruretlere uygun olarak yapılmamış uydurma kelimeler” olduğu vurgulanarak, Dil Kurumu’nu yıpratmak, dolayısıyla da dil devrimini baltalamak, durdurmak olduğu anlaşıyor. Seminere katılan bildiri sahipleriyle tartışmacıların ve bunları dışardan yazıyla destekleyen yandaşlarının hepsi bu noktada birleşiyor.

“Uydurmacılık”ı bilimsel bir yolla kanıtlama işini, Prof. Dr. Faruk K. Timurtaş üstlenmiş. Türkçe sözcükleri yabancı sözcük sanan; sözgelimi, Yunus Emre Divanı’ndaki *terzi biçip dikmemiş* sözünü *terzi Necip dikmemiş* diye, *yedi dolanan yöresin* sözünü *yed-i tûlânın bârısın* diye okuyan bir kişinin böyle bir işi üstlenmesi, “Türk Dili Semineri” için büyük bir talihsizlik. Her neyse! Orası kendilerini ilgilendirir... Bay Timurtaş, *Türkçede Kelime Yapımı ve Yanlış Türetilen Kelimeler* başlıklı bildirisinde, ilkin, ortaöğretim dil bilgisi kitaplarında dahi yer alan beylik bilgileri bir kez daha tekrarlamış. Sanki bunları hiç kimse, bu arada Dil Kurumu çalışanları, bilmiyormuş da, yalnız kendileri biliyormuş gibi. Biraz merak edip de kitaplık raflarını karıştırsaydı, kendisinden çok önce, Dil Kurumu’nun bu konuda küçüklü büyüklü epey kitap yayınlamış olduğunu görecekti. İşte birkaç tanesi:

Besim Atalay, *Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme* (1942) – Hikmet Dizdaroğlu, *Türkçede Sözcük Yapma Yolları* (1962) – Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri* (1974) – Dr. Kâmile İmer, *Türkiye Türkçesinde Kökler* (1976) – Sevgi Özel, *Türkiye Türkçe-*

sinde Sözcük Türetme ve Bileştirme (1977) – Ömer Demircan *Türkiye Türkçesinde Kök-Ek Bileşmeleri* (1977) vb.

Bay Timurtaş, bildirisinin sekiz buçuk sayfasını, sözünü ettiğimiz beylik bilgilerle şişirdikten sonra, son iki buçuk sayfasında, “Ekle-
rin Yanlış Kullanılması ve Uydurma Kelimeler” başlıklı bölümde
asıl konuya girmiş; araya doğruları da yanlış diye göstererek, yanlış
kurulmuş birkaç sözcük üzerinde durmuş: *ilginç, bağımsız, toplum,*
toplumsal, siyasal, vb.

Üşenmeyip saydım, bu yolda 23 sözcük sıralamış. Sonunda şu
yargıya varmış: “Öz Türkçe ve Arı Türkçe adları altında ortaya sürü-
len *kelimelerin çoğu* gramer şekli veya mâna bakımlarından yanlıştır,
uydurmadır.” (s. 41) “Dili sadeleştirmek ve zenginleştirmek maksa-
dıyla meydana getirilen *kelimelerin büyük bir kısmı*, dilin yapısına
dikkat edilmediği için yanlıştır.” (s. 43)

Türk Dil Kurumu eski genel yazmanı Sayın Ömer Asım Aksoy’un
bir basın toplantısında (1969) açıkladığına göre, dil devriminin
başlamasından (1932) bu yana, terimler dışında, genel dilde yalnız
1.200-1.300 sözcük Türkçeleştirilmiş. Prof. Dr. Doğan Aksan’ın *Tar-
tışılan Sözcükler* (1976) adlı küçük bir kitabı var. Oturup saydım,
49 sözcük yapı bakımından tartışılmakta imiş. Sayın Aksan hepsini
teker teker incelemiş, bunlardan yalnız 5 tanesinin (*bağımsızlık, il-
ginç, ortam, simge, toplum*) kurala aykırı olarak türetildiğini, 44 tane-
sinin ise kurala uygun olduğunu bilimsel açıklamalar ve örneklerle
belirtmiş. Yeni türetilen 1.200-1.300 sözcükten 5 sözcük yanlışmış.
Bunu on kat çoğaltsanız, 50 sözcük eder. Demek ki Bay Timurtaş’ın
ve yandaşlarının basbas bağırarak, üzerinde kıyametler kopararak
iddia ettikleri gibi, “meydana getirilen kelimelerin büyük bir kısmı”,
“ortaya sürülen kelimelerin çoğu gramer şekli veya mâna bakımla-
rından yanlış, uydurma” değilmiş. Hep hepsi 5 sözcük. Haydi 45 de
cabadan ekleyelim, eder 50 sözcük... Buna, “Bir bardak suda fırtına
koparmak” denir.

Uzmanlık alanlarında kullanılan terimleri bir yana bırakırsak, genel
dile giren 1.200 sözcük, *Türkçe Sözlük*’teki 27.000 sözcüğün % 4.5’idir.

Kuruluş bakımından yanlış olduğu ileri sürülen *bağımsızlık, ilginç, ortam, toplum* (ve bundan türeyen *toplumcu, toplumculuk, toplumsal, toplumbilim*) vb. gibi beş on sözcük öylesine yaygınlaşmıştır ki, bunları, her dilde benzerlerine rastlanan “galat” söz sayabiliriz; bu konuda, “Galat-ı meşhur, fasîh-i mehcûrdan evlâdır” (ünlü yanlış söz, bırakılmış düzgün sözden yeğdir) özdeyişini unutmuş görünmeyelim. Beş on yanlış sözcüğe karşı öylesine duyarlı görünen kişiler, pek bağlı oldukları Osmanlıcadaki binlerce galat sözü (*ay-be-ay, öz-be-öz, ayrıyeten, peşinen, peşinat, gidişat, zerzevat, resm-i geçit, hoşaf, çeyiz, pabuç, çarşamba, perşembe, çerçeve*, vb., vb.) görmezlikten geliyorlar. Onları bir araya toptasak, büyükçe bir sözlük eder.

Gerek bildiri sahiplerine, gerek “tartışmalı oturum”da (her iki sözcük de Dil Kurumu’nca türetilmiştir) söz alan konuşmacılara, gerek onları dışarıdan destekleyen kimi yazarlara göre, yeni türetilen 1.200-1.300 sözcük, Türk ulusuna bakın ne büyük kötülükler etmekte imiş:

a) “Uydurmacılık yüzünden fertler ve nesiller birbirleriyle anlaşmamaktadır.” (Prof. Muharrem Ergin, *Seminer* kitabı, s. 9) – “Geçmişle günümüz arasındaki bağlar koparılmak istenmiş, yaşayan nesiller oldukça yakın yaşlarda olsalar bile, birbirini anlamaz hale getirilmişlerdir.” (Prof. Memduh Yaşa, *Tercüman*, 11.1.1981) – “Ben ilk yahut ortaokulda iken, babam bu lisan meselesinden şikâyet eder, ‘ben anlamıyorum, siz nasıl anlıyorsunuz?’ derdi. Bugün benim çocuklarım oldu, şimdi onların konuştuklarını ben anlamıyorum, onlar da benimkini anlamıyorlar.” (Prof. Dr. Rüknettın Tözüm, *Tercüman*, 11.1.1981)

Babalar ile çocukların birbirlerini anlamaz hale geldiği savı, yeni sözcüklerin dilimizdeki oranı bakımından “ciddi” sayılamaz. Bu anlaşmazlık, sadece terimler konusunda ortaya çıkmaktadır. Babaların *zât-ül-ilkaah-üz-zâhire* dediğine bugünkü çocuklar *çiçekli bitkiler* diyor, *zû-erbaat-ül-adla* yerine *dörtgen*, *silsile-i cibâl* yerine *sıradağlar*, *azm-i terkova* yerine *köprücük kemiği*, *emâ-yi rakîka* yerine *ince bağırsaklar*, vb. diyor. Babalar, kendi dediklerinde direnirlerse, ço-

cuklarıyla elbette anlaşılamazlar. *Erkân-ı Harbiye-i Umumiye* yerine *Genelkurmay*, *mülâzım-ı evvel* yerine *üsteğmen*, *miralay* yerine *albay* demeyi nasıl öğrendilerse, *zaviye* yerine *açı*, *zû-erbaat-ül-adla* yerine *dörtgen* demeyi de öğrenirlerse, aralarında anlaşmazlık kalmaz elbette. Her şeyi çocuklardan bekleyecek değiliz ya!

b) İleriye sürülen bir başka sav da, “eski kültürle ilişkisi kesmek” (Prof. Faruk K. Timurtaş, *Tercüman*, 13.1.1981) – “Milletimizin ayırıcı ve birlik sağlayıcı unsuru olan Türk dilini, sonra onunla beraber, tarih, gelenek, örf ve âdetlerimizi yıkmak suretiyle bir kültür buhranı türetmek” (Ahmet Kabaklı, *Tercüman*, 29.12.1980) – “Toplumu geçmişinden koparmak” (Prof. Sulhi Dönmezer, *Tercüman*, 13.1.1981). Bu görüşün en ateşli savunuculuğunu, Sisav’ın genel sekreteri (kendi tutumlarına göre, “Umumî kâtibi”, hatta “Kâtib-i umumîsi” demeleri daha yakışık alırdı) Bayan Nazlı Ilıcak yapmış. Şöyle diyor:

Gençliği, geçmişin kültür hazinesinden koparmak ve yeni cereyanlara karşı müdafaasız bırakmak, sürekli devrimin, kültür ihtilâlinin ana hedefidir. (...) Olanaklı, avanaklı bir dil kullanan gençlerin, ne Namık Kemal’in vatan sevgisini, ne de Yahya Kemal’in İstanbul aşkını hissetmeleri kolay olmayacaktır:

Vatanın bağırma düşman dayamış hançerini

Yoğ imiş kurtaracak baht-ı kara mâderini.

(...)

Git bu mevsimde, gurup vakti Cihangir’den bak!

Bir zaman kendini karşındaki rüyaya bırak.

Başkadır çünkü bu akşam bütün akşamlardan,

Güneşin vehmi saraylar yaratır camlardan.

Namık Kemal ve Yahya Kemal kültür devriminin iki kurbanı!

(Nazlı Ilıcak, “Dil Devrimi, Kültür Devrimi”, *Tercüman*, 29.12.1980)

Evet, Namık Kemal ile Yahya Kemal kurban olmuşlar ama, bunlar kültür devriminin değil de, Bayan Ilıcak’ın kurbanı olmuşlar: Namık Kemal, *baht-ı kara mâder* (kara baht anne) dememiş de, *bahtı kara mâder* (anne) demiş; Yahya Kemal de, “Güneşin vehmi câmlardan

(kadehlerden) saraylar yaratır” dememiş de, “*camlardan* (pencere camlarından) saraylar yaratır” demiş.

Türkçe üzerine ders vermeye girişen (“Türkçe”, *Tercüman*, 11.1.1981) kişi, Namık Kemal’e biri Farsça, öbürü Türkçe iki sözcükle Fars dili kuralına göre tamlama kurdurmaya kalkışmamalı idi.

Şiirden söz açılmışken, biz de, başka bir ozanın ünlü bir dizesini analım:

Kişi noksanını bilmek gibi irfan olmaz.

c) Bir başka sava göre de, “Uydurmacılık, Türkiye Türkleri ile dış Türkler arasında mevcut bulunan ortak dil bağını da koparmak suretiyle dil birliğimizi tahrip etmektedir.” (Doç. Ahmet B. Ercilasun, *Seminer* kitabı, s. 54).

Bu sava göre, Taşkentli Özbek Türk’ü “*nazariye, cemiyet, terakkiyât, tahlil, kanuniyet, vb.*” diyormuş, “*kuram, toplum, ilerleme, çözümleme, yasalılık, vb.*” demiyormuş; Bakû’daki edebiyat profesörü “*inkîşaf, husûsen, samimiyet, mukaddes, umumi, vb.*” diyor, “*gelişme, özellikle, içtenlik, kutsal, genel, vb.*” demiyormuş; Tahran’daki dil araştırmacısı profesör “*tahkir, hüviyet, şahsiyet, istifade, hususiyet, an’anevî, delil, salâhiyetli, vb.*” diyormuş, “*kınama, kimlik, kişilik, yararlanma, özellik, geleneksel, kanıt, yetkili, vb.*” demiyormuş.

“Türkiye Türkleri ile dış Türkler arasında mevcut bulunan ortak dil bağını koparmamak” için, bizim de *terakkiyat, kanuniyet, inkîşaf, hususen, hüviyet, an’anevî, salâhiyetli, vb.* dememiz gerekiyormuş...

Birtakım “uydurma” sözcükler yüzünden baba ile çocuğun anlaşamaz hale geldiğini, geçmişle günümüz arasındaki bağların koparıldığını, eski kültürle ilişkimizin kesildiğini, dış Türklerle ortak dil bağımız koparılarak dil birliğimizin tahrip edildiğini, “son yılların dil politikasının, Türkleri millet olarak yok edebilmek için girişilmiş en büyük çevirme hareketi” olduğunu söyleyenlerin, hiç değilse bu seminer dolayısıyla kaleme aldıkları yazılarında ve tartışmalı oturumdaki konuşmalarında, baba ile çocuğun anlaşmasını sağlayan, eski kültürle ilişkimizi sürdüren bir dil kullanmaları gerekmez miydi?

Oysa, bakıyorsunuz, hepsi, evet hepsi, o beğenmedikleri “uydurma” sözleri bol bol kullanmışlar. İşte her birinden birkaç örnek:

Yazılardan seçilen örnekler:

Basın, başarı, birikim, çözüm, gelişme, ilgi, karmaşık, kesin (kesin çözüm), konu, sorumsuz, tasarı, tepkili, terim, yetkili (Prof. Muharrem Ergin, Seminer kitabı) – *Bilgin, çeviri, durum, tamlama* (Prof. Faruk K. Timurtaş, Seminer kitabı) – *Açı, açıklamak, akım, anlam, aydın, başarı, bilim, bilimci, demeç, dilbilim, doğrultu, dönem, durum, düşünür, düzeltme (ıslahat), eğitim, gelecek (istikbal), gelişim, gerekçe, görev, ilke, incelemek, kavram, kesin, konu, kural, kurum, nitelik, oluşturmak, oturum, öge, öğrenim, öğretim, öncelikle, özetlemek, sağlıklı, sonuç, sözlük, tartışma, tasarı, terim, tür, tüzük, uygulama, üye, yayın, yeterli, yetinmek, yoğun, yoğunlaşmak, yönelmek, yönetici, yüzyıl* (Prof. Zeynep Korkmaz, Seminer kitabı) – *Aydın, bağlantı, basın, başarı, bilgin, bölge, kavram, kesim, kesin, konu, soru, söz konusu, zorunda* (Doç. Ahmet B. Ercilasun, Seminer kitabı) – *Akım, aydın, başarı, dönem, durum, düzenlemek, egemen, etki, gelişim, ilke, kuramcı, nitelik, öğretim, önemli, uygulayıcı, sanatçı, söz dizimi, tamlama, terim, yayınlamak, yoğun, yüzyıl* (Doç. Ahmet B. Ercilasun, “Türkçenin Tarihsel Gelişimi”, *Milliyet*, 12.2.1981) – *Bilim, düzenlemek, önemli* (Nazlı Ilıcak, *Tercüman*, 11.1.1981).

Hele, “Dilde tasfiyeciliği ve uydurmacılığı sergileyen” konuşma ve bildiri özetlerinin yayınlanacağını duyuran bir köşe yazısındaki şu yeni sözcükler ibretle okunmaya değer:

Amaç, boyut, düzenlemek, düzey, ilgi, konu, okuyucu, önemli, özet, sağlıklı, savunmak, sergilemek, tartışma, toplum, uygar, uygarlık (uygarlık düzeyi), yankı, yayınlama, yazar (Güneri Cıvaoglu, “Diyalog”, *Tercüman*, 12.1.1981).

Öyle anlaşılıyor ki, bunlar, kullandıkları sözcüklerden hangisinin eski, hangisinin yeni olduğunu dahi bilmiyorlar? Ozanın dediği gibi:

O mâhiler (balıklar) ki derya icredir deryayı bilmezler.

Konuşmalardan seçilen örnekler:

Görev, konu, özellikle, yönelik (Prof. Memduh Yaşa, Sisav Yönetim Kurulu Başkanı [“Meclis-i İdare Reisi” demeleri gerekirdi], *Tercüman*, 11.1.1981) – *Başkan, kavram, oturum, sayın, söz konusu, terim* (Prof. Reha Poray, *Tercüman*, 11.1.1981) – *Akım, dergi, eğilim, okul, öğrenci, öğretmen, özet, toplum* (Prof. Sulhi Dönmezer, *Tercüman*, 11.1.1981 ve 13.1.1981) – *Başkan, sayın, soru* (Prof. Fahir Armaoğlu, *Tercüman*, 13.1.1981) – *Alıntı, dinleyici, durum, kavram, öğretim, üye, terim* (Prof. Tahsin Banguoğlu, *Tercüman*, 15.1.1981) – *Başarılı, başkan, dinleyici, kavram, konu, oturum, sözlük, tartışma, terim* (Prof. Hasan Eren, *Tercüman* 15.1.1981).

Bu kadarla kalsa, hadi neyse! Seminerin bilimsel sorumluluğunu yüklenmiş oldukları sezilen iki “lisaniyat” profesörünün “yanlış türetilmiş”, “uydurma” dedikleri sözcükleri; ayrıca, Türkçede bulunmadığını ileri sürdükleri *-sel, -sal, -el, -l* ekleriyle yapılmış sıfatları, *-ay, -ey* ekleriyle yapılmış isimleri, öteki profesör ve doçentlerin rahatlıkla kullandıkları görülüyor:

Özellikle (Prof. Memduh Yaşa, Prof. Zeynep Korkmaz, Doç. Ahmet B. Ercilasun).

Genellikle, olay, ortam (Prof. Zeynep Korkmaz).

Tarihsel, siyasal, ulusal, okul, boyut (Doç. Ahmet B. Ercilasun).

Özet (Prof. Sulhi Dönmezer).

Toplum (Prof. Zeynep Korkmaz, Prof. Sulhi Dönmezer).

Neden (Doç. Ahmet B. Ercilasun).

Yeni türetilen sözcükleri, dolayısıyla dil devrimini ve Türk Dil Kurumu’nu kötölemek ve karalamak amacıyla düzenlenen “Türk Dili Semineri”nde bilimsel olduğu iddiasıyla yazılı ve sözlü görüşler ileri süren bu Prof. ve Doç.’ların her şeyden önce kendi aralarında anlaşmaları gerekiyor.

İş bu kadarla da bitmiyor. Bu “lisaniyat”çı Prof.’lar, aynı yazının ya da konuşmanın içinde, aynı kavramı karşılayan yeni sözcüklerle eski sözcükleri bir arada kullanıyorlar:

Bilim, dilbilimci, dilbilim (s. 22, 23, 26)/*ilim, ilmî* (s. 24, 25, 27) – *Dönem* (s. 24, 25)/*devre* (s. 27) – *Nitelik* (s. 17, 21, 24, 25)/*mahiyet* (s. 23) – *Öge* (s. 18)/*unsur* (s. 21) – *Uygulama* (s. 17, 19, 20)/*Tatbikat* (s. 22) (Prof. Zeynep Korkmaz, Seminer kitabı).

Kavram/Mefhum (Prof. Tahsin Banguoğlu, *Tercüman*, 15.1.1981)

Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere, bu “lisaniyat”çı Prof.larda henüz dil bilinci dahi oluşmamış.

Bu, dil bilincinden yoksun; bu, bilimsel olduğunu ileriye sürdükleri bir toplantıda bile bilimsel görüş birliğine varamamış Prof. ve Doç.’lar kendi kendileriyle de çelişki içinde yaşamışlar, kim bilir hangi hesaplarla, dün ak dediklerine bugün kara demişlerdir.

Sisav Türk Dili Semineri’nin önde gelen düzenleyicileri arasında olduğu sezilen, tartışmalı oturuma başkanlık eden, sık sık söz alıp konuşmacıların sorularını yanıtlayan; böylece, seminerin yıldızı görünümünde olan Prof. Muharrem Ergin; Türk Dil Kurumu’nun 1962 yılında, İstanbul Üniversitesi salonunda düzenlediği, “*Dilde Özleşmenin Sınırı Ne Olmalıdır?*” konulu bir açık oturumda, kendisini, “dilde özleşme”den yana bir kişi olarak tanıtmıştı:

Burada konuşacak olan herkesin ve hattâ bu memlekette sağduyu sahibi olan herkesin dilde özleşmenin karşısında olamayacağıнын peşin olarak kabul edilmesi lâzım gelir. (...) Özleşmenin alan bakımından sınırı idealde, ülküde sonsuzdur. Ben bir Türk olarak, Türkçeci olarak, özleştirmeci olarak ve Türkçeyle uğraşan bir insan olarak gönlümde Türkçenin bütün kelimelerinin yalnız kendi kaynaklarından gelmiş olmasını arzu ederdim. Ama bunun çok geç gerçekleştirilebilecek bir ülkü olduğunu da biliyorum. (...) Türkçe dâvası eskiden beri prensipte şuurla taşımaktadır: Özleşmek. (Dilde Özleşmenin Sınırı Ne olmalıdır?, 1962, s. 17, 20, 44)

Aynı kişi, Sisav semineri için hazırladığı bildiride bunun tam tersi bir görüşü ileriye sürmüş; özleşmeye kesinlikle karşı çıkmıştır:

Şinasi ile başlayan, fakat asıl Mehmet Emin’le alevlenen, Ömer Seyfettin ye Ziya Gökalp’le sistemleştirilen ve başarıya ulaştırılan,

Milli Edebiyatla ve Atatürk'le teyit edilen sadeleşme hareketi Türkçe için çoktan bitmiştir. Türkçenin 40-50 yıldır artık sadeleşme dâvası yoktur. Türkçe Milli Edebiyatla istiklâlinin şahikasına çıkmış, kendi kanun ve kaideleri dahilinde işleyen bir dil hüviyetine bürünmüştür. Şu halde, uydurmacılığın, sadeleşmenin devamı olmak gibi hiçbir iddiası bulunamaz. (Seminer kitabı, s. 8)

Geçmiş yıllarda Türkçeyi “istilâ” etmiş olan Arapça ve Farsça için, açık oturumda şöyle demişti:

Bu kadar mantıki ve mükemmel bir dil, çok büyük talihsizliklere uğrayarak, kökü kendi bünyesinin dışındaki kültürün ve iki dilin (Arapçanın ve Farsçanın) feci istilâsına uğramış, hasta bir duruma gelmiştir. Bu durumda, her dilden daha çok Türkçeye müdahale zorundayız. (...) Türkçe bir hastadır, bunu kabul ediyorum, ameliyat masasına yatırmak lâzımdır, kabul ediyorum. Ama ameliyat masasına yatırdığımız anda aklın ve ilmin eline vermek zorundayız. (Dilde Özleşmenin Sınırı Ne Olmalıdır?, s. 20, 41)

Sisav bildirisinde ise, Arapça ve Farsça için şöyle der: *Millet hangi hayatın ve kültürün içinde ise, dilde de aynı hayatın ve kültürün akisleri ve kelimeleri mevcut olmuştur. Bundan sonra da böyle olmakta devam edecektir. (...) Dil dâvasının çözümünde de bu tarihi gerçeğin gözden uzak tutulmaması gerekir. Meselâ Türkçede İslâmi kelimeler mi vardır? Bu, Türklerin İslâm kültürü dairesine girmelerindendir. Ancak, Türkler bugün de aynı kültürün içindedirler, yarın da başka türlü olmayacaklardır. Şu halde, İslâmi kelimeler bugün de, yarın da Türkçede mevcut olmaya devam edeceklerdir. (...) Uydurmacılığın hedefi, Arapça ve Farsça asıllı kelimelerin unutturulmasıdır. Metodu ise, gelişigüzel, kanun ve kaide tanımayan uydurma kelimeler türetmektir. Böylece, Türkçenin gerçeği de, mantığı pervasızca ayaklar altına alınmaktadır. Bunun adı da özleştirmektir. (...) İslâm asıllı kelimeleri öldürdükçe, dilde Batıya açık boşluklar meydana çıkmaktadır. (Seminer kitabı, s. 6, 9, 10)*

Açık oturumda Türk Dil Kurumu üzerine şöyle demişti:

Türkçenin tamamının özleşmesi ülküsüne giderken, sırada büyük yanlışlıklar yapmaktayız. Bunu hemen söylemeliyim ki, Kurum böyle yapmamaktadır. Kurum oldukça makul bir yoldadır. (...) Bugünkü (Kurum'un değil, tekrar ediyorum, ben Kurum'un tarafındayım) aşırıların, bu dâvada karışıklık yaratan aşırıların tutumu... (...) Dil Kurumu tam manâsıyla uzun zamandır bilinçli yoldadır. (Dilde Özleşmenin Sınırı Ne Olmalıdır?, s. 20, 41, 44)

Sisav bildirisinde ve tartışmalı oturumdaki konuşmasında ise şöyle der:

Bu uydurmacılık tezgâhının başında Türk Dil Kurumu vardır. (Seminer kitabı, s. 14) Türkiyede yanlış olan, devletin, yanlış dil politikasına kendisini kaptırmış olmasıdır. Dil Kurumu gibi bir alaylı derneği resmî kılavuz olarak kabul etmesidir. (Tercüman, 11.1.1981)

İşte bir başka Prof. daha: Sisav oturum başkanı Prof. Muharrem Ergin'in "Dil sahasında hocaların hocası, dünyada yazılmış en iyi birkaç Türk dili gramerinin müellifi" diye tanıttığı Prof. Tahsin Banguoğlu, Türk Dil Kurumu Başkanı bulunduğu sırada İstanbul'da düzenlenen "Dilde Özleşmenin Sınırı Ne Olmalıdır?" konulu açık oturumu açış ve kapatış konuşmalarında şöyle demişti:

...Aykırı fikirler artık ortadan kalkmalıdır. Devirler değişiyor; bakınız, öyle bir devirden geldik ki, yakın tarihimizde dil hareketi kötülendi, devletçe tutulmadı. Anayasa sade dile, yeni dile çevrilmişken, TBMM tarafından yeniden eski Osmanlıcaya dönüldü. Öyle olduğu halde, dil hareketi ayakta kaldı; çünkü onu tutan büyük geniş sınıflar ve kuşaklar meydana gelmişti. Yazarlar, genç yazarlar yeni dili tutuyordu; ordu tutuyordu, subaylar tutuyordu; bütün gençlik tutuyordu; aydınlar, dengeli aydınlar, hepsi tutuyorlardı; hattâ, arkadaşlar, halk tutuyordu; çünkü yeni dil, eski Osmanlıcaya bakarak, onun konuştuğu dile daha yakın bir dildi. (...) Bugün gene harici hareketler başlamış bulunuyor. Bazı gazeteleri görüyorsunuz, hattâ resmî yazışmalarda bile yine bir gerilik dalgası kendini gösteriyor. Bununla beraber dâva yürüyor, ilgi çoğalıyor ve

bu akım ileri gidiyor. Onu çürütmek için ileri sürülmüş olan düşünceler iflâs etmiştir. (...) Yüz yirmi yıllık bir gelişme devri içinde Türkçeleştirme taraflısı, sadeleştirme taraflısı olan aydınlar daima önlerinde bir sınır görmüşlerdir. İlk defadır ki sizin topluluğunuz böyle bir sınırı reddetmiştir. Tebrik ederim. Atatürk ki, sizi seyrediyordur, bugün çok mutlu olmalıdır. Çünkü davranışınız onun davranışlarına benziyor. “Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz’dir, İleri!” demişti. İşte Türkçülükte bizim de ilk hedefimiz son haddine kadar Türkçülüktür. (...) Akşam gazetesini incelemiş olan bir arkadaşım kırk yıl önce %28 Türkçe kelime bulmuş, şimdi “%60 buldum” diyor. Yüzde altmıştan yüzde yüze kadar daha çok mesafe vardır; onun için sınır tayin etmeksizin, daima ileri, daima sade ve temiz Türkçeye doğru gideceğiz. (...) Çalışmalarımızda bize bilim önder olacaktır, ama önümüze geçmeyecektir, bizi önlemeyecektir. (...) Bu iş sadece bilimle olmaz, heyecan ister. Millî dâvaları yürütmek yolunda kuru bilim yetmez, arkadaşlar! (...) Onun için ben şahsen Türk Dil Kurumu’nun bir akademi haline getirilmesine karşı koydum. Çünkü bir akademi duruk (statik) bir çalışma takip eder. Türk Dil Kurumu ise bir aksiyon kurumudur, bir dili ileri götürme, yepyeni bir dil yaratma yolunda heyecanla çalışacak bir kurumdur, onu bir akademi haline çevirip donduramayız. (Dilde Özleşmenin Sınırı Ne Olmalıdır?, s. 6, 7, 50, 51)

Dil Kurumu toplantısında “Yüzde altmıştan yüzde yüze kadar daha çok mesafe vardır; onun için, sınır tayin etmeksizin ileri, daima ileri!” diye kışkırtıcılık eden bu “hocaların hocası”, “bir akademi teşkil ederek Türk dilinin bir polisinin, bir zabıtasının meydana getirilmesi”, “Dil Akademisi adlı bir kontrol mekanizmasının” kurulması görüşlerinin ileriye sürüldüğü Sisav toplantısında, “Sınır tayin etmeksizin geri, daima geri!” bir tutum içinde görünüyor. Diyor ki:

Dünya dilleri ortaklaşa ilerleyen, böylece beşeriyetin mefhum dünyasını genişleten bir gelişme içerisinde. Peki tasfiyecilik nedir? Tasfiyecilik, dilde düşmanlık hareketidir. Yabancı kelimelere düşmanlık hareketidir... Hiçbir memlekette uydurmacılık, yani kelime düşmanlığı bizde aldığı ölçüyü almamıştır. (...) Şimdi, “Türkçe

değil mi uydur uydur söyle” havası hâkimdir. (...) Dil Kurumu bir-takım kelimeler yapıyor ki, uydurma olması şarttır. Türkçeye benzecektir ama, Türkçe olmayacaktır, bunu patent edinmiştir... vb., vb. (Tercüman, 15.1.1981).

Sisav Dil Festivali işte böyle sona erdi. Her oyunda Hacivat’ın dolaplarını halkın sağduyusuyla bozan sevgili Karagöz’ümüzün sözleriyle yazımızı bağlayalım:

*Yıktın perdeyi eyledin viran
Varayım Atatürk’e haber vereyim heman!
Her ne kadar sürc-i lisan ettikse af ola!*

1981

Dilleri Var Bizim Dile Benzemez

Balyemez

Ulu toplar balyemezler

Atılır Bağdat üstüne

Demircioğlu

Dil denen şey, halkın malıdır. Halk, kendi kurduğu dili, zaman içinde istediği gibi işler, istediği gibi değiştirir. Bunu bilinçli olarak yaptığını söyleyemesek bile, içgüdüğü ve sağduyusu ile yaptığını yadsıyamayız. Aydınlar, dillere düşen iş, halkın sağduyu ile yaptıklarını inceleyip bunun kurallarını bulmaktır.

Buradan şu noktaya gelmek istiyorum:

Türkçeye aydınlarca bilinçli olarak sokulmak istenen kimi yabancı sözcükleri, halk, bilinçaltında evirir çevirir; kendi dilinin fonetiğine aykırı olanların yapısını bozup kendi söyleyişine uydurur; böylece, onları Türkçeleştirdikten sonra ancak benimser ve kullanır. Sözgelimi:

Âhûr sözünü *ahır*, *âyine* sözünü *ayna*, *çâbük* sözünü *çabuk*, *çâr-tâk* sözünü *çardak*, *haste* sözünü *hasta*, vb. yapar.

Yabancı sözcüklerin bağlı oldukları dildeki söyleniş biçimlerinin korunmasından yana olan ve eskiden “fesâhatçi” denen kimi dilliler, halkın değiştirdiği bu yoldaki sözcüklere “galat” adını vermişlerdir. Yabancı sözcüklerin yapısını olduğu gibi koruma yanlısı aydınlar, yalnız Osmanlı döneminde değil, günümüzde bile zaman zaman rastlanmaktadır. Bir zamanlar konservatuvarda ve radyoda “diksiyon” öğretmenliği yapan rahmetli Nurettin Sevin’in öğrencileri (baş-

ta Kenterler olmak üzere) hâlâ *müşkül* yerine *müşkil*, *mümkün* yerine *mümkün* demektir; hele birisi ölmeye görsün, spikerlerimiz halkın yüzyıllardan beri kullanageldiği *tabut* sözcüğünü, Abdülhak Hamit Bey'in *Makber*'ini okuyormuş gibi, *tâbut* diye söylemektedirler.

Halk, sadece uzun sesleri kısaltma, heceleri Türkçenin ses uyumuna uydurma gibi değişikliklerle yetinmez; söylenişleri kendisine çapraşık gelen birtakım sözcükleri büsbütün değiştirip onları bambaşka kılıklara sokar:

Azh ü i'tâ (alışveriş): aksata – *bâr-gîr* (yük tutan, yük kaldıran): beygir – *çâr-çûbe* (dört değnek): çerçeve – *çâr-şenbih* (dördüncü gün): çarşamba – *hôş-ab* (tatlı su): hoşaf – *pâ-pûş* (ayak örten): pabuç vb.

Bunlar bilinen, kullanıla kullanıla ağızda sakız olmuş örnekler... Ben, halkın bu yoldaki değiştirmelerini, bozmalarını severim; bu bozup yeniden kurmalarda onun yaratıcı gücünü görürüm. Hele yukarıdaki beylik örnekler dışında, başka örneklerle karşılaştığım zaman bayağı keyiflenirim. Şu günlerde öyle bir sözcük çıktı karşıma, aldığım tadı okurlara da aktarmak istiyorum:

Romalı ünlü hatip *Cicero*'nun (*Çiçero*, MÖ 106-MÖ 43) adından, halk *çaçaron* sözcüğünü yaratmış. Güçlü hatip *Çiçero*'dan, "çenesi kuvvetli kadın" anlamına gelen *çaçaron* sözünün yaratılması... Nereden nereye!.. Milattan önce I. yüzyılın Roma'sı nere, milattan sonra XX. yüzyılın İstanbul'u nere?.. Şaşılacak bir dil olayı... (Bir söylentiye göre, bu sözcük, İtalyanca *chiacchiorene*'den gelme imiş).

Halk, bu kadarla da yetinmez; bilmediği sözcüklerle kurulmuş birtakım çapraşık sözleri kendi bildiği sözcüklerle yeniden kurar; bunu yaparken sadece ses benzerliğini göz önünde bulundurur, anlama hiç önem vermez:

Alâim-i semâ: eleğimsağma – *Şeref-resan vapuru*: Şerif Hasan vapuru – *demokrat*: demirkırat – *buldozer*: yoldüzer – *Esmeralda* (bir İspanyol dansözü): Esmer abla...

Şu günlerde bu yolda kurulmuş yeni bir söz duyunca gene keyiflendim:

Halikarnas lokantası – Alikurnaz lokantası.

Halk, yabancı sözleri böyle Türkçeleştirirken, Osmanlı aydını boş durur mu? O da Türkçe sözcükleri Osmanlıcaya çevirir:

Yara: yâre – zenginlik: variyet – otlak vergisi: otlakıye – ayrıca: ayrıyeten – günden güne: gün-be-gün – yan yana: yan-be-yan – geçit töreni: resm-i geçit...

Şimdi başlıktaki konuya dönelim:

Halk, eskiden, savaşta kale dövmek için kullanılan uzun menzilli toplara *balyemez* demiş. Eski tarihlerde bu ada zaman zaman rastlarız:

...Hasan Paşa ol gemiler gelecek yere karşı kalenin dolmasını yarıp balyemez toplar kodu... (Tarih-i Naima, c. I)

Bu söz, İtalyanca *ballamezza* (*balliamezza*), ya da Avusturyalıların (Ziya Gökalp'e göre Macarların) kullandığı *balimoz* sözünden bozularak Türkçeleştirilmiştir. Ne var ki, günün birinde bir Osmanlı aydını, Türkçe *balyemez*'i almış, yarı Arapça, yarı Farsça karışımı bir sözle Osmanlıcaya çevirmiş, *asel ne-mihored* (*balyemez*) demiş. Osmanlı kafası budur işte!.. Şemsettin Sami, ünlü sözlüğünde, *Balyemez* maddesini anlatırken, bu kafadaki insanlar için şöyle der:

...Her şeyi Farsça ve Arapça bir adla adlandırmayı incelik sayan köhne yazarların biri tarafından “asel ne-mihored” diye çevrildiği meşhurdur. (Kamus-i Türkî, 1317, s. 276)

Bunun daha başka örnekleri de vardır. Sözelimi, halkın ağzındaki *can pazarı* deyimini Osmanlı okumuşu *çârsû-yi can* diye çevirmiştir. Bu örneği Evliya Çelebi'de görüyoruz. Evliya, bir deniz kazasını anlatırken der ki:

...Kimisi çârsû-yi canda bâzârlık (pazarlık) eder oldu. (Seyahatname, c. II)

Halkın sağ kulak, sol kulak sözlerini Osmanlı bilgini *üzn-i eymen*, *üzn-i eyser* terimleriyle karşılar.

Osmanlı devleti yıkılmışsa da, Osmanlı kafası bugüne değin sürüp gelmiştir. Cumhuriyet devrinde bu kafayı değiştirmek için çok şey yapılmış; fes yerine şapka giydirilmiş, medreseler kapatılıp laik okul-

lar açılmış, Arap alfabesi yerine Latin alfabesi alınmış, Mecelle yerine Medenî Kanun getirilmiş, tekkeler, türbeler kapatılıp halkevleri kurulmuş... Ne yapılırsa yapılsın, kafasının dışındaki sarık yasaklanmışsa da, içindeki sarık bir türlü çıkarılamamıştır. Atatürk'ün sağlığında sinip pusuya yatan bu kafa, onun ölümünden sonra meydanı boş bulup yeniden baş kaldırmış, hele iktidarı elde ettikten (1950) sonra, istediği gibi at oynatmış; *Anayasayı* yeni baştan *Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu* haline getirmiş (1952), *Genelkurmay'ı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye* kılığına sokmuştu.

Bunun son örneğini, SİSAV (Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı) adlı kuruluşun iki yıl önce düzenlediği “Türk Dili Semineri”nde gördük. Atatürk devrimlerini teker teker ortadan kaldırma çabasındaki iktidarlara kapılanmak isteyenler, devrimlerin en dayanıklısı dil devrimine karşı da kimi zaman açık, kimi zaman kapalı saldırılara geçerek onu yıpratmaya çalışmakta idiler. Hele bir “akademi” sözü ortaya çıktıktan sonra, kendilerini akademi üyesi hayaline kaptıran birtakım Prof.'lar, Doç.'lar, SİSAV Dil Semineri'nde âdeta bir geçit töreni yaparak, adlarını hatırlatma çabasına giriştiler. 1952'de *Anayasa'yı Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu*'na çevirenler gibi, bu “müstakbel akademisyen”ler, bu çağdaş “asel ne-mîhored”ciler de, dili “ıslah”a kalkışacak ve:

Dörtgen yerine *zû-erbaat-ül-adlâ*, *iç ters açılar* yerine *zâviyetân-ı mütebâdiletân-ı dâhiletân*, *çiçekli bitkiler* yerine *zât-ül-ilkah-iz-zâhire*, *çokayaklılar* yerine *zât-ül-ercül-ül-kesîre*, *köprücük kemiği* yerine *azm-i terkova*, vb. diyeceklerdir.

Buna kalıbımı basarım.

1983

Dilleri Var Bizim Dile Benzemez

Cübbeli bilginler

Kimi kimseler sırtlarına doçentlik ve profesörlük cübbesini giydikten sonra, kendilerini, eski deyimle söyleyelim, “yed-i tûlâ” sahibi bilgin sayarlar, cübbeliler dışındaki kişilere hiçbir şey bilmez gözüyle bakarlar. Bir bira reklamında kullanılan “bira bu kapağın altındadır” sözünden esinlenerek, “Bilim bu cübbenin altındadır” diye düşünürler. Tafralarından geçilmez olur. Ne var ki, bilimsel kitaplar yazmaya, konferanslar vermeye kalkıştıklarında, Yunus Emre, divanındaki *terzi biçip* sözünü *terzi Necip* diye okur; Farsça *şehr* (şehir) sözcüğünün Arapça olduğunu yazar ve söylerler... Sonra da kalkarlar, eski Türk Dil Kurumu’nu *alaylı derneği* diye alaya alırlar. Bu alaylı yazarlardan Ömer Asım Aksoy, o cübbeli bilginleri “rahle-i tedrisinde” on yıl döndüre döndüre okutabilir. *Alaylı* dedikleri kimlerdir, şöyle bir anımsayalım: Uzun yıllar eski TDK başkanlığında bulunan ve *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri* adlı kitabı hâlâ kaynak olarak değerini koruyan Agâh Sırrı Levend; *Dedem Korkut Kitabı*’nın bütün dünyada en yetkili incelemecilerinden biri olan Orhan Şaik Gökyay; hâlâ bir benzeri yazılamamış olan *Türk Lehçelerinin Mukayeseli Grameri* adlı araştırmanın yazarı Ahmet Cevat Emre; sayısını bilemediğim kadar yabancı dilin girdisini çıktısını çeşitli yazılarıyla önümüze seren eski TDK başuzmanı A. Dilaçar; XIII. yüzyıldan bu yana yazılmış 227 kitaptan taranan binlerce sözcüğü teker teker işleyip bütün dünya dillerinin yararlanmasına sunduğu 8 ciltlik ölümsüz eser *Tarama Sözlüğü*’nün hazırlayıcısı Dehri Dilçin; o Prof. ve Doç.’ların “bilimsel” kitap ve yazılarındaki yanlışları bir bir ortaya çıkaran Hikmet İlaydın... Daha sayayım mı?..

Adlarını anmak istemediğim o cübbeli bilginlerinse ders kitabı yazmaktan öte herhangi bir incelemelerini bilmiyoruz.

Bunlar, Atatürk'ün Türk Tarih ve Dil Kurumları'na bıraktığı mirasına el konularak bir "akademi" kurulmasını önermişler, bu akademiye atanarak "akademisyen" olma hevesine kapılmışlar; bu akademinin yapacağı işlerden bir tanesinin "Türk dili üzerinde akademik neşriyat yapmak" olduğunu söylemişlerdir. (Sisav, "Türk Dili" Semineri, 1980, s. 14)

Gel zaman git zaman, Atatürk'ün mirasına el konularak, "Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu" diye bir kurum kurulmuş (1983) ve sözünü ettiğimiz cübbeli bilginler, bu kurumun sorumlu bilim ve yönetim kurullarına atanmışlardır.

O günden bu yana, "Türk dili üzerinde akademik neşriyat yapmak" şöyle dursun, ayda bir çıkan *Türk Dili* dergisini bile düzenli çıkaramamışlar, hele yılda bir yayınlanan bilimsel incelemeler dergisi *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*'i hiç ele alamamışlardır.

Uzun bir aralıktan sonra, çıkara çıkara, yeni bir *İmlâ Kılavuzu* (1985) bastırdılar. Eski TDK genel yazmanı sayın Ömer Asım Aksoy, bu kitaptaki yanlışları ve çelişkileri, dört tefrika süren uzun bir yazıyla gösterdi. ("Dağdan Bir Aslan Doğurması Beklenirdi", *Cumhuriyet*, 4, 6, 12, 16 Mart, 1986)

Ben başka bir nokta üzerinde duracağım: Söz konusu cübbeli bilginler ve yandaşları çeşitli kuruluşların dil ile ilgili toplantılarında, ayrıca tutucu birtakım gazete ve dergilerde yazdıkları yazılarda, yeni kurulmuş sözcüklerden bazılarının Türkçedeki köklerle eklerin birleşmesi kuralına aykırı olarak kurulduğunu, bunların "uydurma" sözler olduğunu ileri sürmüşler ve hep aynı örnekler üzerinde durmuşlardır (*somut, toplum, bağımsız*, vb). Türetilen binlerce sözcük arasından seçtikleri 40-50 sözcük üzerinde, temcit pilavı gibi, durmadan laf üretmişlerdir. Kaldı ki, bunlardan çoğunun yanlış olmadığı, örneklerle belirtilmiştir (bkz. Doğan Aksan, *Tartışılan Sözcükler*, 1976).

Bunların çeşitli yazı ve konuşmalarını –konuyu dağılıp uzatmak için– bir yana bırakıp, burada, SİSAV adlı vakfın düzenlediği

“Türk Dili” Semineri’ne sundukları bildiriler üzerinde duralım. Bildirilerde şu sözcüklerin kuruluşunun yanlış olduğu ileriye sürülmüş:

Araç, aşama, bağımsız, birey, boyut, doğal, düzey, eğitmen, gereksinim, karşıt, kısıtlı, olanak, olay, örgüt, örneğin, özgü, saptamak, siyasal, süreç, toplum, yoksun, zorunlu...

Söz konusu kişilerin yeni TDK’da iktidarı ele geçirdiklerini; Kurum’un yönetim, bilim ve yürütme kurullarında tepeden atanma yoluyla görev aldıklarını yukarıda belirtmiştik. Ne var ki, daha önce yanlış olduğunu söyledikleri o “uydurma” sözcükler, kendilerinin denetim ve onayından geçerek basılan yeni *İmlâ Kılavuzu*’nda da var.

Bundan başka, adı geçen seminerdeki bildirilerinde:

Dilimizde nispet ifade eden “-sal, -sel, -al, -el, -l” eki bulunmadığı halde bu eklerle kelimeler meydana getirilmektedir (Bir yapı bozukluğu da uydurma “-sal, -sel” eki yüzünden dilimize musallat olmuştur):

Toplumsal, bölgesel, gen-el, öz-el, siyasa-l, doğa-l (Sisav, age., s. 54, 61)

dedikleri halde, bu “uydurma -sal, sel, -al, -el, -l eki” ile yapılmış pek çok sözcük de, yayınladıkları *İmlâ Kılavuzu*’nda yer almış:

Anayasal, belgesel, bireysel, bitkisel, buzul, cinsel, çizgisel, çoğul, deneysel, dişil, doğal, duygusal, eril, evrensel, görevsel, görsel, güncel, ilkel, koşul, kumul, kural, kurul, kutsal, küresel, özdeksel, özel, sayısal, siyasal, sözel, tarımsal, toplumsal, törel, töresel, tümel, tüzel, yerel, yöresel, yüzeysel, vb...

Bunların yanı sıra:

Uydurma kelimelerin bazıları, ses benzerliği dolayısıyla müstehcen mânalar tedai ettirmektedir. (Sisav age., s. 60)

dedikleri şu sözcüklerin de yeni *İmlâ Kılavuzu*’nda, yer aldığını görürüz:

Sevecen, yaşam, kuram, özveri!

1 Dile bu mantıkla bakınca, Türkçede “ses benzerliği dolayısıyla müstehcen mânalar tedai ettiren” pek çok sözcüğü atmak gerekir... Burada onları sıralamaya benim edep anlayışım elverişli değildir...

Beğenmedikleri sözcükleri sonradan benimseyip yeniden yayınladıklarına göre, büyük bir gürültü ile yıllarca sürdürdükleri “uydurma” ve “yanlış” sözcük iddiaları demek ki bir bahane idi. Öyleyse asıl maksatları neydi? Asıl maksatları, dil devrimini durdurmaktı. Bu karşı-devrimciler dil devrimini durdurmak, hiç değilse yavaşlatmak, savsaklatmak için, “Sisav Türk Dili Semineri”nde üç görüş ileriye sürdüler:

1

Şinasi ile başlayan, fakat asıl Mehmet Emin’le alevlenen, Ömer Seyfettin ve Ziya Gökalp’lerle sistemleştirilen ve başarıya ulaştırılan, Millî Edebiyat’la ve Atatürk’le teyid edilen sadeleşme hareketi Türkçe için çoktan bitmiştir. Türkçenin 40-50 yıldır artık bir sadeleşme dâvası yoktur. Türkçe Millî Edebiyat’la istiklâlinin şahikasına çıkmış, kendi kanun ve kaideleri dahilinde işleyen bir dil hüviyetine bürünmüştür. (Sisav, age., s. 8)

“Türkçenin 40-50 yıldır artık bir sadeleşme dâvası yok” idiyse, bu görüşü benimsemiş diye göstermek istedikleri Atatürk, 50 yıl önce “Birinci Türk Dili Kurultayı”nı neden topladı (26 Eylül 1932) ve “Türk Dili Araştırma Cemiyeti”ni (1936’dan sonra “Türk Dil Kurumu”) neden kurdu?

Türkçeyi müstehcen ve kaba bulan bu bilginlere göre, Arapça edepli ve ince bir dildir; o yüzden, sidik yerine idrar, kış yerine makad, çiftleşmek yerine cimâ etmek, vb. derler. Bunlar Türkçe en edepli sözcüklerin dahi Arapçasını yeğlerler; söz gelimi, kültür yerine ekin diyemezler, Ziya Gökalp’in önerdiği hars sözünü benimserler. Hars’ın bir anlamı “çift sürme, tarla işleme”dir (Şemsettin Sami, Kamus-i Türkî); meğer bundan başka beş anlamı daha varmış, iki tanesi şöyleymiş: “İfrat üzerine cimâ eylemek” ve “eşek kısmının zekerlerinin dibine ve köküne denir”miş (Mütercim Asım, Kamus, c.1, s.245). Ne var ki, bu sözcük Türkçe olmadığı için “müstehcen mânalar tedai ettirmez”, yani Arapça kir tutmaz. Tövbe yarabbi!.. Durup dururken insanın ahlâkı bozuluyor. Ozanın ağzıyla bağışlanma dileyelim bari:

*Tövbe yâ Rabbi hatâ râhına (yoluna) gittiklerime
Bilip ettiklerime bilmeyip ettiklerime*

...Türkçede İslâmî kelimeler mi var? Bu, Türklerin İslâm kültürü dairesine girmelerindendir. Ancak Türkler bugün de aynı kültürün içindedirler, yarın da başka türlü olmayacaklardır. Şu halde İslâmî kelimeler bugün de, yarın da Türkçede devam edeceklerdir. (Sisav, age, s. 6)

Türkçede kurala aykırı buldukları 40-50 sözcüğü bahane ederek, dil devrimiyle gerçekleşen özleşmiş Türkçeyi “uydurma dil” diye kınayanların savundukları “İslâmî kelimeler”in bir çoğu “uydurma”dır. Şemsettin Sami’nin *Kamus-i Türkî*’si bunun zengin örnekleriyle doludur. İşte birkaç tanesi:

Sükûnet: Arabî olmayıp uydurma bir lügattir.

Felâket: “Felek”ten müştak Arabî bir kelime gibi kullanılıyorsa da, Arabî olmayıp uydurma ve yanlış bir lügattir.

Nezâket: Farsça “nâzik” sıfatının Arabî zannolunmasıyla masdar-ı Arabî suretinde teşkil olunmuş galat-ı fahiş bir lügattir.

Peşinen: “Peşin” lügati Arabî zannıyla “peşinen” ve cem’i “peşinat” demek hatâyı fahiştir.

Emniyyet: Zaten masdar olan “emn”e edât-ı masdariyyet ilhâkıyla hâsıl olmuş bir lügat olup, Arabî değildir.

İslâmiyyet: “İslâm” kelimesi zaten masdar olup bir daha edât-ı masdariyyet ilâvesi fazla olmakla, Arabîde mesmû olmadığından...

Za’fiyyet: “Za’f” manasıyla lisanımızda müstamel galat bir tabirdir.

İstihsâl: “Husul” maddesi aslaa istif’âl babından gelmediğinden galattır.

İstimlâk: Arabî değildir. “Mülk” maddesi aslaa istif’âl babından gelmeyip...

İmha: Arabîde madde-i mezkûre if’âl babından aslaa gelmez.

Tenkid: Arabîde “nakd” maddesi tef’îl babından gelmediğinden, bunun yerine “intikaad” kullanılsa daha doğru olur.

Ehemmiyyet: Lügat-i müvellede (türetme sözcük).

Hüviyyet: Lügat-i müvellede.

Vaz'ıyyet: Lügat-i müvellede.

Cumhûriyyet: Lügat-i müvellede.

Mükeyyifât: Lügat-i müvellede.

Karşı-devrimcilere göre, bir sözcük Arapçadan türetilirse, yanlış dahi türetilse, “uydurma” olmuyor da, Türkçeden türetilirse “uydurma” oluyor. Bunlara göre, yalnız Arapça köklerden değil, Frenkçe köklerden dahi Arapçalaştırılarak türetilen sözcükler de “İslâmî kelime”dir. Örneğimizi yine Şemsettin Sami sözlüğünden alalım:

Elektrik: Âlet-i elektrik, kutb-i elektrik.

Elektrikî: Cereyân-ı elektrîkî, tedâvî-i elektrîkî.

Elektrikiyyet: Kaabil-i elektrîkiyyet.

Bunların gözünde, Türkçe sözcüklerden Farsçanın ya da Arapçanın kurallarıyla türetilerek “İslâmîleştirilen” Türkçe sözler de uydurma değildir:

Aşhane, yemekhane, yatakhane, batakhane, kuşhane.

Günbegün, yanbeyan, özbeöz.

Vâriyyet, ayrıyeten.

Gidişat.

Bu “İslâmî kelimeler” konusunda bir başka cübbelinin savlarını görelim:

Taşkentli Özbek Türk'ü:

“Edebiyat, nazariye, cemiyet, terakkiyât, ehemmiyet, tasvir, vasıta, eser, tahlil, kanuniyet” diyor;

“Yazın, kuram, toplum, ilerleme, önem, betimleme, araç, yapıt, çözümleme, yasalık” demiyor.

Bakû'daki edebiyat profesörü:

“Edebiyat, inkişaf, mühim, şair, eser, hususe, samimi, mukaddes, samimiyet, şahsî, menfaat, umumi” diyor;

“Yazın, gelişme, önemli, ozan, yapıt, özellik, içten, kutsal, içtenlik, kişisel, çıkar, genel” demiyor.

Tahran'daki dil araştırmacısı profesör:

“Tahkir, hüviyet, şahsiyet, şart, tabii, istifade, uzuv, millet, hususiyet, tarihi, an'anevî, nispet, millî, edebî, sebep, delil, salâhiyetli” diyor;

“Kınama, kimlik, kişilik, koşul, doğal, yararlanma, örgen, ulus, özellik, tarihsel, geleneksel, oran, ulusal, yazınsal, neden, kanıt, yetkili” demiyor. (...) O halde uydurmacılık, Türkiye Türkleri ile dış Türkler arasında mevcut bulunan ortak dil bağını koparmak suretiyle dil birliğimizi tahrip etmektedir. (Sisav, age. s. 53-54)

Zaman zaman ileriye sürülen bu “dış Türklerle ortak dil bağının kopması” görüşü bir çeşit dil Turancılığıdır.

Türkiye Türklerinin Türkçesi ile dış Türklerin Türkçesi arasında sadece kök birliği vardır; bu diller, ayrı ayrı alanlarda ayrı ayrı koşullar altında ayrı ayrı lehçeler halinde gelişmişler ve zamanla ayrı birer dil haline gelmişlerdir. Arapça ve Farsça sözcükleri atmasak dahi onlarla anlaşılamayız. Bir dil uzmanı bu konuda şöyle demektedir:

Anadolu Türklüğü ile Asya Türklüğü arasında en az bin yıllık bir geçmişi olan coğrafi, sosyal ve kültürel ayrılık, Türk diyalektleri arasındaki küçük farkları arttırmış ve bunları akraba, fakat ayrı birer dil haline getirmişti.

(...) Bu durum, Latince ile ana Germencenin de başına gelmiştir. Latincenin başka başka bölgelerde konuşulan değişik diyalektlerinden “Latin dilleri” dediğimiz Fransızca, İtalyanca, İspanyolca, Portekizce ve Romence çıkmıştır. Ana Germenceden de, İngilizce, Almanca, Danca, Flamanca, İsveççe, Norveççe ve İzce (İzlanda dili) denilen diller doğmuştur. Ana Türkçenin başına gelen de budur.

(...) Türkiye Türkçesi ile Çuvaşça, Yakutça, Tuvaca ve Hakasça arasındaki fark, en az, örneğin, İngilizce ile Almanca arasındaki fark kadardır, hattâ ondan daha büyüktür. Öbür Türk dilleri ile Türkçemiz arasındaki farklar da, derece derece, Germen dilleri ara-

sındaki farklarla Latin dilleri arasındaki farklar gibi değişiktir. Bu Türk dillerini, özel olarak çalışıp öğrenmedikçe, anlayamayız. Aynı şekilde, bir Çuvaş, bir Yakut, bir Tuva, bir Kazak, bir Kırgız ya da başka bir Asya Türk'ü de, özel olarak çalışıp öğrenmedikçe (bizim) Türkçeyi anlayamaz. (M. Talât Tekin, "Pantürkizm Ülküsü ve Dilde Birlik İddiası", *Türk Dili*, 1977, c. XXXVI, sayı 310)

Bir de şu var: "Türkiye Türkleri ile dış Türkler arasında mevcut bulunan ortak dil bağı" Türkçedir, Arapça ve Farsça değildir. Eğer Türkçe sözleri atarsak "ortak dil bağına koparmak suretiyle dil birliğimizi tahrip etmiş" oluruz, Arapça ve Farsça sözleri atarsak, "dil birliğimiz tahrip edilmez".

Kaldı ki, atıldığından yakınılan *salâhiyet* sözcüğü "uydurma" bir sözdür, "*Arabî olmayıp zaten masdar olan 'salâh'a edât-ı masdariyyet ilâvesiyle...*" (Şemsettin Sami, *age.*) uydurulmuştur; *hüviyet ve ehemmiyet* sözcüklerinin de "lügat-i müvellede" olduğunu yukarıda görmüştük.

"İslâmî kelimeler"e aşırı bağıllık gösteren, türetilmiş yeni Türkçe sözcüklere "uydurma" gözüyle bakan bildiri yazarı, Türkçe bir sözcükten Fars dili kuralıyla "uydurulmuş" *özbeöz* sözünü -İslâmlaştığı için olacak- yazısında seve seve kullanmış. (*Sisav, age.*, s. 48)

Ayrıca şu noktayı da yeniden vurgulamak gerekir: Bildiri yazarının yukarıda sıraladığı ve karşı çıktığı yeni Türkçe sözcükler, kendisinin sorumluluğu ve onayı ile yayınlanan *İmlâ Kılavuzu*'nda, yer almış.

...Değişme, her canlı varlık gibi dilin kendi gelişme kanunları ve hızı içinde olmalıdır. (...) Onu çok hızlı olarak değiştiren uydurmacı müdahale, farklı asırlarda değil, aynı zamanda yaşayan nesillerin arasındaki anlaşma bağına dahi koparmaktadır. (*Sisav, age.*, s. 47)

Dilin kendi gelişme kanunları ve hızı içinde değişmesini beklemek, dışarıdan "müdahale" ile "onu çok hızlı olarak" değiştirmemek gerektiği görüşü, ilk olarak, Birinci Türk Dil Kurultayı'nda (1932) Hüseyin Cahit (Yalçın) tarafından ileriye sürülmüştü:

Son yirmi beş sene içinde gittikçe kuvvet bulan sade lisan ce-reyanı bugün Arapça ve Acemce terkipleri (tamlamaları) söküp

götürmüştür; yakın bir zamanda, ecnebi dillere ait kaidelerin tamamen maziye karışacağından şüphe edilemez. Bunun için bir şey yapmağa da lüzum yoktur; çünkü zaten kendiliğinden olmaktadır ve olacaktır. (...) Yirmi-yirmi beş sene evvel kullandığımız birçok Arapça ve Acemce kelimelere bugün hiç ihtiyaç hissetmiyoruz... Lisanın tabii seyri (gidişi) bu neticeyi temin etti. (Birinci Türk Dili Kurultayı, “Tezler, Müzakere Zabıtları”, 1933, s. 274-275)

Sisav seminerinde, dinleyicilere “hocaların hocası” diye tanıtılan bir yaşlı Prof. da, “lisanın tabii seyri içinde” değiştiğini gösteren bir de örnek vermiştir:

Bizim Üsküdar vapurlarının biletlerinin arkasında “Avdet-Azimet” yazılıydı. Bir gün baktık ki bu “Gidiş-Geliş” oldu. Bunu Dil Kurumu yapmamıştır. (Tercüman, 15.1.1981)

Dışarıdan herhangi bir “müdahale” olmadan, dilin “kendiliğinden” değişip geliştiğini kanıtlamak için verilen bir iki örnek yeterli değildir. “Müdahale”siz gelişme için yüzyıllarca beklemek gerekir.

“Yeni Lisan” (sade dil) hareketi, 1911’de, *Genç Kalemler* dergisinde Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp ve Ali Canip’in öncülüğüyle başlamıştı. On, on beş yıl sonra yazılan yazılara baktığımızda, hep aynı noktada kalındığı görülüyor. “Yeni Lisan”ın öncülüğünü eden Ziya Gökalp dahi, 12 yıl sonra şöyle yazıyor:

Harsta ihtilâflar, nasıl dindeki müşarekete mâni değilse, harsın ve dinin ayrı olması da medeniyetteki iştirake mâni olamaz. (Türkçülüğün Esâsları, 1923)

Başka yazarlardan başka örnekler:

Umumi bir telâkki ile “edebiyat” kelimesinden, söz vasıtasıyla tezahür eden her nevi hâdi-sât-ı fikriyye ve rûhiyye mânası anlaşılabilir. Husûsiyle edebiyat tarihi tedkik olunurken her devrin edebiyatına ve o edebiyatın avâmil ve evsâfına bihakkin intikaal edebilmek lüzumu, onları vücuda getiren içtimâi sebepleri araştırmak mecbûriyyetini tevliid eder. (İbrahim Necmi, Tarih-i Edebiyat Dersleri, 1338/1922, c. I, s. 5)

(Edebiyat tarihi) bir milletin uzun asırlar esnasında geçirdiği fikrî ve hissi tekâmülü müş'ir bil-umûm mahsûlât-ı kalemiyyeyi tedkik ile, onun manevî hayatını, şe'niyetinde olduğu gibi tasvire çalışır. (Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 1926, s. 5)

(Akif Paşanın) birçok muahedelerin tanziminde, bazı mühim ecnebi müzâkerâtında, bazı hârici mesâil ihtilâfâtında güzide hizmetleri sebk etti. (İsmail Habip, *Türk Teceddüd Edebiyatı Tarihi*, 1340/1924, s. 89)

Evrin yoluyla yüzyıllarca sürececek olan sadeleşme, gelişme ve özleşme, 1932'de başlayan dil devrimi ile 30-40 yıl içinde gerçekleşti.

"Millî Edebiyat" hareketinin başlıca yazarlarından biri sayılan Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "Türkçe Millî Edebiyatla istiklâlinin şahikasına çıkmıştır" dendiği dönemde şöyle yazıyordu:

... Mizacının acâib, mudhik ve sâde-dilâne tecelliyyâtı Şahabettin Süleyman'ı, Ahmet Samim nazarında pek şâyân-ı dikkat ve sevimli bir sîmâ haline sokmuştu. (Hüküm Gecesi, 1927, s. 60)

Romanın 39 yıl sonraki ikinci baskısında, yazar, aynı cümleyi şu kılığa soktu:

...Yaratılışının birtakım acayip, gülünç ve safdil görünüşleri Şahabettin Süleyman'ı, Ahmet Samim'in gözünde pek dikkate değer ve pek sevimli bir sima haline sokmuştu. (Hüküm Gecesi, 1966, s. 61)

Yakup Kadri 39 yıl sonra böyle yazdığı için "şahika"dan (doruktan) düşmüş mü oluyor?

Evrin ile devrim arasındaki ayrım işte burada...

Dili sanatçılar işler ve geliştirir. 1932'den bu yana, her dönemin en seçkin sanatçıları ya TDK çatısı altında toplanmış, ya da onun yolunu benimsemiştir. Abdülhak Şinasi ile Necip Fazıl da öldükten sonra, dil devrimine karşı olan, dişe dokunur bir tek sanatçı yok ortalarında. TDK'yı kanun zoruyla ele geçiren cübbeli bilginler, dil devrimini durdurmak için boşuna çırpınıyorlar. Aylık *Türk Dili* dergisini bile

dolduracak yazı bulamadıklarına göre, karşı-devrim hareketini neyle gerçekleştirecekler?

Eski TDK çalışanlarını “alaylı” diye hafifseyenler, şimdi, dil konusuyla uzaktan yakından herhangi bir ilişkisi bulunmayan “Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu” başkanı emekli paşanın emir ve komutası altında bakalım ne yapacaklar.

Bir gazeteci, film ve kitap yakma konusunda başkanla konuşmuş; o arada, “kültür yaşamına ilişkin sorular” da yöneltmiş; sevdiği yazarları, okuduğu kitapları sormuş:

Soru: Fikret Muallâ'nın şiirlerini nasıl bulursunuz?

Yanıt: Tanırım kendisini. Daha önce Varlık'tan tanırım. (Cumhuriyet, 1984, s. 1)

Ben, Ahmet Vefik Paşa'nın öğüdüne uyarak atasözlerini ve deyimleri kullanmayı severim. “Tencere yuvarlanmış, kapağını bulmuş” desem yerinde olur mu acaba?

1986

Dilleri Var Bizim Dile Benzemez

Bilumum çorbalar

Bizim Bodrum'da her şeyin en gösterişlisine özenilir. Kızarmış patates ve köfte satılan bir buçuk metre karelik bir tahta barakanın üstünde *Beyaz Saray* yazısı vardır; duvarları briketle örülmüş, kapısı penceresi entipüften evlerin adı *villa*'dır; mavnadan bozma teknelere *yat* denir; ahçı dükkânlarının üstünde *restaurant* diye yazar (hem de Frenkçe imlâ ile yazar).

İşte bu restaurant'lardan birinin kapısındaki yemek listesinde gördüm:

Bilumum çorbalar 150 lira

diye yazıyordu. "Yaşayan dil" görüşünü savunanların kulakları çınlasın; demek ki *bilumum* sözü halkın arasında hâlâ yaşıyor. Benim çocukluğumda, fesçi dükkânlarında:

Fes maa püskül şu kadar kuruş

diye yazılar vardı. *Fes ile püskül* demezlerdi de *Fes maa püskül* derlerdi; şimdi de, *Bütün çorbalar* demiyorlar da, *Bilumum çorbalar* diyorlar. "Bırakalım, dil evrim yoluyla kendi kendine sadeleşsin, durulsun" diyenlere bu iki örnek ne düşündürür acaba? *Maa* sözü, fesle birlikte kullanımdan kalkalı elli yıl oldu; *bilumum* sözü için de o kadar beklenecek belki de. "Devyol", "Devgenç" gibi kuruluşları anımsattığı için *devrim* sözcüğü yasak; artık bütün umudumuz evrimde... Gerçi, her söylevin içine, bir *Atatürk ilke ve inkılâpları* sözü sokuşturuyor ama... ama... Nasıl desem?... Şimdi sadece söylevleri süslemek için söyleniyor o söz; devrimlerimizin en yaygını *dil devrimi* çoktan rafa kaldırıldı; bugün dilin kendi kendine gelişmesi bekleniyor. Zaten o sözün yapısı da bir acayip. Ya *ilke ve devrimler*, ya da *umde ve inkılâplar* demek gerekir. Biri Türkçe, öbürü Arapça iki sözcük yan

yana getirilmez; getirilirse, birbirlerine ters düşerler, şaşı gözler gibi, birbirlerine işte böyle yan bakarlar; buna, Türkçede, “altı kaval, üstü şişhane” denir.

Bu Osmanlıca özentisi arasına edebiyata da bulaşmıyor değil. İlk Nâzım Hikmet’in, şiire arkaik bir çeşni vermek için birkaç yerde kullandığı birkaç sözden sonra, onun taklitçileri boğazlarına kadar daldılar Osmanlıcanın içine. Son günlerde, Memet Fuat’ın yeni çıkan *Çağdaş Türk Şiiri Antolojisi*’ni karıştırıyordum. Bir iki yıldır yeniden diriltilmeye çalışılan bir ozanın arkadaşlarınca pek beğenilen *Kuş Kanadından* adlı şiirini okudum.

Nâzım:

O, “Yunus-u biçaredir,
Baştan ayağa yâredir”

mi demiş, söz konusu ozanımız N.A. da hemen yanıtlar:

Yunus-u biçare, şair Nedim, sakiya

Nâzım:

Suzinak makamından bir şarkı ağzıyla

demişse, ozanımız da:

Şataraban makamında bir şarkı dudaklarında

der. Nâzım:

Kan sızar, şâk olmuş, dudağı yok mu

derse, bizimki de:

İki şâk bölüp mehtabı

der; böylece, Nâzım’ın yanlış kullandığı sözcüğü, o da yanlış kullanır. Şâk sözcüğünün doğrusu *şakk*’tır (yarma, çatlama, yırtma, paralama).

Yabancı sözcük ve tamlama kullanma heveslileri, şu Osmanlıcayı bilseler yüreğim yanmaz. İşte bir örnek daha:

Bu nâz-ı istiğna, bu âvâz neden

Nâz-ı istiğna değil, nâz ü istiğnâ’dır. Kanıt:

Nedir bu handeler bu işveler bu nâz ü istiğna

(Bakî)

Yukarıda da işaret ettiğim üzere, Nâzım Hikmet'in şiire arkaik bir çeşni vermek (*Velhasıl hünkâr idi, Umar idi, rüzgâr idi,/âh u zâr idi*), Orhan Veli'nin humor havası katmak (*Kitabe-i Seng-i Mezar*) için kullandıkları eski sözleri, ozanımız ciddi ciddi kullanır:

Bakınır hüsnüne, seyreyler cemalini, düşmüş gibi arza, serhadd-i vatan, devr-i saltanat, vb.

Bu kadarla da yetinmeyip, başkalarının kullandığı öteki sözcükleri, söyleyiş biçimlerini, şiir temalarını da kendi yazdıkları arasına serpiştirdiğini görüyoruz:

Erzincan'da bir kuş var, Kanadında gümüş yok.

(Nâzım)

Kanadı gümüşlü kuşlar geçer

(N.A.)

Mevsim bahara yakın

(Nâzım)

Mevsim fasl-ı bahardır

(N.A.)

Böyle ferman etti Cahit,

Al getir ilk sevgiliyi Beşiktaş'tan;

Yaşamak istiyorum gençliğimi yeni baştan.

(Cahit Sıtkı)

Öyle ferman etmiş eden

(...)

Sevdaya tutulmak bile mümkün

Yeni baştan.

(N.A.)

Param olsa satar mıydım

Kahverengi elbisemi

Damalı gömleği giyerdim

Alaca mendili takardım

Kuşdili'nden geçerdim

(Oktay Rifat)

*Ceketimi, gömleğimi ütüle,
Sol cebime unutma kırmızı mendilimi,
Hazır olsun benim de adamlık urbalarım,
Pabuçlarım gıcır gıcır cilâlı.*

(N.A.)

Kullanacağı sözcükleri bile kendisi seçemeyip başkalarının seçtiklerini alan bir kişiyi ne yaparsak yapalım diriltemeyiz.

Hakkı yenmiş “kırk kuşağı” diye yakınanların “hakkımı ver Hakkı” demek istercesine yeniden ortaya sürdükleri ve kendi kuşaklarının önde gelen sanatçılarından biri diye gördükleri bir ozan bu N.A.

Dilde evrim, devrim derken, nereden nereye geldik! Günümüzde Can Yücel alay malay yoluyla eski dilin tadını çıkarmaya çalışırken, onun “yeni ağıza eski taam” şakalarını anlamayan kimi ozan ve yazarların o yolda “ciddi” şeyler yazmaya kalkışmalarından, bu yeni edebiyat “restaurant”ının kapısına asılacak yemek listesinin çok iştah açıcı olmasından korkarım:

Bilumum çorbalarımız begaayet lezizdir.

Dilleri Var Bizim Dile Benzemez

Âheste çek kürekleri

Karşı-devrimcilerin çiğneye çiğneye eskittikleri bir sakız vardır: dil devrimi yüzünden kuşaklar (onlar “nesiller” der) birbirlerini anlayamaz olmuşlar.

Hukuk-dışı bir kurum sayılan “Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu”nun bir dalı olan yeni Dil Kurumu’nun ele geçirdiği Atatürk mirasından gelen para ile düzenlediği “Uluslararası Türk Dili Kongresi”nin açış konuşmasında Cumhurbaşkanı Kenan Evren de aynı görüşü bir kez daha yineledi:

“Eğer dil üzerindeki değişiklikler çok kısa zamanda ve büyük ölçüde yapılırsa, o takdirde yaşlı nesille genç nesil arasında onarılması güç bir kopukluk meydana gelir. Ve bunun sonucu olarak nesiller birbirini anlamakta zorluk çekerler. Bu önemli sorunu dikkate alarak değişikliklerin zaman içerisinde yedire yedire gerçekleştirilmesinde sayısız yarar olduğunu sanıyorum.”

Bu sözlerden sezildiğine göre, eski Türk Dil Kurumu, “dil üzerindeki değişiklikleri çok kısa zamanda ve büyük ölçüde yaparak, yaşlı nesille genç nesil arasında onarılması güç bir kopukluk meydana getirir” gerekçesiyle kapatılmış olsa gerek.

Cumhurbaşkanı Evren’in konuşmasını bu açıdan inceledim, beş buçuk sayfalık konuşmada eski Türk Dil Kurumu’nun yarattığı 93 tane yeni sözcük kullanıldığını; bunlardan 60 tanesinin, devrimin ilk yıllarında, “çok kısa zamanda yapılmış” sözcükler olduğunu gördüm.

“Akım, amaç, anlam, atılım, bilim, dergi, duyarlık, düzey, eğitim, etken, etki, gelişim, görkemli, ilişkin, kavram, kesin, konu,

köken, kural, öğretim, önder, önem, önemli, özellikle, sayın, sonuç, sözlük, süre, tepki, uzman, ürün, yansımak, yayın, yazar, yüzyıl, zorunluluk vb.” (TDK, *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu*, 1935)

Bunlar dışında, 33 sözcük de, daha sonraki yıllarda türetilmiş; işte birkaç örnek:

“Açı, araştırmacı, bilinç, değinmek, denetim, doğrultu, dönem, gözetim, gözlem, içerik, ilke, katkı, öge, öneri, öngörmek, sorumluluk, sorun, tartışmak, terim, tür, uluslararası, yaklaşım, yayımlamak vb.”

Bir devrimin hem ürünlerinden yararlanacak, hem de onun çalışmalarını, çalışma yöntemini beğenmeyip yereceksiniz. Bu bir çelişkidir.

Bir devrim başlatılınca, “değişikliklerin çok kısa zamanda” yapılması zorunluğu vardır. Harf devriminin başladığı yıl (1928), uzmanlar, yeni yazının 5 ya da 15 yıllık bir süre içinde, “yavaş yavaş” öğretilmesini düşünmüşler; “gazetelerin yarım sütundan başlayarak yavaş yavaş yeni yazılı kısmı arttırmalarını; daireler ve yüksek okullar için de ‘tedrici’ bazı yöntemler” önermişler; Atatürk, buna karşılık: “Bu ya üç ayda olur, ya hiç olmaz. Gazetelerde yarım sütun eski yazı kaldığı zaman dahi herkes bu eski yazılı parçayı okuyacaktır,” demiştir (Faliş Rıfki Atay, *Çankaya*, cs. II, s. 405-406).

Ağustos 1928’de düşünülen Harf Devrimi, 1 Kasım 1928’de yasalaşmış; gazeteler 1 Aralık 1928’de baştan aşağı yeni Türk harfleriyle çıkmaya başlamıştır.

26 Eylül 1932’de başlatılan dil devrimi de aynı yöntemle gerçekleşmiş, eski dilin ustalarından Halit Ziya Uşaklıgil dahi, devrimin başlamasından iki yıl sonra yayınladığı *Kırk Yıl* (1934) adlı anı kitabında “*anlam*” sözcüğünü kullanmış (c. IV, s. 93), altı yıl sonra da (1938) eski öykü ve romanlarının dilini sadeleştirmeye başlamıştır.

Eski Türk Dil Kurumu’nun yayınladığı *Türkçe Sözlük*’te 10.300 yabancı sözcük vardır. “Değişikliklerin zaman içerisinde yedire yedire gerçekleştirilmesi” önerisine uyularak, sözgelimi, yılda 100 sözcük

Türkçeleştirilse, bütününün Türkçeleşmesi 103 yıl sürer. Eğer öyle yapılısaydı, bugün hâlâ “teğmen” yerine “mülâzım-ı evvel”, “albay” yerine “miralay”, “tuğgeneral” yerine “mirlivâ”, “korgeneral” yerine “ferik” vb. deyip duracaktık. Cumhurbaşkanı Evren de, söz konusu konuşmasında:

“Yirminci yüzyılın başında Necip Asım çalışmaları ile, Mehmet Emin de şiirleriyle yeni bir akımın öncüleri olmuşlardır”

yerine:

“Yirminci asrın iptidasında Necip Asım mesaileri ile, Mehmet Emin de eşarıyla bir cereyan-ı ceditin pişdarları olmuşlardır”

diyecekti.

Atatürk'ün Türk Dil ve Türk Tarih Kurumlarına bıraktığı mirasa el konularak kurulan (1983) yeni Dil Kurumu, aradan beş yıl geçtiği halde, *bir tek sözcük* dahi üretmemiş; bu arada, bilimsel çalışmalar bir yana, aylık *Türk Dili* dergisini bile doğru dürüst çıkaramamış; yeni sözcükler konusunda da, herhalde, Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in düşüncesini “dikkate alarak değişikliklerin zaman içerisinde yedire yedire gerçekleştirilmesi” için kış uykusuna yatmıştır. Burada, Yahya Kemal'in ünlü dizesini, biraz değiştirerek anabiliriz:

“Aheste çek kürekleri devrim uyanmasın.”

Şimdi yine. Cumhurbaşkanı Evren'in açış konuşmasına dönelim. Söz konusu konuşmada bir başka çelişki ile daha karşılaşıyoruz:

Bir yandan, ‘Türk Dil Devrimi’ övülüyor, “yabancı dil uzmanlarının gözlemlerine göre, Türk dil inkılâbının yeryüzünde en köklü ve görkemli reformlar arasında yer aldığı”, “yabancı kelimelere karşı açılan kampanyanın birçok yönden yabancı ülkelere örnek olduğu”, “özellikle gelişmekte olan ülkelerin Türkiye'deki dil çalışmalarında takip edilen yolları ve elde edilen tecrübeleri sık sık değerlendirdikleri” anlatılıyor; bir yandan da, “dil üzerinde devam ettirilen reformlar” eleştiriliyor, “dil üzerindeki değişikliklerin çok kısa zamanda ve büyük ölçüde yapılmaması; (...) değişikliklerin zaman içerisinde yedire yedire gerçekleştirilmesi” isteniyor... Öylesi-

ne bir övgü ile böylesine bir eleştiri, aynı konuşma içinde bağdaştırılamaz; bunlar, şaşî gözler gibi, birbirlerine ters düşer. Nitekim, uygulamada da aynı çelişki göze çarpmaktadır: “Dil çalışmalarında takip ettiği yollar ve elde ettiği tecrübeler, gelişmekte olan ülkelerce sık sık değerlendirilen” eski Türk Dil Kurumu, “dil üzerindeki değişiklikleri çok kısa zamanda ve büyük ölçüde yaptığı” için kapatılıp cezalandırılmıştır.

Konuşmada kullanılan hem “uluslararası” ve “millet”, hem “yön” ve “istikamet”, hem “alan” ve “saha”, hem “duyarlık” ve “hassasiyet” gibi dil çelişkilerini bir yana bırakarak, “nesillerin birbirini anlamaması” konusu üzerinde duralım. Bu konuda daha önce de yazmışım; şöyle demişim:

“Ben bunda korkulacak, üzülecek bir yan göremiyorum. Uygarlık değiştiren bir toplumda babalarla çocuklar elbette anlaşamayacak. Bu konuya dokunanlar nedense yalnız dil anlaşmazlığını görüyorlar da, öbür anlaşmazlıkları görmüyor, ya da görmezlikten geliyorlar. Bugün babalarla çocuklar arasında bilgi, inanç, töre, dünya görüşü vb. bakımlarından anlaşmazlık yok mu? Dünyanın öküz boynuzunda durduğuna inanan kişinin oğlu dünyanın boşlukta döndüğüne inanıyor; çarşafli kadının kızı mayo giyiyor; mahalle imamının çocuğu laikliği savunuyor, padişahlığı öven kimsenin torunu ‘Türk Cumhuriyetini ilel-ebed muhafaza ve müdafaa’ görevini yükleniyor.(...) Biz, babalarla çocukların anlaşmamalarından değil, asıl anlaşmalarından korkmalıyız. Eğer anlaşırlarsa, gelişme durmuş demektir.”

Doğu uygarlığından çıkıp Batı uygarlığına girdiğimiz için, Doğu uygarlığına bağlı her şeyi bırakıyoruz. Dil alanındaki davranış da, bunun olağan bir sonucudur: Eski kuşakların Doğu dillerinden aldığı sözcük ve kuralları bugün genç kuşaklar atıyor, yerlerine Türkçelerini koyuyor. Eski kuşakların “zû-erbeat-ül-adlâ” dediği şeye bugünün çocukları “dörtgen” diyor; “aks-ül-amel” yerine “tepki”, “va-sita-i nakliye” yerine “taşıt”, “mahrukat” yerine “yakıt”, “muhacir” yerine

“göçmen”, “mütekaid” yerine “emekli”, “mefkure” yerine “ülkü”, “taht-eş-şuûr” yerine “bilinçaltı”, “tayyare” yerine “uçak” diyor.

Hem neden, yaşlı kuşaklar genç kuşaklara uymayı düşünmüyorlar da, genç kuşakların kendilerine uymasını istiyorlar? Bugünün çocuğu “zû-erbeat-ül-adla” diyemeyeceğine göre, yaşlı kuşaklar “dörtgen” demeyi öğrensinler; böylece, ilerlemeyi engellememiş olurlar. Cumhurbaşkanı Evren ve yandaşları istedikleri kadar “inkılâp” desinler, bugünkü çocukların dili dönmez ona, “devrim” der. Türk dili ezan değil ki, bir buyrukla Arapçaya dönüşsün.

Dil Derneği’nin 26 Eylül’de düzenlediği Dil Bayramı toplantısını “eski nesil”cilerin dinlemesini isterdim. Konuşmacı, “eskiden *Karadeniz* yerine *Bahr-i siyah*, *Akdeniz* yerine *Bahr-i sefid*, *sıradağlar* yerine *silsile-l cibâl* denirdi” dediği zaman gençler kahkahalarla güldü. Dilimizi “çok kısa zamanda” bu gülünçlüklerden kurtarmak zorunda idik; “yaşlı nesil”in hatırı için, bu yoldaki “değişikliklerin zaman içerisinde yedire yedire gerçekleştirilmesi” yoluna gidilemezdi; eğer öyle bir yol tutulsaydı, Cumhurbaşkanı Kenan Evren, bugün “Genelkurmay Başkanlığından emekli” olmaz, “Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinden mütekaid” olurdu.

1988

Kalemin Ucu

DİZİN

- Abdi İpekçi 175
Abdülhak Hamit Tarhan 85, 100, 101, 103,
104, 113, 136, 137, 164, 204
Abdülhak Şinasi Hisar 216
Abdülhamit (II) 75
Adalet Cimcoz 113
Adil Onural 175
Adnan Ötügen 159
Âfâk 139
Agâh Sırrı Levend 207
Agop Dilaçar 207
Ahmet Bican Ercilasun 173, 174, 176, 191,
195, 196, 197
Ahmet Cevat Emre 207
Ahmet Emin Yalman 75
Ahmet Haşim 65, 66, 137, 164
Ahmet Hikmet Müftüoğlu 85, 98
Ahmet Kabaklı 174, 194
Ahmet Mithat 137, 138, 139
Ahmet Muhip Dıranas 184
Ahmet Rasim 81, 84, 85, 88, 89
Ahmet Samim 216
Ahmet Vefik Paşa 100, 108, 113, 114, 115,
157, 217
Ahmet Yesevî 74
Aile Durumu 186
Alaşım 188
Âli Bey 18, 84, 86, 90, 100, 101, 103
Âli Osman 116, 117
Ali Şir Nevaî 58
Anadolu'da ve Sosyalist Ülkelerde 175
Anibal 184
Araba Sevdası 34, 35
Ararken 17, 30
Aristoteles 108, 109, 118, 121
Âşık Ömer 28
Âşık Paşa 134
Âşıkpaşazade 30, 31, 91
Aşk-ı Memnu 94, 95
Atabetü'l-Hakayık 74
Ataç'ın Sözcükleri 128
Atatürk 79, 86, 96, 98, 133, 138, 141, 142,
143, 144, 147, 149, 150, 151, 154, 157,
159, 160, 176, 177, 182, 199, 201, 202,
206, 208, 210, 217, 218, 222, 223, 224
Atatürk ve Türkçenin İstiklâli 177
Ateş Yakarken 186
Ayyar Hamza 18, 84, 86, 90, 101, 103
Azarya 114, 115
Aziz Nesin 167
Baba Evi 64, 87, 90, 95
Bağdatlı Ruhi 30
Baha Dürder 78, 79
Bahâi [Veled Çelebi] 182
Baileau 108
Bakî 27, 28, 29, 30, 31, 35, 40, 135, 137,
163, 219
Balzac 67
Basiret 139
Bayburtlu Zihni 28
Behçet Necatigil 186
Behire Abacıoğlu 120
Belde yahut Divaneliklerim 137
Besim Atalay 191
Billûr Kalb 85
Bir Başka Dünyadan 186
Bir Kadın Her Gece 187
Bir Odada Üç Ayna 112
Bir Şiir-i Hayal 97
Bir Tereddüdün Romanı 87, 90, 95
Birtakım İnsanlar 88, 89, 95, 112
Brecht 113
Bu Soğuma 185
Burhan Felek 166
Bütün Gece 187
Cahit Sıtkı Tarancı 17, 18, 220

- Caligula 115
 Cemal Süreya 188
 Cenap Şahabettin 66, 72, 97, 137, 159, 164, 165
 Ceride-i Havadis 34
 Cesaret İster 93
 Cevdet Kudret 20, 23, 26, 36, 39, 40, 60, 107, 118, 121, 122, 160
 Chénier 17
 Cimri 114
 Codex Cumanicus 135
 Corneille 120
 Çaba 187
 Çağdaş Türk Şiiri Antolojisi 219
 Çağrı 184
 Çankaya 223
 Çehov 110
 Çiçero 204
 Dağdan Bir Aslan Doğurması Beklenirdi 208
 Dağlara 184
 Damla Damla 84, 85, 88, 90, 91, 92, 94
 Dede Korkut Kitabı 78, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 97, 207
 Değişim 105, 113, 114, 115, 120, 121
 Dehri Dilçin Demircioğlu 203, 207
 Derleme Dergisi 28, 132
 Dernek 105
 Dertli 28
 Devlet Tiyatrosu Dergisi 105
 Dil Bilgisi 78, 79, 80
 Dil Davası 173, 177
 Dil Devrimi, Kültür Devrimi 175, 194
 Dil Devriminden Bu Yana Düzyazı Örnekleri 127
 Dil Semineri Niçin Rağbet Gördü? 174
 Dil Üzerine 20, 53, 56, 59
 Dil ve Kültür 123
 Dilde Özleşmenin Sınırı Ne Olmalıdır? 170, 175, 198, 199, 200, 201
 Divanü Lugatî't-Türk 16, 38, 74, 82, 131
 Diyalog 196
 Doğan Aksan 192, 208
 Dokuzuncu Hariciye Koğuşu 86, 87, 88, 97
 Dolu 85
 Dönüş 186
 Dryden 120
 Duhter-i Hindu 100
 Duruşma 113
 Düşe Çağrı 86, 93
 Düşsü Görüşme 92
 Edebiyat Hakkında Birkaç Söz 182
 Edip Ahmet 74
 Edip Cansever 187
 Eflatun 122, 165
 Efruz Bey 57
 Eksik Güvence 186
 Elçiler 185
 Elmas Yüklü Bir Gemi 188
 Endülüs'de Raks 97
 Erenlerin Bağından 85
 Erol Güngör 191
 Erzurumlu Emrah 91, 97
 Eski Saat 35, 37
 Esrar Dede 66, 67
 Evliya Çelebi 21, 24, 68, 84, 90, 205
 Evreni Sevmek ki... 184
 Eylül 95, 182
 Fahir Armaoğlu 197
 Falih Rıfkı Atay 35, 37, 95, 97, 98, 223
 Fantazy 187
 Faruk Kadri Timurtaş 177, 191, 192, 194, 196
 Fazıl Ahmet Aykaç 76
 Fazıl Hüsni Dağlarca 17, 56, 184
 Fikret Muallâ 217
 Filip 139
 Fuat Köprülü 216
 Fuuş-i Atik 81
 Fuzulî 17, 29, 30, 65, 91, 134
 Galip 27, 28, 29, 30, 31

- Genç Kalemler 215
Gezi 184
Gılgameş 116
Göçebe 189
Göl Saatleri 137, 164
Günce 20, 24, 41
Günce Gibi 56
Güneri Cıvaoglu 196
Güngör Dilmen 102
Günlerin Getirdiği 28
Günlerin Götürdüğü 65
Halide Edip Adivar 164
Halit Ziya Uşaklıgil 65, 67, 83, 93, 94, 95,
97, 140, 142, 169, 182, 183, 223
Hasan Eren 197
Hayattan Sahifeler 86
Haydar Edisün 78, 79
Haydar Rifat 67
Hayvanat Bahçesi 115
Hiç Böyle 185
Hikmet 74
Hikmet Dizdaroglu 191
Hikmet İlaydın 207
Hisar 166
Hoca Sadettin 31
Horatius 108
Hürrem Sultan 116
Hüküm Gecesi 216
Hüseyin Rahmi Gürpınar 81, 84, 85, 86, 87,
88, 89, 92
İbni Mühennâ 134
İbrahim Necmi 215
II. Abdülhamit 75
İkdam 182
İki Şair 86, 93
İlhami Ertem 168
İrtica Haberi 177
İsmail Habip Sevük 216
İsmail Tunalı 109
İstanbul İçinde Bir Gezinti 92, 97
İşkembe-i Kübra Edebiyatı 109
Kabusname 82, 83, 96, 138
Kadavra 184
Kadınla Erkek 187
Kafka 113
Kâhtan'ede Neler Gördüm 81
Kâmile İmer 191
Kamus-i Türki 156, 157, 205, 210, 211
Kanlı Kavak 90, 92, 97
Kanlı Nigâr 79, 80, 81, 84, 86, 87, 88, 89
Kanunî ağıtı (Kanunî Mersiyesi) 135, 163
Karaca 185
Karacaoğlan 9, 28, 37, 58
Karagöz 31, 80, 83, 89, 92, 117, 202
Kargalar 187
Karilere Mektuplar 182
Kavafoğlu (bkz Nurullah Ataç) 46
Kelile ve Dimne 82, 83, 96, 98
Kenan Evren 222, 224, 226
Kerem ile Aslı 83, 90, 91
Kesik Bıyık 88
Kırk Yıl 93, 94, 142, 223
Kıyas-ı Enbiyâ 82, 83
Kiralık Konak 75
Kitabe-i Seng-i Mezar 220
Kitabü Hilvetü'l-İnsan ve Halbetü'l-Lisan
134
Konur Ertop 125
Köroğlu 28
Kutadgu-Bilig 131
Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç 88, 89
Kuzu 163
Latifi 30
Lehçe-i Osmani 157
Lengüistikte Marksizme Dair 175
Lenin 175
Lisan 168
Lisan ve Edebiyatımız 140
Lütfü Ay 102
Mahmut Makal 58

- Mai ve Siyah 94
Makber 204
Manastırlı Rifat 100
Mao 174
Marksizm ve Dil 175
Mavimsi Zaman 187
Mecmua-i Fünun 139
Mehmet Emin Yurdakul 71, 171, 182, 198, 210, 224
Mehmet Rauf 95
Melih Cevdet Anday 13, 47, 53, 54, 55, 56, 59, 60, 61, 63, 64, 160, 175, 185
Memduh Yaşa 193, 197
Memet Fuat Bengü 70, 219
Mercimek Ahmet 30, 31, 82, 96, 138
Mesut bin Ahmet 134
Metin Eloğlu 58, 93
Midas'ın Kulakları 102, 111
Milliyet 171, 175, 196
Mola 189
Molière 114, 127
Montaigne 20
Muallim Naci 139, 163
Muharrem Ergin 158, 173, 175, 177, 178, 182, 191, 193, 196, 198, 200
Muharrir Şair Edip 81, 88
Muhbir 139
Murtaza 77
Musavver Malûmat 140, 182
Mülâhaza 182
Münif Paşa 139
Müşahipzade Celâl 103
Müstecabizade İsmet 140, 182
Nailî /Nailî-i Kadîm 27, 28, 29, 30, 31, 40, 66
Naima 29, 62, 88, 89, 102, 111, 112, 114, 115, 205
Naima Tarihi 102
Namık Kemal 89, 98, 100, 150, 194, 195
Namık Kemal ile Hasbihal 98
Nasreddin Hoca 68, 153
Nâzım Hikmet 219, 220
Nazlı Ilıcak 175, 194, 196
Necati 30
Necip Fazıl Kısakürek 216
Nedim 29, 65, 98, 136, 137, 219
Nef'î 17, 27, 28, 29, 30, 31, 88
Netâyet 182
Nurettin Sevin 203
Nurullah Ataç 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 46, 47, 53, 56, 63, 70, 71, 77, 84, 85, 86, 87, 90, 92, 93, 96, 107, 123, 125, 126, 128, 130, 131, 160
Nutuk 138
O Rüzgârla Islak 185
Oğlak Dönencesi 184
Oğuz Kağan Destanı 58, 97
Oktay Rifat Horozcu 112, 185, 220
Okun Ucundan 85
Okuruma Mektuplar 71
Orhan Asena 105
Orhan Kemal 64, 77, 78, 87, 90, 95
Orhan Şaik Gökyay 207
Orhan Veli Kanık 67, 90, 150, 220
Orhun Yazıtları 82
Ortaoyunu 162
Osmanlı Dili 47
Oyun Dili ve Edebiyat 105
Oyun Kişilerinin Dili 105
Öğle Üstü 188
Ölüm Üzerine 85, 96
Ömer Asım Aksoy 153, 156, 157, 158, 160, 192, 207, 208
Ömer Atılâ 102, 111
Ömer Demircan 192
Ömer Seyfettin 19, 42, 57, 84, 88, 92, 95, 130, 140, 157, 159, 171, 177, 182, 198, 210, 215

- Örnek Dil Bilgisi 78, 79
 Öz Türkçe Sözcükler ve Terimler Sözlüğü 155
 Öz Türkçeye Tiyatro 105
 Özdemir Nutku 102, 111, 116
 Panaroma 86
 Pantürkizm Ülküsü ve Dilde Birlik İddiası 214
 Peyarni Safa 86, 87, 88, 90, 95, 97, 109
 Phaidros 122
 Pilevne'den Geçerken 97
 Pinti Hamit 114, 115
 Poetika 108, 109, 118
 Recaizade Mahmut Ekrem 24, 34, 100
 Reha Poray 197
 Ruhsatı 58
 Ruşen Eşref Üneydın 84, 85, 88, 90, 91, 92, 94
 Rübab 182
 Rüknettin Tözüm 193
 Sabah Uykuları 88
 Sabahattin Eyuboğlu 113
 Sabahattin Kudret Aksal 105, 112, 187
 Sabahın Ölümü 184
 Sadri Maksudi Arsal 133
 Sait Faik Abasıyanık 17, 88, 89, 95
 Samim Kocagöz 68, 69, 71, 105
 Samipaşazade Sezai 101
 Sandalcı 95
 Sarı Kemal 134
 Sefiller 93
 Selatinname 134
 Semahat Turan 120
 Sert Gerçekler Âlemi 21
 Servet-i Fünun 18, 72, 140, 182
 Sevgi Özel 191
 Seyahatname 84, 90, 205
 Sezuan'ın İyi İnsanı 113
 Sinan Paşa 31
 Son Arzu 89
 Son Havadis 20
 Söz Derleme Dergisi 132
 Sözcükler 187
 Stalin 175, 176
 Suat Yakup Baydur 123, 126
 Suçtur Çocuğun Olmak 188
 Sulhi Dönmezer 194, 197
 Suut Kemal Yetkin 65, 66
 Süheyl ü Nevbahar 134
 Süleyman Çelebi 29
 Süleyman Nazif 98, 159
 Sümbül Kokusu 98
 Sümmanî 28
 Sünnet Çocuğu 89
 Şahabettin Süleyman 216
 Şair Evlenmesi 79, 88, 89, 100, 101
 Şair Ruhu 115
 Şaşırtıcı Karşılaşma 185
 Şemsettin Sami 93, 100, 137, 139, 140, 156, 205, 210, 211, 212, 214
 Şipsevdi 81, 86, 88
 Şiir mi Güç Nesir mi? 92
 Şiir Sanatı 108
 Şikâyetnâme 91
 Şinasi 79, 88, 89, 100, 101, 103, 139, 150, 182, 198, 210
 Tahir Nejat Gencan 78, 79, 80, 131
 Tahsin Banguoğlu 197, 198, 200
 Takdir-i Elhan 24
 Takvim-i Vakayi 34
 Talât Tekin 214
 Tanrı Misafiri 87
 Tarama Sözlüğü 207
 Tarık 101, 104
 Tarih-i Edebiyat Dersleri 215
 Tartışılan Sözcükler 192, 208
 Tasfiyeciliğin Dilimiz Üzerindeki Tahribatı 173
 Taş 185
 Temaşa-yı Hazan 164

- Teodor Kasap 100, 114
 Terakki 139
 Tercüman 53, 173, 174, 175, 176, 177, 191, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 200, 202, 215
 Tercümân-ı Ahvâl 34, 139
 Tercümân-ı Hakikat 138
 Tesadüf 81, 87, 89, 92
 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu 206
 Tevfik Fikret 17, 140
 Tezler, Müzakere Zabıtları 215
 Tiyatro ve Yazar 116
 Tolstoy 67
 Troçki 174
 Turgut Özakman 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 117, 118, 120, 122
 Türk Dili 105, 153, 208, 214, 216, 224
 Türk Dili Araştırma Yıllığı-Belleten 208
 Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme 191
 Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri 207
 Türk Edebiyatı 172
 Türk Edebiyatı Tarihi 216
 Türk Klasikleri 65
 Türk Lehçelerinin Mukayeseli Grameri 207
 Türk Teceddüd Edebiyatı Tarihi 216
 Türkçe 105, 195
 Türkçede Kelime Yapımı ve Yanlış Türetilen Kelimeler 191
 Türkçede Sözcük Yapıma Yolları 191
 Türkçeden Osmanlıcaya Cep Klavuzu 223
 Türkçenin Ekleri 191
 Türkçenin Tarihî Gelişimi 171, 196
 Türkçülüğün Esasları 57, 215
 Türkiye Türkçesinde Kök-Ek Bileşimleri 192
 Türkiye Türkçesinde Kökler 191
 Türkiye Türkçesinde Sözcük Türetme ve Bileştirme 191
 Türkü 89
 Uçmak Gitmek 187
 Ulus 17, 20, 21, 32, 38, 78
 Ulvi Uraz 105
 Üstâd-ı Sâni 114
 Üzümcü 85
 Varlık 20, 53, 65, 217
 Vatan 75
 Vatan Yahut Silistre 89
 Vatan Yıllığı 75
 Vecihe Hatiboğlu 191
 Vedat Günyol 70
 Victor Hugo 17
 Yahya Kemal Beyatlı 31, 53, 70, 72, 87, 97, 178, 194, 224
 Yakup Kadri Karaosmanoğlu 21, 75, 79, 85, 86, 92, 96, 97, 98, 182, 183, 216
 Yalnız Efe 92, 95
 Yansıyan Toplantı 184
 Yaşar Kemal 58
 Yeditepe 56
 Yeni Ufuklar 68, 78
 Yerçekimli Karanfil 188
 Yıldızlar 186
 Yılmaz Çolpan 128
 Yine Bu Sabah 185
 Yine Lisan ve Edebiyatımız 140
 Zafer 17, 106, 108, 113, 121
 Zaman mı Geçti Ne 186
 Zamanlar 185
 Zeynebim Zeynebim 164
 Zeynep Korkmaz 191, 196, 197, 198
 Zeytindağı 95, 97, 98
 Ziya Gökalp 12, 13, 14, 15, 16, 19, 24, 25, 42, 43, 55, 56, 57, 58, 64, 76, 84, 125, 130, 140, 143, 157, 160, 168, 171, 176, 177, 182, 198, 205, 210, 215
 Zor Nikâh 114

Cevdet Kudret, 7 Şubat 1907'de İstanbul'da doğdu. 1928'de Yedi Meşaleciler'e katıldı. 1933'te Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. 1934-1945 arasında Kayseri ve Ankara'da öğretmenlik, 1945-1950 arasında Türk Ansiklopedisi bürosunda edebiyat yazmanlığı görevinde bulundu. İstanbul ve Ankara'da avukatlık yaptı. Çeşitli dergilerde şiirler, oyunlar, hikâyeler, eleştiriler, denemeler yayımladı. Ortaöğretim için yardımcı ders kitapları hazırladı. Başlıca eserleri arasında; Sınıf Arkadaşları (1943-1976), Havada Bulut Yok (1958-1976), Karıncayı Tanırsınız (1976) adlı romanları, Sokak (1974) adlı öyküsü, Dilleri Var Bizim Dile Benzemez (1966), Kalemin Ucu (1991) adlı deneme kitaplarıyla Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman, Karagöz ve Ortaoyunu adlı inceleme kitapları sayılabilir. Ortaoyunu incelemesi ile Türk Dil Kurumu 1974 Bilim Ödülü'nü ve Kalemin Ucu ile de 1991 Sedat Simavi Büyük Edebiyat Ödülü'nü kazandı. 10 Temmuz 1992'de öldü.

Daha önce yayınevimizce yeniden baskıları yapılarak okurlarımızla buluşturduğumuz Sınıf Arkadaşları, Karıncayı Tanırsınız, Havada Bulut Yok roman üçlemesi ve Sokak öykü kitabından sonra bu derlemeyi de yeniden kazandırıyor olmak çok önemliydi.

Edebiyatın çok farklı alanlarında önemli eserlere imza atmış Cevdet Kudret'in dil üzerine yazdığı denemelerinden derlenerek hazırlanan elinizdeki kitabın bugün yayınlanıyor olmasına ilişkin birçok şey söylenebilir elbette. Ancak bunlardan en öne çıkanı herhalde bugünkü siyasal iktidarın her alanda olduğu gibi dil-edebiyat alanında da uyguladığı gerici politikaların Cevdet Kudret'in yazdıklarının güncelliğini her geçen gün artırmasıdır. Cevdet Kudret dil üzerine yazdıklarıyla âdeta 50 yıl öncesinden bugünleri görmüş gibidir. Bu bakımdan da tüm kuşaklardan edebiyatseverlere öğretmeye ve yol göstermeye devam etmektedir.

